

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

**ŽIVOT KNĚŽÍ
V AKTECH UTRAKVISTICKÉ KONZISTOŘE
V ŠÍRŠÍCH HISTORICKÝCH SOUVISLOSTECH
DOBY FERDINANDA I.**

**Lives of priests during the reign of Ferdinand I in the dossiers of
Utraquistic consistory in broader historical context**

Vypracoval: Zdeněk Mrázek

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

Rok podání: 2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně s využitím všech pramenů a literatury, uvedených v seznamu.

V Praze dne 15. prosince 2008.

Zdeněk Mrázek v. r.

Mé poděkování za vedení práce, odborné konzultace, pomoc a podporu patří
Prof. PhDr. Jaroslavu Čechurovi DrSc., vedoucímu práce
rodičům a bratrovi,
Mgr. Lukáši Snopkovi, absolventu historie a dějin umění na FFUK,
P. Mgr. Janovi Szkanderovi, ThLic. z Arcibiskupského kněžského semináře
v Olomouci;
P. Mgr. Arnoštu Červinkovi z Arcibiskupského gymnázia v Kroměříži

OBSAH

ÚVOD.....	str. 5
I. FERDINAND I., ČESKÉ ZEMĚ A STŘEDNÍ EVROPA 1526–1564.....	str. 6
I. 1 Volba Ferdinanda Habsburského českým králem.....	str. 6
I. 2 Jagellonské dědictví	str. 12
I. 3 Dvorský řád a reformy Ferdinanda I.....	str. 14
I. 4 Boj o Uhry a turecká hrozba	str. 17
I. 5 Stavovská opozice	str. 20
I. 6 Králova strana	str. 25
I. 7. Stavovský odboj v r. 1547.....	str. 27
I. 8. Potrestání odboje českých stavů.....	str. 35
I. 9. Změny vládní politiky a závěr vlády Ferdinanda I. (1547–1564)	str. 37
II. NÁBOŽENSKÝ ŽIVOT V ČESKÝCH ZEMÍCH	
V 1. POLOVINĚ 16. STOLETÍ.....	str. 43
II. 1 Nábožensko-politický vývoj před r. 1526	str. 43
II. 2 Náboženský vývoj v letech 1526–1564	str. 52
III. VÝSLEDKY PRAMENNÉ ANALÝZY	str. 72
III. 1 Ordinace, instalace a konverze kněží	str. 72
III. 2 Problémy pastorace	str. 78
III. 3 Majetek duchovních	str. 88
III. 4. Mravní život kléru	str. 94
ZÁVĚR.....	str. 104
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	str. 108
SHRNUTÍ.....	str. 110
SUMMARY.....	str. 112
PŘEHLED ADMINISTRÁTORŮ DOLNÍ KONZISTOŘE DO R. 1564.....	str. 116

ÚVOD

Práce o životě utrakvistických duchovních má zájemci o problematiku církevních dějin předložit soubor informací, který obohatí jeho znalosti z oblasti náboženských dějin, získané jak studiem, tak svépomocí, a korigovat jeho postoje tam, kde došlo vinou mnohých zkreslení k pokřivení pohledu na úlohu společenství věřících ve společnosti.

Jejím cílem není zpochybnění dosud užívaných přístupů k událostem z církevních dějin, je jím spíše snaha nabídnout čtenáři nové podněty k tomu, aby mohl na základě svých úvah zaujmout k dané problematice nový, objektivnější postoj. K tomu má vést nejen prezentace poznatků získaných studiem odborné literatury, ale především interpretace pramenných informací.

První kapitola nazvaná „Vláda Ferdinanda I. v českých zemích“ obsahuje přehled základních událostí, procesů a jevů, jež jsou s nástupem Habsburků v Čechách a ve střední Evropě spjaty. Proto není a nemá být vyličením dění ve všech odvětvích společenského života Ferdinandovy éry, je pouhým seznámením s nejpálčivějšími otázkami doby.

Další část je věnovaná dějinám církve podobojí v 15. a 16. století, přičemž události vymykající se z časového ohraničení této práce jsou podány v maximální stručnosti. Vedle výkladu o poměru krále k utrakvismu, většinovému vyznání tehdejších obyvatel českých zemí, přináší tato kapitola doplňující informace o německé reformaci, Jednotě bratrské a sektách pronikajících do českomoravského prostoru.

Hlavní část práce objasňuje výsledky analýzy studovaného pramene a tuto informaci nese i její název. Analyzovaným pramenem je edice Klementa Borového „Akta konzistoře utrakvistické“ z r. 1868. Plody excerptce tohoto informačního zdroje chci představit jako materiál k potvrzení či přehodnocení názoru čtenáře.

Věřím, že můj příspěvek, ač ve formě kamene v mozaice poznatků historické vědy, může přispět k hlubšímu poznání dějin českého utrakvismu.

I. FERDINAND I., ČESKÉ ZEMĚ A STŘEDNÍ EVROPA

1526–1564

I. 1 Volba Ferdinanda Habsburského českým králem

Když v r. 1526 vtrhla do Uher mohutná armáda Sülejmana II., žádný z evropských vládců na pomoc ohrožené zemi nepřispěchal. Ferdinand Habsburský agitoval ve prospěch svého švagra na říšském sněmu ve Špýru, vojenskou pomoc však Ludvíkovi Jagellonskému neposkytl. Uherské vojsko se scházelo na shromaždišti u Tolny liknavě a pomocné sbory z říše (10 tisíc mužů), českých zemí a Chorvatska se v osudný den nacházely daleko od bojiště. Početný kontingent ze Sedmihradska pod velením Jana Zapolského se s královskými sbory rovněž nespojil. Král Ludvík Jagellonský se navzdory varovným hlasům svých rádčů rozhodl 29. srpna 1526 svést s nepřítelem bitvu. Jeho armáda o síle do 25 tisíc mužů byla v bitvě u Moháče po krátkém boji zničena.¹

Turecký útok neměl za cíl obsadit konkrétní území, jednalo se toliko o kořistnickou výpravu v pravém slova smyslu. Uhry byly po moháčské bitvě Turkům otevřeny, o dalším boji s nimi nemohla být řeč. Turci zemi nemilosrdně zpustošili a posléze odtáhli zpět.

Smrtí krále, oficiálně dlouho nepotvrzenou, přestala existovat česko-uherská personální unie a zároveň se uprázdnilo dva významné trůny. To ve svých důsledcích vedlo k narušení rovnováhy ve středoevropském prostoru.²

Volba nového krále byla připravována již od 10. září, postrádala však patřičnou okázalost a stavovskou sebejistotu. Nikdo totiž netušil, kde zůstal král Ludvík, který podle očitých svědků opustil moháčské bojiště bez zranění. Jeho návrat by znamenal pro Karla Minsterberského jako organizátora nové volby a řadu šlechticů obvinění z velezrady. Vše vyřešilo až oznámení královny Marie o nalezení tělesných pozůstatků Ludvíka Jagellonského v bažině na podzim 1526.

Českým stavům se nyní naskytl příležitost k demonstraci hodnoty a významu české královské hodnosti. Právo svobodné volby panovníka aplikovali v praxi volbou Jiřího

¹ Klučina, P. a kol.: Vojenské dějiny Československa. Díl 1. Praha 1985. str. 341-342.

² Janáček, J.: České dějiny. Doba předbělohorská. Kniha I.: 1526–1547. Díl II. Praha 1984. str. 7-12 (dále České dějiny I, II).

z Poděbrad v r. 1458 a hodlali tuto možnost v plné míře využít i nyní. Stavové vedlejších zemí byli poučeni, že toto právo náleží pouze stavům Českého království.

V otázce obsazení uprázdněného českého trůnu se záhy zformovala dvě uskupení osob panského stavu a vystoupila s konkrétními návrhy řešení nastalé situace. Skupina okolo Zdeňka Lva z Rožmitálu a na Blatné a paralelně s ní osoby v blízkosti Vojtěcha z Pernštejna na Pardubicích jednaly o možnosti kandidatury těch osobností, které by byly s to naplnit veškerá jejich očekávání. Tak se v seznamu kandidátů objevili zemští úředníci Vojtěch z Pernštejna (nejvyšší hofmistr), Zdeněk Lev z Rožmitálu (nejvyšší purkrabí) a Karel Minsterberský (nejvyšší hofmistr). Dále se o českou korunu ucházeli bratři Ludvík a Vilém Wittelsbachové, František I., Zikmund Jagellonský a kníže Fridrich Lehnický, nechyběl však ani Ferdinand Habsburský. Stavové si postoj k jednotlivým kandidátům brzy vyjasnili. Zemští úředníci svou kandidaturu neupřednostňovali. Zikmund Jagellonský vážný zájem o vládu v zemích Koruny české nejevil. Bratři Wittelsbachové slíbili českým stavům mnohé, avšak jejich výroky byly zcela vágní. Během podzimu 1526 zvažovali čeští stavové možnost habsburské kandidatury. Byla pro ně velmi lákavá, neboť s přijetím Svatováclavské koruny arciknížetem Ferdinandem spojovali zaplacení jagellonských dluhů, dosahujících značné výše. V této věci se dopustili vážné chyby, když finanční poměry zaměnili s prestiží rodu, už tehdy úctyhodnou.

Země Koruny české představovaly svým ekonomickým a vojenským potenciálem v rámci střední Evropy významný státní celek, jehož přednosti mohl Ferdinand Habsburský využít. Za pomoci českých peněžitých prostředků a lidských zdrojů by byl schopen čelit akutnímu tureckému nebezpečí mnohem lépe než za podpory rakouských dědičných zemí. K otázce formy přijetí české koruny zaujal tento zájemce názor zcela opačný než jeho budoucí poddaní. Oznámil stavům, že přijme českou korunu na základě nástupnických práv královny Anny Jagellonské přenesených na něj. Český kancléř Adam z Hradce jako představitel místní stavovské obce prohlásil za jediné možné řešení svobodnou volbu a dodal, že volební sněm zahájí svá jednání 5. října. Pro případ habsburského vojenského zásahu povolal kancléř do zbraně zemskou hotovost.

Úsilí Ferdinandových diplomatů Zikmunda z Ditrichštejna, Jana ze Starhembergu a Zikmunda z Polheimu oslabit odpor Čechů se nesetkalo s úspěchem. Vyslanci oznámili 10. října sněmu, že Ferdinand je ochoten akceptovat výsledek svobodné volby.

Stavové se dohodli na nepřímé a neveřejné formě volby. Nejprve byla jmenována stavovská komise, která vypracovala znění volební kapitulace, s níž měli navržení kandidáti předem projevit souhlas. Druhá komise vybrala kandidáty a doporučila je sněmu k volbě. Volební komise v počtu 24 volitelů (po 8 z každého stavu) se shromáždila ve Svatováclavské kapli, její konečné rozhodnutí mělo mít platnost sněmovního usnesení. Počet uchazečů byl snížen z 11 na 3, neboť stavové měli skutečný zájem jen o Ludvíka a Viléma z Wittelsbachu a Ferdinanda Habsburského. Posledně jmenovaný byl 23. října 1526 zvolen českým králem.

Nový panovník považoval volební akt za osobní ponížení, s nímž se nedokázal smířit. Když moravští stavové žádali o účast svých zástupců na volbě, bylo jim sděleno, že čeští stavové zastupují moravského markraběte a účast moravské delegace na sněmu není nutná. S tím se Moravané ani stavové ostatních vedlejších zemí nesmířili a v rozporu s argumenty českých stavů uznali nástupnická práva Anny Jagellonské, delegovaná na Ferdinanda Habsburského.³

Ferdinand I. Podpisem volebního reversu z 13. prosince 1526 slíbil stavům zachování všech zemských privilegií, z nichž byla v dokumentu uvedena jen některá. Dále se zavázal, že neodcizí žádné území náležející České koruně. Dluhy po Jagelloncích mýnil hradit polovinou sumy, kterou předložili stavové, tzn. ve výši 150 tisíc uherských zlatých. Zbytek měl být použit k vyplacení zastavených statků, což řada šlechticů přijala s krajní nelibostí.

Po říjnové volbě nenastalo v zemích české koruny uklidnění. Bavorská strana počítala s rozdýcháním protihabsburských nálad a zpochybněním výsledku volby. Placenými bavorskými agenty se stali bratři Vilém, Jindřich a Břetislav z Rýzmburka. Zdislav Berka z Dubé naproti tomu upustil od další podpory bavorských knížat a stal se spolu s jinými dosud nerozhodnými šlechtici tvůrcem královské strany.

³ Vorel, P.: Velké dějiny země Koruny české. Sv. VII. 1526–1618. Praha-Litomyšl 2005. str. 33-34 (dále Velké dějiny VII).

Nedlouho poté vznesl nároky na vládu ve vedlejších zemích Jan Zapolský. Český král nezapltil podle jeho argumentace smluvně stanovenou částku 400 tisíc dukátů, proto tyto země patří nadále uherské koruně. O blízkém vztahu Moravy a Uher přesvědčoval stavy hradištského kraje Zapolského agent Burian z Vlčnova, majitel Bánova, Nového Světlova a dalších statků na moravsko-uherském pomezí. Jestliže sliby majetků na opačné straně hranice došly u nižší šlechty sluchu, stavovská obec tyto snahy nepodpořila. Prostřednictvím Vojtěcha z Pernštejna, Zdeňka Lva z Rožmitálu a Jana Pluha z Rabštejna vyjádřili čeští stavové zásadní nesouhlas s tímto tvrzením a odmítli o tomto problému dál jednat. Ač považovali výsledek volby i její důsledky za definitivní, nebrala to bavorská ani uherská strana na vědomí.⁴

V polovině února 1527 zahájil jednání sněm, v jehož průběhu se měla uskutečnit korunovace Ferdinanda I. Zásady habsburské vládní politiky čeští stavové doposud ostentativně přehlíželi, jejich sebevědomí je udržovalo v přesvědčení, že král nemůže vládnout jinak, než jim přislíbil podpisem volebního reversu. Zachování a podpora stavovských práv, jakož i trvání dualismu státní moci jim bylo zásadami nejsvětějšími, jichž se nehodlali zřít. Už na únorovém sněmu se však ukázaly mezi oběma koncepcemi jisté rozpory. Stavové přistoupili k doplnění volební kapitulace. V jejím textu, rozčleněném do několika bodů, žádali mimo jiné i záruky, že místní stavovské úřady nebudou obsazovány cizinci. Jinak řečeno: střežili vlastní zájmy, zcela poplatné provincialismu české politické reprezentace. Královská propozice obsahovala požadavek příspěvku na válku s Turky a Janem Zapolským. Nutno podotknout, že požadavky finanční pomoci jsou pravidelnou náplní mnoha dalších propozic Ferdinanda I.

Korunovační akt proběhl se vši okázalostí 24. února 1527. Slavnostními ceremoniemi provázeli krále Zdeněk Lev z Rožmitálu za asistence Jana, Jošta a Petra z Rožmberka. Svatováclavskou korunu vložil na hlavu nového krále olomoucký biskup Stanislav Thurzo z Bethlenfalvy.⁵

⁴ Janáček, J.: České dějiny. Doba předbělohorská. Kniha I.: 1526–1547. Díl I. Praha 1968. str. 18 (dále České dějiny I, I).

⁵ Navzdory významu a slavnostní atmosféře nepovažovala katolická církev korunovaci za svátost, ale za svátostinu. V podstatě jde o tentýž úkon, jakým je svěcení předmětů knězem.

Ferdinand I. vládl státnímu útvaru, jehož plný název zněl Země Koruny české. Českou korunu tvořilo 5 nestejně velkých zemí, spojených původem středověkými lenními svazky. Chebsko samostatnou zemí nebylo. Každá země byla de facto stavovskou monarchií, neboť i na zemské úrovni byl dualismus vládní mocí zachován. V čele jednotlivých zemí stáli hejtmani, kteří byli královskými úředníky. Na úroveň zemí stavíme také tzv. teritoriální knížectví (vévodství, hrabství), jejichž lenním pánem byl český král. Král vládl v každé zemi a zároveň všem zemím současně. Výkonnou moc panovníka personifikovala česká kancelář, úřad zahrnující svou působností všechny země soustátí.

Území českého království se dělilo na 15 krajů a hrabství kladské (teritoriální knížectví). Soustava krajů měla původ v lucemburské době v tzv. landfrýdech. V rámci krajů – landfrýdů se konala jednání krajských sněmů, které se scházely ve větších městech toho kterého kraje. Nevelké vzdálenosti umožnily účast na jednáních i drobné šlechtě.

Markrabství moravské se skládalo z 6 krajů a opavského knížectví (Opavsko bylo později přičleněno ke Slezsku). Vládcem Moravy byl markrabě, jemuž král uděloval zemi v léno. Opavské knížectví vzniklo v r. 1269, kdy toto území daroval Přemysl Otakar II. synu Mikulášovi. V r. 1511 jej od Bartoloměje Minsterberského získal opět král a do r. 1613 zůstalo ve vlastnictví zeměpána.

Počátky slezských knížectví klademe do r. 1138, kdy polský král Boleslav III. Křivoústý rozdělil Polsko mezi členy piastovské dynastie. Polská údělná knížectví se v pozdější době dále dělila a touto cestou vznikala i slezská knížectví.⁶ Za vlády Přemysla Otakara II. a Jana Lucemburského přešla většina slezských knížat pod lenní svrchovanost českého krále. V r. 1526 se Slezsko skládalo z desíti teritoriálních knížectví, jejichž lenním pánem byl český král, který se ve vztahu ke Slezsku tituloval jako „dux Silaesiae.“ Knižectví těšínské, lehnické, břežské a opolsko-ratibořské zůstala v námi sledovaném období pod vládou místních Piastovců, minsterberské a olešnické ovládal Karel Minsterberský. V Krnovsku a Krosensku vládli Hohenzollernové, v Nisku a Vratislavsku byl pánem vratislavský biskup. Knižectví

⁶ Wandycz, Piotr: Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Cena svobody. Praha 1998. str. 30.

vratislavské, hlohovské, javorské a svídnické počítáme mezi tzv. bezprostřední knížectví. Prostřednictvím svých hejtmanů jim vládl král. Svobodná stavovská panství tvořily ty majetky, které jednotlivá knížata postoupila jejich vlastníkům do svobodné držby (obdoba alodu).

Slezsko si uchovalo relativní nezávislost na pražském panovnickém dvoře. Svými politickými a ekonomickými zájmy se knížectví orientovala spíše na Polsko, Sasko a Braniborsko.

Markrabství Horní Lužice vzniklo na teritoriu Budyšínska a Zhořelecka. Později k němu připadlo také Žitavsko. Podstatnou část hornolužického území ovládalo tzv. šestiměstí, které vzniklo v r. 1346 jako obranný spolek. Tvořila jej města Budyšín, Kamenec, Lubáň, Lubje, Zhořelec a Žitava.

Nejmenší zemí České koruny bylo markrabství Dolní Lužice, které patřilo k zemím Koruny české od r. 1373. V polovině 15. století přešla Chotěbuz do zástavy Hohenzollernům, čímž země ztratila své přirozené centrum. Funkci správních center vykonávala města Gubin, Kalava, Lubin a Lukov.

Zájmy krále ztělesňoval v obou markrabstvích zemský fojt. Byl jmenován králem a zpravidla tuto funkci obdržel v zemi neusazený cizinec. Od r. 1509 měla vlastního fojta obě markrabství.

I. 2 Jagellonské dědictví

České království překonalo za vlády Jagellonců důsledky husitských a česko-uherských válek a vstoupilo do následujícího století jako lidnatý a hospodářsky silný stát nepostrádající předpoklady k tomu, aby se v příštím období stal základnou habsburské moci ve střední Evropě. Síť královských měst, středověkou kolonizací zhuštěné osídlení venkova a v neposlední řadě těžba stříbrné rudy tuto predestinaci alespoň v ekonomické oblasti potvrzovaly.

Z vnitropolitického hlediska nelze opomenout, že právě jagellonská doba ukovala podmínky zformování stavovské společnosti a s ní souvisejícího dualismu vládní moci, se kterým se potýkali jak Vladislav II., tak i jeho syn. Sebevědomí stavové si účast na vládě nenechali upřít a oba jagellonští panovníci tuto skutečnost nejednou pocítili. Nobilita České koruny opakovaně rozhodla věc o své vůli a postavila panovníka – zvláště mladého krále Ludvíka – před hotovou věc, o níž nehodlala dále diskutovat. Skupina šlechticů v čele s nejvyšším purkrabím Zdeňkem Lvem z Rožmitálu si na králi Ludvíkovi vyžádala souhlas s převedením části výkonné moci na určené osoby, když na ně byla delegována pravomoc dispozice s královskými důchody. Vládní moc byla takovýmto aktem degradována a faktická moc v zemi se ocitla v rukou stavovské obce.

S respektem vůči stavovským výsadám počítali čeští politici také po volbě v říjnu r. 1526. Ferdinand I. mocenskou dualitu uznával, avšak opakování jagellonské praxe zabránil hned na počátku vladařské dráhy. Trvalé spory a napětí ve vztahu krále a stavů byly charakteristické pro celé období Ferdinandovy vlády.

Soulad však nepanoval ani v rámci stavovské obce. Ekonomické zájmy šlechty, zejména magnátské vrstvy, narazily na odpor královských měst. Městský a oba šlechtické stavy stanuly na pokraji konfliktu již za vlády Vladislava II. Svatováclavská smlouva, intabulovaná do zemských desek 24. Října 1517, znamenala kompromisní řešení dlouholetých sporů. V 51 bodech mimo jiné anulovala platnost svatojakubského mandátu z r. 1508 a potvrdila městům jejich hlas na zemském sněmu. Města rezignovala na monopolní postavení v hospodářské oblasti. Šlechta uznala kompetence městských soudů, města respektovala autoritu zemského soudu.

Jablkem reálných i potenciálních svárů bylo náboženské vyznání. České soustátí již řadu desetiletí nebylo zemí jedné víry a věroučná rozrůzněnost se ještě prohloubila. Z utrakvistické církve se vydělila Jednota bratrská, zprvu sekta s vlastní dogmatikou a liturgií, později církev odmítající jakékoli sepětí s utrakvismem a katolictvím. Jiří z Poděbrad a Vladislav Jagellonský odmítli akceptovat její místo v českém náboženském životě. Svatojakubský mandát z r. 1508 postavil Jednotu mimo zákon.

I. 3 Dvorský řád a reformy Ferdinanda I.

Ferdinand I. soustředil v poměrně krátkém čase ve svých rukou několik vladařských titulů. V r. 1521 obdržel od Karla V. polovinu habsburských dědičných zemí – Horní a Dolní Rakousy s Vídní. O čtyři roky později mu bratr postoupil vládu ve zbývajících částech dědičných zemí, čímž mladší z habsburských vládců opanoval prostor kryjící se zhruba s územím dnešní Rakouské spolkové republiky. Po bitvě u Moháče následoval zisk české královské hodnosti, zatímco pokus chopit se vlády v Uhrách nevedl prozatím ke zdaru.

Bez ohledu na dílčí obtíže se král s velkým odhodláním ujal všech úkolů a blízká budoucnost ukázala, že jeho pracovitost a cílevědomost přinesou očekávané plody. K jeho vladařským zásadám je přičítána podpora silné královské moci, které se přidržel po celou dobu své vlády. Tato idea hrála stěžejní roli také v náboženských otázkách. Pouze silná ústřední moc mohla čelit tlakům v nábožensko-politické oblasti a jen konsolidovaný stát se mohl v řešení takovýchto sporů uplatnit. Šlechtu, především její vyšší složku, a duchovenstvo uznával Ferdinand I. jako určující element politické reprezentace; města naopak považoval za součást královské komory.

Ferdinand I. byl tedy tím vladařem, který položil základy budoucí habsburské monarchie. Po r. 1526 se však jednalo o volné seskupení zemí s odlišným politickým, ekonomickým a kulturním zázemím a jeho panovník řešil v první řadě otázku, jakým způsobem má těmto zemím vládnout.

Dříve než byl korunován českým králem, vydal 1. ledna 1527 tzv. dvorský řád (Hofstaatsordnung), který představoval souhrn ustanovení o činnosti centrálních dvorských úřadů, jejichž kompetence měla být úřadům na zemské úrovni nadřazena. Vládní systém, určený zpočátku pro dědičné země a říšské léna, nabyl záhy platnosti i v zemích České koruny a v Uhrách.⁷

K centrálním úřadům vznikající monarchie náležela tajná rada, dvorská rada, dvorská kancelář a dvorská komora. Dvorská komora, která fungovala už před 1. lednem 1527, řídila finanční záležitosti panovníka. Dne 25. března 1527 vznikla jako její podřízený úřad česká komora. Král ji během své vlády vybavil několika instrukcemi a dosadil do jejího čela osoby zcela loajální. Činnost tohoto úřadu se

⁷ České dějiny I, I. str. 21.

zakrátko stala trnem v oku českým stavům, stejně tak i jeho složení. Dvorská rada fungovala jako poradní orgán panovníka a vedle toho také vykonávala soudní agendu. Záměr vytvořit z ní nejvyšší odvolací instanci pro všechny Ferdinandovy země se pro odpor českých a uherských stavů nepodařilo naplnit. Nejvýznamnějším ústředním úřadem byla tajná rada, projednávající v zájmu panovníka otázky vnitřní i zahraniční politiky. Byly v ní zastoupeny všechny významné úřady; z českých zemí se její činnosti účastnil nejvyšší kancléř. Zřízením dvorské kanceláře nadřazený orgán české a uherské kanceláře nevznikl. Jmenované země zastupoval sekretář s vlastní expoziturou, jejímž prostřednictvím vydával král písemnosti nedotýkající se zemských privilegií.⁸

Vedle centrálních úřadů ustanovených zněním dvorského řádu vznikla v r. 1556 dvorská válečná rada. Spolupracovala s dvorskou komorou. V jejím čele stál prezident a pět radů.⁹

Úkolem centrálních úřadů bylo zajištění soudržnosti nově vznikajícího státního celku pod vládou Ferdinanda I. V soustátí, jehož správa byla v jednotlivých zemích řízena stavovskými institucemi, znamenala soustava ústředních orgánů posílení státní suverenity a obranyschopnosti, což se jevilo v čase turecké hrozby jako zvlášť důležité. Vznikly úřady s převažujícími znaky moderní administrativy.¹⁰

V situaci permanentního ohrožení Turky vznikl záměr sjednotit sněmovnictví všech zemí a jejich daňový systém. Tato iniciativa pocházela z nejvíce ohrožených oblastí, své příznavce však našla i jinde. S návrhem vybírat pravidelnou daň vystoupil štýrský hejtman Hans Ungnad von Sonneck. Návrh počítal s výnosem pravidelné roční daně všech zemí soustátí 3 milionů zlatých. Ač byl po léta projednáván stavy, nebyl nakonec přijat. Král se musel prozatím spokojit s vyjednáváním o výši a účel daní v každé zemi zvlášť, což integritu ani obranyschopnost monarchie neposilovalo.¹¹

Integračním prvkem Ferdinandových zemí se nestalo ani náboženství. Panovník nepřestával podporovat katolictví, přestože toto učení většina jeho poddaných

⁸ Hledíková, Z. – Janák, J.: Dějiny správy v českých zemích do r. 1945. Praha 1989. str. 124-126, 128-130.

⁹ Tamtéž. str. 130-131.

¹⁰ Velké dějiny VII. str. 62-64.

¹¹ České dějiny I, II. str. 111-113.

nevyznávala. Habsburští bratři navzdory tomu nepovažovali boj s reformací za ztracený a myšlenka na svolání koncilu jim byla stále blízká.¹²

Absence pravidelných příjmů donutila krále k revizi státních financí v Čechách. Byl to jeden z prvních úkolů pro úředníky nově zřízené české komory. Ti provedli inventuru panovnických příjmů a zjistili vážné nedostatky. Většina komorních panství se nacházela v rukou šlechty, jejíž práva k těmto majetkům byla zajištěna královskými listinami jagellonských vladařů, jejichž právní platnost nebylo možné zpochybnit. Právně zpochybnit se podařilo dolování stříbra a barevných kovů v krušnohorské těžební oblasti, provozované Šliky z Pasounu a Holiče. Těžba drahých kovů podléhala v českém království od středověku královskému regálu. Sněmovním usnesením z 9. ledna 1520 přešel královský regál do rukou Šliků. I když bylo toto usnesení vloženo do zemských desk, šlo ze strany sněmu o protiprávní jednání. Ferdinand I. nemínil daný stav akceptovat. Horní regál považoval za součást královského majetku, který nemá být Koruně zcizen a v tomto smyslu oslovil zemský sněm. Rozhodnutím sněmu z 28. září 1528 převzal krušnohorské dolování do svých rukou. Šlikům bylo právo těžby ponecháno, vytěžený pagament však od nich kupovala za striktně stanovenou cenu královská mincovna. Do panovnickovy režie přešlo také právo ražby mincí. Zásah panovníka bránil odlivu drahého kovu za hranice Českého království, jakož i úniku příjmů české komory, plynoucích z těžby stříbra. Těžba a ražba mincí podle saských norem výrazně tenčila příjmy české komory.

¹² Tamtéž. str. 113.

I. 4 Boj o Uhry a turecká hrozba

Agrese Osmanské říše vůči Uherskému království se v r. 1526 skončila po moháčské katastrofě zpusťšením země. Turci zatím na obsazení Uher nepomýšleli, i když jim v tom nic a nikdo nemohl zabránit. Ferdinand I. počítal i zde s uplatněním dědických nároků po vymřelých Jagelloncích, avšak dříve než mohl vyvinout jakoukoli aktivitu, zvolili uherští stavové králem Jana Zapolského.

Ferdinandova armáda pod velením Kazimíra Braniborského (po jeho smrti velitelem Mikuláš ze Salmu) táhla v létě 1527 Uhrami, aniž by se jí kdokoli postavil do cesty a obsadila pevnosti v prostoru mezi Prešpurkem a Budínem. Dne 27. září 1527 porazila sbory Jana Zapolského u Tokaje. Ač měl nyní Ferdinand I. Uhry ve svých rukou, nedokázal tažení završit. Dvorská komora nesehnala prostředky na zaplacení dalších operací. Moravská královská města poskytla králi půjčku ve značné výši a další peníze půjčily německé bankovní domy. Navzdory tomu král v dalším válčení nepokračoval. Při korunovaci ve Stoličném Bělehradě definitivně zrušil veškeré závazky Moravy k zemím Svatoštěpánské koruny.

Turecký útok přišel počátkem podzimu 1529. K opakování moháčské tragédie nechybělo vskutku mnoho a jen díky houževnatosti a píli panovníka se střední Evropa ubránila. Karel V. na opakovanou žádost o pomoc nereagoval adekvátním způsobem a oporou se Ferdinandovi nestala ani Marie Uherská. Finanční prostředky shromážděné dvorskou komorou a komorami zemskými společně s říšskou pomocí byly hubeným výsledkem panovníkova úsilí. Dne 8. září 1529 dobyli Turci Budín a 14. září byl Zapolský jako jejich vazal korunován králem. S armádou ještě menší než měl král Ludvík nemohl Ferdinand I. pomýšlet na bitvu v otevřeném poli ani na obranu Uher. K obraně Vídně však tyto sbory svým počtem dostačovaly. Ve dnech 21. září až 15. října obléhal nepřítel toto město, k němuž se nyní obrátila pozornost evropských dvorů. Statečnost obránců i proměna počasí nakonec oblehatele donutila k ústupu.

Čeští stavové nesli válku v Uhrách s krajní nelibostí. Neprojevovali ochotu přispívat králi na výstavbu armády pro válku, kterou (podle jejich mínění) svými neuváženými kroky sám vyprovokoval.

V r. 1528 sněm přislíbil panovníkovi daň, která byla rozvržena na 2 roky. V r. 1529 král požádal o zaplacení zbytku této částky a o svolání zemské hotovosti. Stavové mu

zbytek daně slíbili, hotovost však odmítli postavit. Peníze shromáždili 16. října, den po ukončení boje o Vídeň. V říjnu také uznali, že nebezpečí nehrozí jen Vídni a rakouským zemím a rozhodli se zemskou hotovost svolat. Ta se sešla 28. října u Znojma.

Hráz proti tureckým útokům se podařilo vybudovat v r. 1532, kdy do Uher zamířila další početná armáda v čele se Sulejmanem II. říšská a císařská vojska o síle 222 820 mužů se Turkům postavila u pevnosti Kysak. K bitvě však nedošlo, neboť sultán obrátil svá vojska jiným směrem. Karel V. posléze odvolal říšské sbory do Itálie, kde válčil s Francií, spojencem Osmanské říše. Obě strany uzavřely v r. 1533 mír. Jan Zapolský si podržel vládu nad Sedmihradskem. Ferdinand I. se zavázal k platbě tributu pacis ve výši 30 tisíc dukátů.¹³

Ke konečnému narovnání se Zapolským došlo mírovou smlouvou ve Velkém Varadíně 24. února 1538, která přiznala Janu Zapolskému vládu v Sedmihradsku a v dalších jím obsazených územích. Ferdinand I. ovládl zbytek Uher a po smrti Zapolského mu měla připadnout i jeho část země.

Klid zbraní zavládl jen dočasně. Jan Zapolský se brzy poté oženil s dcerou polského krále Isabelou a 7. července 1540 se mu narodil syn Jan Zikmund. O několik dnů později Zapolský zemřel. Jan Zikmund byl ještě téhož roku prohlášen ve Stoličném Bělehradě králem. Na radu Jana Zapolského, který rozhodně odmítal vládu Habsburků v Uhrách, odmítli poručníci Jana Zikmunda spolu s velkovaradínským biskupem Jiřím Utěšenovičem akceptovat mírové podmínky z r. 1538. Hrozba války se opět ukázala reálnou, neboť Jan Zapolský vládl Uhrám z vůle Konstantinopole. Také v této chvíli čeští stavové nebezpečí podceňovali, či spíše nechtěli o něm vědět. Pomoc králi v podobě berně odmítli. Morava, mnohem více vystavená tureckým atakům, příspěvek králi poskytla.¹⁴

V létě 1541 vstoupilo Ferdinandovo vojsko pod velením Viléma z Rogendorfu na uherské území. Cílem akce se stal Budín, jehož dobytím měla být Zapolského strana vytlačena z politické scény. Ferdinand I. chtěl za těchto podmínek jednat se sultánem o míru. Z vojenského hlediska se akce nevyvíjela uspokojivě. Budín Rogendorfovým

¹³ Velké dějiny VII. str. 134-137.

¹⁴ České dějiny I, I. str. 129-132.

útokům odolal a královská armáda byla na ústupu od města napadena a zničena Turky. Sultán se tentokrát rozhodl podržet si Uhry ve svých rukou a využít zemi jako předpolí k dalším výbojům. Dne 4. září 1541 vznikl budínský pašalík o 14 sandžacích (později se zvětšil), zahrnující centrální Uhry. Území na východ od Tisy připadlo Sedmihradsku. Ferdinand I. si udržel tzv. horní zemi (dnešní Slovensko) a pás území při západní uherské hranici. Že se Turci nespokojili s pouhým obsazením uherského prostoru, není třeba dodávat. Evropští vladaři si hrozbu v reálném rozsahu uvědomili právě nyní, se vznikem budínského pašalíku. Ochotu k obětem projevili nyní i stavové země Koruny české, kteří na generálním sněmu schválili neobyčejně vysoké daně určené k boji proti Turkům. V r. 1543 byla postavena nová, akceschopná armáda. Nastalou situaci však již nedokázala změnit.

I. 5 Stavovská opozice

Příznaky opozičních postojů lze vypočítat již v prvních měsících Ferdinandovy vlády v Čechách. Stavové na sněmovních jednáních pravidelně odmítali akceptovat královy finanční požadavky, přestože o účelu jejich použití se nedalo pochybovat. Král zoufale potřeboval prostředky k postavení armády, která by byla schopná čelit tureckým útokům. V rozporu s tím nebyl program české opozice řadu let formulován. Přesnější formulaci přináší až list králi Ferdinandovi z r. 1539, jehož autorství je sporné. Není vyloučeno, že vznikl na popud samotného krále, který chtěl vědět, s čím konkrétně jsou jeho poddaní nespokojeni. Obsáhlý dokument shrnul výhrady stavů v několika bodech:¹⁵

1. Stavové si stěžovali na přezírání skutečnosti, že Ferdinand I. získal vládu svobodnou volbou. Je tedy žádoucí, aby respektoval politickou autoritu českých stavů.
2. Dále nehodlali snášet neúměrné finanční zatěžování, způsobené válkou v Uhrách, kterou vyprovokoval nerozvážnou zahraniční politikou.
3. Zákaz krajských sjezdů znemožnil projednávání vládních a vojenských záležitostí. Jediným důvodem k takovému činu byla králova nedůvěra vůči stavům.¹⁶
4. Na sněmech byly projednávány přednostně královské propozice, stavovské požadavky byly odsouvány do pozadí zájmu.
5. Král obdaroval své věrné pokutami, které tvrdě vymáhal královský prokurátor. Pokuty však náleží české komoře.
6. Bez vědomí nejvyšších úředníků se v Plzni konal sjezd říšských knížat. V tomto případě se jedná o porušení státní suverenity.
7. Nikdo nebyl informován o jednání krále s Osmanskou říší, Francií ani jinými státy.
8. Moravští stavové žádali krále o povolení poselstva k Janu Zapolskému. Král je vyzval, aby se nejprve dostavili k němu a posléze zakázal sjezdy landfrýdů.

¹⁵ Tamtéž. str. 138-144.

¹⁶ Tamtéž. str. 139. O zákazu shromažďování velkých obcí není v textu zmínka.

9. Perzekuce pro víru je nepřípustná. Víra je Boží dar a nelze ji nikomu vnutit.
10. Král tureckou hrozbu vždy předstíral. Stavové nevěří jeho oprávněnosti jeho finančních požadavků.

List, jehož autorem je snad Jan z Pernštejna, nevyjadřuje stanovisko stavovské obce jako celku, nýbrž jen její části. Je pouhým shrnutím názorů úzké skupiny stavů. Postrádá také zásadní stanovisko k centralismu, stejně jako pevný programový základ. Král si v zápase s opozicí zachoval iniciativu, neboť stavové stále jen hájili svá privilegia a tradicí posvěcený řád. Defenzivní taktika vedla k oslabení politické koncepce. Ferdinand I. si toho byl dobře vědom a dokázal slabin opozice dokonale využít. Zároveň si uvědomoval limity své vlády v Čechách, které vznikly podpisem volebního reversu a které nemohl svévolně ignorovat. Hledal proto způsob, jímž by narušil platnost těchto ustanovení a prosadil vlastní, respektive habsburský politický model, aplikovaný ve Španělsku a dalších zemích pod vládou Karla V.

Sněmovní jednání v r. 1545 zrušilo revers o svobodné volbě panovníka a uznalo dědické nároky královny Anny. Stavovská politika v této době ztrácí svůj dřívější provincialismus, získává přehled o dění v Evropě. Proniká i do spleťtých problémů habsburské zahraniční politiky. Roli ochránců Evropy před osmanskou agresí však česká šlechta odmítá. Na druhé straně požaduje větší účast na zahraničněpolitických jednáních. Tím vším se politický program českých elit transformuje a dotváří. K otázkám habsburské politiky zaujímá vyhraněné stanovisko.

Politická jednota stavů byla nahlodávána antagonismy uvnitř stavovské obce. Panovník beze zbytku využíval zejména vzájemných animozit mezi šlechtou a městy a záměrně je podporoval. Vládní koncepce habsburských bratří nepočítala s politickou mocí městského stavu a usilovala o její eliminaci. Přezíravý postoj vůči městům se projevil v celé řadě případů, kdy se Ferdinand I. zachoval k měšťanům jako vrchnost, které se neodporuje. Tak byla v r. 1534 na města uvalena daň z prodeje, jejíž vyhlášení v nich vyvolalo silnou vlnu odporu.¹⁷

Averzi vůči městům a rovněž k panskému stavu chovali i rytíři. Zformovalo se několik frakcí, jejichž zájmy převyšovaly zájem celku. Programová specifická byla charakteristická zejména pro šlechtu hlásící se k Jednotě bratrské, podobně jako

¹⁷ České dějiny I, II. str. 143.

v případě šlechty utrakvistické. Od nich se odlišoval program městské opozice. Nepřehlédnutelná zůstala i skupina šlechticů panského stavu, která se cítila králem poškozená. Patřili k ní Šlikové a další jim nakloněné osoby, zkrácené na příjmech zábořím krušnohorského stříbra v r. 1528. Dotčení magnáti neváhali navázat kontakty se Saskem.

Za opoziční postoj lze v jistém smyslu označit také konfesijní orientaci českých stavů. Ve dvacátých letech proniklo do severozápadních Čech luterství a záhy si našlo v řadě měst mnoho příznivců. Převážně luterskými se stala města Kadaň, Most, Jáchymov, Ústí nad Labem, Chomutov, Litoměřice, Žatec a další lokality. Dalšímu šíření reformace posloužily ekonomické kontakty se sousedním Saskem a také propagační akce saských agentů. Kurfiršt Jan Fridrich se v r. 1535 cestou k Ferdinandovi I. dočkal v Praze ze strany souvěrců vřelého přijetí. Král nařídil celou věc vyšetřit. S kurfiršem posléze uzavřel dohodu, podle níž Jan Fridrich neměl zneužívat vyznání k politickým účelům.

Luterství se do Čech nadále šířilo slovem i tištěnou formou. Král však nemínil u dvora jinověrce tolerovat, pokud to jen bylo možné. Do městských rad dosazoval výhradně katolíky, přestože neměli ve městech převahu. Spolupráce v náboženské oblasti prozatím nevedla ke konkrétním politickým závazkům.

Reformací zůstával dlouhou dobu netknut utrakvismus. Pokus o jeho transformaci je kladen do let 1539–1540, kýženého výsledku však nebylo dosaženo. Cílem reformního pokusu měla být reformovaná církev s vlastní organizací. Projekt narazil na několik překážek, k nimž patřil zejména odmítavý postoj krále. Nezaštitila jej žádná autorita; Václav Mitmánek a Jiří Mystopol takovými autoritami nebyli. Reformu nepodpořila utrakvistická šlechta a jejímu naplnění neprospěla ani špatná organizační struktura této církve.

Na sněmu v r. 1545 zaštitil reformu svou autoritou Jan z Pernštejna. Vyslovalo se pro ni několik rytířů a měšťanů. Stavové, přestože se od husitských válek v těchto otázkách angažovali, zachovali tentokrát pasivitu. Utrakvismus zahrnoval nyní více náboženských proudů, vedle přesvědčených zastánců kompaktát, lpících na odkazu husitství, vystoupili i zastánci umírněných reforem. Kromě výše uvedených měst podporovali myšlenku reformy i další měšťané. Například v Kouřimi, Písku a

Vodňanech reformu odmítali, mnozí z nich ji přesto podporovali. Pokus dr. Mitmánka byl kompromisní, měl vyjít vstříc všem utrakvistům; nebyl však přijat. Pro krále nepředstavoval utrakvismus právě pro svou nevyhraněnost politickou sílu, nesledoval jeho vývoj s takovou obezřetností jako v případě Bratří či luteránů.

V r. 1543 král předložil sněmu návrh na perzekuci jistých osob hlásících se k luterství a novoutrakvismu. Účastníci jednání se shodli na smírném řešení. Václav Mitmánek byl vypovězen ze země, v některých městech (Žatec, Litoměřice) došlo k obměnám městských rad. Král také přikročil k obnovení platnosti svatojakubského mandátu, namířeného proti Jednotě. V r. 1526 se k její podpoře nezavázal a v souladu s rodovými zájmy a vlastním náboženským přesvědčením nehodlal svůj postoj měnit.

Ani v případě měst se král svých záměrů nevzdával. K městům se choval jako vrchnost, kterou je třeba respektovat. V l. 1518–1528 ovládal sjednocená pražská města M. Jan Pašek z Vratu, někdejší kancléř Starého Města. Panovník viděl v nepokojích a následných represích ze strany tohoto samovládce příležitost k prosazení svých záměrů. Jana Paška odvolal v r. 1528 z funkce a jmenoval nové městské rady všech pražských měst. Tím však nic nekončilo, neboť v souvislosti s pražskými událostmi byly zakázány schůze tzv. velkých obcí (jednání všech plnoprávných měšťanů) jako potenciální zdroje napětí. Městské rady byly napříště dosazovány výhradně z moci panovníka, čímž se jejich vliv vzrostl. Politický život ve městech začaly nyní organizovat cechy.¹⁸

Když se král opakovaně neobdržel povolení k výběru zemské berně, hledal zdroj příjmů ve městech, která považoval za komorní majetek. Projevilo se to v r. 1534, kdy předložil sněmu propozici, skrze níž žádal schválení daně z obratu – alkavaly. Z každého druhu výrobku měl prodávající platit úředně stanovenou částku, což v praxi znamenalo zvýšení cen zboží, které se dotklo především kupujících a také vesnických překupníků. Rozhořčená města odmítala nové ustanovení realizovat, a když později král žádal městský stav o půjčku, vyšlo mu vstříc pouze 12 měst. Odvádění plateb se v řadě měst odkládalo. Tak například v Praze byla daň zaplácena 26. září namísto stanoveného termínu, jímž byl 25. srpen. Pražským příkladem se inspirovala další

¹⁸ Velké dějiny VII. str. 72-74.

města. V březnu 1535 byla alkavala odvolána. Král poznal, že politickou sílu měst nelze podceňovat.¹⁹

¹⁹ České dějiny I, II. str. 153-158.

I. 6 Králova strana

Královou stranou rozumíme skupinu šlechticů, zpravidla těch nejvlivnějších, kteří podporovali politiku Ferdinanda I., aniž by své jednání podřídili určitému politickému programu. Míra odklonu od tradičních stavovských hodnot byla individuální, lze však s velkou pravděpodobností říci, že povědomí stavovské sounáležitosti nebylo zcela potlačeno u nikoho z nich.

Formovala se již od r. 1526, tedy v době, kdy stavové projednávali otázku nástupu Ferdinanda I. na český trůn. Patřily k ní ty osobnosti, kterým podpora vládních zájmů slibovala hmotný prospěch či růst osobní prestiže, jmenovitě Adam z Hradce (nejvyšší kancléř), Jan z Vartemberka (prezident české komory), Jan z Pernštejna, Albrecht z Gutštejna, Zdislav Berka z Dubé a další. Král své stoupence odměňoval již od r. 1527 a pokoušel se touto cestou získat vliv v zemských úřadech, které měly být postupně podřizovány jeho politickým záměrům. Pomalé rozleptávání stavovské fronty bylo jedinou možnou cestou k prosazení královny vůle, neboť vzhledem k svým závazkům z r. 1526 v tomto ohledu nemohl zvolit jiný způsob.

A právě zde je třeba vidět důvody panovníkova postupu při obsazování významných zemských (i královských) úřadů. Dosazení Volfarta Planknara z Kynšperka do úřadů podkomořího vedlo k jedinému cíli: rozšířit kompetence české komory. Zbavením Jindřicha Tunkla z Brníčka úřadu mincmistra a následné několikaleté neobsazení mělo ochromit chod tohoto úřadu. Ferdinand I. se do těchto aktivit pouštěl s promyšleností a pílí sobě vlastní, ne vždy to však přinášelo očekávané plody. S udílením hodností a významných postů byl nucen pokračovat v neztenčené míře. Arivisté přehlížející různé překážky a stavovské zvyklosti se ukazovali vedle přesvědčených protagonistů vítanými pomocníky vládního kurzu. V r. 1531 převzal kancléřství po smrti Adama z Hradce Jan Pluh z Rabštejna. Není bez zajímavosti, že se tento pán se stavovskou opozicí nikdy definitivně nerozešel. Téhož roku se stal po smrti Zdeňka Lva z Rožmitálu nejvyšším purkrabím Jan z Vartemberka. Jindřich z Dubé byl v letech 1531–1534 dvorským sudím, 1534–1541 zemským sudím, Jan starší Popel z Lobkovic zastával tytéž funkce v letech 1538–1541 a 1542–1554. Českou kancelář řídil v letech 1537–1542 Volf Krajíř z Krajku na Nové Bystřici, který byl mezi lety 1542–1554

nejvyšším purkrabím. Po něm převzal kancelář Jindřich z Plavna (1542–1554). Jan mladší Popel z Lobkovic vystupoval od r. 1542 jako prezident české komory.²⁰

Na samostatné postavení Moravy hleděl Ferdinand I. s despektem, přestože mu Moravané vycházeli vstříc častěji než jejich čeští kolegové. Morava měla být podřízena dvorské komoře, avšak pro odpor stavů, především Jana z Pernštejna, k tomuto spojení nedošlo. Hlavou královny strany se zde stal Václav z Ludanic, jemuž byl v r. 1540 Kryštof z Boskovic nucen přenechat post zemského hejtmána.²¹

I v případě městského stavu král autoritu a politickou moc měst přehlížel. Vyžadoval od nich příkladnou loajalitu. Měšťané bránili tvrdošjně svá privilegia. Tím se jednotliví příslušníci městského stavu ocitali mezi dvěma ohni, kdy se od nich na jedné straně očekávala oddanost obci a na druhé poslušnost vůči králi. Z výše uvedených příčin se mnozí měšťané připojili ke králově straně.

Králova strana nebyla homogenním seskupením, neprosazovala žádný politický program. Skládala se z různých zájmových skupin i jednotlivců všech stavů, jejichž vyznáním bylo převážně katolictví. Náboženská orientace však neprostupovala v námi sledovaném období do politické roviny. K obratu v tomto směru došlo až o několik desetiletí později. Morava projevovala v této otázce ještě méně citlivosti. Lze to pozorovat mimo jiné na příkladu Václava z Ludanic, který se hlásil k luterství. S ustavením nových úřadů vznikla ve Ferdinandově době byrokracie v moderním slova smyslu. Také s ní král při prosazování ideje silného centralizovaného státu rovněž počítal. Její příslušníci pronikali do stavovských obcí českých zemí cestou nobilitací a sňatkovou politikou.

²⁰ České dějiny I, II. str. 117-123.

²¹ Tamtéž. str. 124.

I. 7 Stavovský odboj v r. 1547

V září 1544 podepsali František I. a Karel V. v Crépy mírovou smlouvu, v níž se francouzská strana zavázala podpořit císaře ve věcech návratu německých protestantů do církve, svolání koncilu a míru s Konstantinopolí. Karel V. si tím uvolnil ruce k řešení říšských záležitostí, zejména náboženské otázky.²²

Francie dostala svým závazkům. Již v r. 1545 byl koncil svolán, avšak proklamoval pouze podmínky, za kterých se protestanti navrátí do katolické církve. Jednání katolíků s protestanty probíhala pod patronací císaře od r. 1541, výrokem koncilu se možnost soužití obou skupin vytrácela. V r. 1545 možnost dorozumění pominula docela, když na sněmu ve Wormsu odmítli němečtí protestanti uznat autoritu koncilu. Karel V. koncilní rozhodnutí akceptoval a postoj protestantů hodnotil jako nepřátelský. Papežský nuncius Alessandro Farnese ujistil císaře o pomoci Říma, jestliže císař bude ochoten zaštitit svou autoritou jednání koncilu.

Další postup si Karel V. zajistil v červnu 1546 dvěma dohodami. Vilém Bavorský slíbil zachovat ve válečném konfliktu neutralitu, přičemž dovolil císaři verbovat na svém území. Druhou dohodou získal Karel V. neutralitu Mořice Saského, vládce albertovské části Saska. Mořic Saský se měl v případě habsburského vítězství ujmout vlády v kurfiřtském Sasku.

S žádostí o pomoc se na krále Františka I. obrátili vyslanci šmalkaldského spolku. Francie v souladu s podmínkami crépského míru německým protestantům nevyhověla, I tak šlo o početnou skupinu stavů, která byla schopná postavit silnou armádu. To se také v krátkém čase podařilo; a zatímco císař dál vyjednával, armáda šmalkaldských zahájila tažení. Velitel vojsk jihoněmeckých měst Sebastian Schertlin z Burtenbachu obsadil v červenci 1546 ehrenskou soutěsku v bavorských Alpách, aby zabránil pochodu sborů z Itálie a Španělska na pomoc císaři. Počítal s tažením do Itálie a rozeznáním sněmu. O několik dnů později se vojska protestantských měst spojila se saskými, hesenskými a württemberskými jednotkami. Síla spojených armád byla značná – 50 tisíc mužů pěchoty a 7 tisíc rejtářů mělo nad císařskými pluky převahu. Brzy v protestantském táboře nastala mezi veliteli řevnivost. Akceschopnost

²² Tamtéž. str. 173.

ohromného tělesa narušovaly rozpory v politické oblasti. Schertlin nakonec příchodu posíl ze zahraničí nezabránil a v průběhu srpna se síly obou stran vyrovnaly.

Císař od svého bratra neočekával přímou účast v bojových operacích. Počítal s diverzní akcí proti kurfiřtskému Sasku, které měl Ferdinand I. napadnout z Čech. Královy mandáty ze srpna 1546 vyzývaly k zásobování císařských pluků potravinami, o účasti v boji nepřinášely ani zmínku. Výkup obilí se konal v pohraničních městech, v Plzni, Horšovském Týně a Domažlicích.²³

Zatímco císařští diplomaté vyjednávali s Mořicem Saským o podmínkách nástupu k boji po boku Karla V., vyzýval Ferdinand I. k účasti česká královská města. Vedle výše jmenovaných oslovil také Hradec Králové, Tábor, Klatovy, Žatec a Litoměřice. Města dala králi k dispozici 45 děl a 635 centnýřů střelného prachu. Přesto nemělo zůstat jen u těchto výzev. Dne 3. září 1546 vydal král příkaz ke shromáždění zemské hotovosti k obraně země. Napadnout se jí totiž chystala saská armáda, soustředěná u Jáchymova. To tvrdila relace královských komisařů Kryštofa z Gendorfu a Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic. Šlo o klam, pomocí něhož král plánoval zaútočit ve vhodnou chvíli proti Sasku. Krajští hejtmani v čele s Šebestiánem z Vajtmíle jako velitelem zemského vojska výzvu k shromáždění hotovosti odmítli s odůvodněním, že země není ohrožena. Mandát z 10. září toto zcela pominul. Za shromaždiště hotovosti určil král Kadaň, která se tak stala též zásobovacím centrem. Města měla zásobovat armádu obilím. Král se zavázal zaplatit 1 tisíc těžkých a 1 tisíc lehkých jezdců a k tomu 4 tisíce pěších. O finanční příspěvky požádal král české stavy. Dolní Lužice se měla postarat o obsazení kláštera Dobroluku, doposud v držení saského kurfiřta. Mobilizaci hotovosti nařídil také hornolužickým stavům. Rakouské ani slezské stavy ve věci války o pomoc nežádal. Moravané byli povinni postavit zemskou hotovost a k tomu 1 tisíc těžkých nebo 2 tisíce lehkých jezdců. Posléze král své požadavky vůči Moravě odvolal.²⁴

Znění králova mandátu bylo naplněno asi s měsíčním zpožděním. Uposlechnutí králova příkazu doprovázely – již nyní – otevřené projevy nesouhlasu s královou politikou. Vlna nesouhlasu se zvedla především v pražských městech, která záměrně

²³ České dějiny I, II. str. 189-190.

²⁴ Tamtéž. str. 191-196.

zdržovala odchod svých jednotek na určená místa. Chování Prahy napodobila i další města. Vltavský, kouřimský, hradecký, čáslavský a chrudimský kraj se vzpíraly poslat vojáky ke Kadani a podle pražského vzoru jejich odchod odkládaly. Nesouhlas projevovali velitelé, povětšinou z řad měšťanů, ale i řadoví vojáci, příslušníci nejnižších vrstev. Demoralizující se ukázaly saské letáky, rozšiřované v kadaňském táboře. Velitelé i obyčejní vojáci byli informováni o celé akci a odmítali tažení proti zemi, kterou nevnímali jako nepřátelskou. V rozporu s tím zaslal Šebestián z Vajtmíle 20. října saské straně opovědný list. Českému vojsku připadlo za úkol obsadit říšská léna v blízkosti českých hranic.

Příkaz k tažení za hranice hodnotila česká města jako projev svévole. Tábor, Klatovy, Písek, Kutná Hora, Chrudim a Vysoké Mýto protestovaly; Žatec, Litoměřice a Louny vyzvaly své jednotky k návratu.

Král za této situace nabádal konšely jednotlivých měst k udržení kázně a bojové morálky městských jednotek. Přítomnost Jindřicha z Plavna a Jakuba Fikara z Vratu u Kadaně pohnula městské velitele k zahájení tažení. Jakmile vytáhl pražský sbor, následovaly jej i jednotky dalších měst. Dne 31. října překročila hlavní část zemské armády hranici a následujícího dne porazila u Adorfu malé saské vojsko pod velením kurfiřtova syna Jana Viléma.²⁵

V jižním Německu se pro neshody v táboře šmalkaldských nepodařilo zužitkovat dřívější úspěchy a zahájit další ofenzivní akce. Habsburská strana taktéž nevyhledala příležitost k rozhodující bitvě. Namísto ní vyjednávala s Mořicem Saským o podmínkách jeho účasti v boji na straně císaře. Ferdinand I. uzavřel 14. října s Mořicem Saským smlouvu, kterou byla obnovena starší dědická smlouva zemí Koruny české se Saskem. Kníže Mořic přislíbil pomoc při útoku na kurfiřtské Sasko, přičemž se obě strany zaručily, že žádný ze spojenců neuzavře separátní mír. Habsburkové slibovali Mořici Saskému za jeho služby saský kurfiřtský klobouk. Novou smlouvu schválila stavovská delegace, aniž by znala její obsah. O několik měsíců později vedla tato skutečnost k umocnění protikrálovských nálad v české stavovské obci.

²⁵ Tamtéž. str. 201-208.

V samém závěru r. 1546 se protestantský blok nacházel ve stádiu rozkladu. Ve Schwabisch-Hallu kapituloval Fridrich II. Falcký a záhy poté v Heilbronnu Oldřich Würtemburský. Jan Fridrich obrátil své sbory zpět do kurfiřtského Saska. Ferdinand I. ve snaze splnit závazky vůči Mořici Saskému, nyní ohroženému postupem saských vojsk, instruoval Šebestiána z Vajtmíle a Václava Hostounského z Rabštejna ve věci najímání žoldnérů k tažení do Saska, které mělo být financováno z králova účtu. Šlechta a některá města obdržela 5. ledna 1547 příkaz postavit pro potřeby krále vojenské jednotky o určitých počtech. Tyto jednotky si po dvou měsících bude panovník platit ze svých příjmů. O svolání zemské hotovosti jednaly krajské sněmy plzeňského, prácheňského a žateckého kraje. Síla 3 500 mužů z Čech byla k uskutečnění Ferdinandova záměru podpořit Mořice Saského dostačující. Habsburští bratři nepovažovali tohoto spojence za spolehlivého, bylo proto zapotřebí poskytnout mu pomoc dříve, než se pokusí uzavřít s Janem Fridrichem separátní mír.²⁶

Nejvážnější záminkou k odboji českých stavů se stal králův mandát z 12. ledna 1547, kterým byli stavové vyzváni k mobilizaci zemské hotovosti. Zemské vojsko se svolávalo v případě ohrožení země nepřátelským útokem. Král Ferdinand zemské zákony pochopitelně znal, proto svůj krok zdůvodnil obsazením kláštera Dobroluku v Lužici.

Nesouhlas a nelibost byly bezprostřední reakcí na znění králova příkazu. Mandát byl od počátku vnímán jako svévolný a nezákonný zásah do tradic posvěcených zvyklostí Českého království. Krajské sněmy s výjimkou Žatecka projevily ochotu naplnit znění králova mandátu. Konšelé pražských měst si naopak stěžovali na odpor měšťanů vůči mobilizaci. Rožmberská strana nabídla místo vojáků finanční prostředky, což král z prestižních důvodů odmítl.

V přesvědčení o nezákonnosti mandátu jednali v Litoměřicích s královskými komisaři někteří šlechtici. V Praze sílily hlasy po svolání sněmu, který by se sporným mandátem zabýval. Požadavek sněmovního řešení však zazněl nezávisle na sobě z obou měst.

²⁶ Tamtéž. str. 215-219.

Schůze velkých obcí pražských měst za přítomnosti komisařů Volfa z Lobkovic a Kryštofa z Gerštorfu rozhodla o sepsání protestního listu konšelům ohledně královského mandátu, jehož odmítnutí zdůvodnili v 6 bodech:

1. Nepovedou válku proti někomu, kdo není jejich nepřítel.
2. Nejsou schopni zaplatit stanovený počet vojáků.
3. Necítí se vázání smlouvou se Saskem, kterou král uzavřel o své vůli.
4. Saský kurfiřt je jejich souvěrec.
5. O vypovězení války rozhoduje celá stavovská obec.
6. Podle příslušného článku Vladislavského zřízení je mandát nezákonný.

Neúspěch královny politiky podtrhovala skutečnost, že na shromaždišti u Litoměřic se ve stanoveném čase nacházely vojenské sbory pouze z litoměřického kraje, zatímco hotovost ostatních krajů se teprve scházela. Panovník v únoru 1547 navštívil Litoměřice, kde se přítomným šlechticům snažil vysvětlit, že země je skutečně ze strany Saska ohrožena, kurfiřt však pro nedostatek prostředků nemůže svůj záměr naplnit. Bylo proto nezbytně nutné zemskou hotovost svolat, neboť případné sněmovní jednání by přineslo nežádoucí zdržení. Poté byli stavové vyzváni, aby podpisem zvláštního reversu potvrdili zákonnou platnost králova lednového mandátu. Stavové se však omluvili a žádali v této věci sněmovní jednání. Král v této chvíli od naplnění svého příkazu ustoupil a povinnost vojenské podpory převedl v dobrovolnou akci.

Plameny vzpoury vyšlehly z pražského souměstí, kde byl odpor vůči královně politice projevován verbálně zcela otevřeně. V tom našla inspiraci i další města. S velkou pravděpodobností se do odboje měst promítla jejich neutěšená sociální a ekonomická situace. Nepřekvapí tedy, že veškeré odbojové akce byly řízeny na úrovni cechů, které – jak bylo již uvedeno – převzaly úlohu zakázaných velkých obcí. Požadavek obnovy velkých obcí zazněl právě nyní, v emocemi nasyceném prostředí měst. Počátkem února se zástupci Kolína, Čáslavi, Českého Brodu, Nymburka a dalších měst obrátili na konšely pražských měst s otázkou, jak se mají k mandátu zachovat. Pražští radní však odpověď neposkytli, což vyvolalo nelibost většiny měšťanů. Dne 8. února se v Karolínu konala schůze velkých obcí pražských měst, deklarující solidaritu a obhajobu městských svobod. Součástí politického života měst

se měly stát velké obce. Tento program akceptovala řada měst. Jen České Budějovice, Plzeň a Ústí nad Labem setrvaly na straně panovníka.

Dne 12. února jednali v Praze za přítomnosti delegátů velkých obcí stavové. Výsledkem schůze byla petice, v níž stavové žádali krále o svolání sněmu. Pokud by k tomu nemělo dojít, sešel by se sněm bez králova souhlasu.

Mezi mluvčí pražského shromáždění patřili Volf Křinecký z Ronova a Bohuš Kostka z Postupic, čelní představitelé bratrské šlechty. Jednota bratrská sehrála v odboji spolu s městy nejvýznamnější roli.

Dále vzniklo písemné usnesení, které odmítalo platnost lednového mandátu. Nepřítomní stavové byli vyzváni k podpoře tohoto usnesení. Zformoval se stavovský spolek, zatím bez pevné organizace. To byl počátek odboje české šlechty.

Ferdinand I. reagoval vzápětí – prohlásil lednový mandát za neplatný a povolil sněmovní jednání, avšak až na 18. dubna. Vůli k odporu tím panovník nezlomil, ale na druhé straně nedošlo v táboře odbojníků k takovým aktivitám, které by zápas stavů koordinovaly. Bez nadsázky lze říci, že stavovské akce v Českém království ovlivňovaly události v Sasku, které se nyní stalo cílem postupu císařských vojsk.

Kurfirť, tísněn převahou nepřítele, požádal české stavy o pomoc. Dočkal se však zamítavé odpovědi. Stavové to zdůvodnili nutností ochrany země před Turky a císařskými sbory, táhnoucími od Ulmu do Saska. Král měl toto tažení podpořit, proto požádal české stavy o postavení dalších jednotek hotovosti, které měl u Ostrova nad Ohří shromáždit Šebestián z Weitmíle.²⁷

Dne 17. března zahájil v Karolinu jednání nezákonný sněm. Přítomnost více než 300 příslušníků stavovské obce měla dodat shromáždění patřičnou vážnost. V popředí stavovského programu stál sporný mandát, brzy však přibyly i další záležitosti. Zemští úředníci ve snaze zachovat autoritu krále vyzvali jednající, aby formulovali své požadavky a předložili je zemské vládě. Chladná odpověď stavovských předáků v této chvíli svědčila o jediném – o tom, že česká šlechta se ocitla ve vzpouře proti legitimnímu panovníkovi.

V několika dnech sepsala zvláštní stavovská komise v 57 bodech veškeré sporné body, které se tak staly závazným programem stavovského spolku. V dokumentu

²⁷ České dějiny I, II. str. 244-250.

zazněl požadavek obnovit pravomoci velkých obcí a omezit pravomoc zemských úředníků. Dále se zabýval otázkou vztahu stavovské a panovnické moci. Města požadovala především obnovení provozu kutnohorských dolů a odstranění zahraničního kapitálu z důlního podnikání. Lze tedy konstatovat, že stavovský odboj byl namířen proti realizaci habsburských centralizačních plánů.²⁸

Do čela celé akce byly postaveny „osoby od stavů zřízené“ neboli sbor direktorů. Tvořili jej zástupci radikální frakce stavovského spolku, z převážné většiny osoby nehledící na vlastní prospěch. Direktori povolali záhy do zbraně zemskou hotovost, jejíž počet stanovili, jak bylo zvykem, podle majetkového klíče. Velitelem byl jmenován Kašpar Pluh z Rabštejna.

Koncem března 1547 oslovil české stavy Jan Fridrich. Vyzýval je ke spojenectví a jako protihodnotu nabízel obnovení dědických smluv mezi oběma zeměmi. Nedlouho poté obsadil dvanáctitisícový saský sbor Jáchymov. Sasové v ohrožení císařskými armádami, postupujícími od jihozápadu, projevíli zájem o vojenskou podporu z Čech, avšak očekávané odezvy se jim z české strany nedostalo. Český odboj zůstal v této otázce v půli cesty, když na jedné straně otevřeně vystoupil proti svému zákonnému vládci a na straně druhé nedokázal nahlédnout pravý stav věcí. Obhájit tento postoj může toliko skutečnost, že legitimitu Ferdinanda I. jako českého krále nikdo nezpochybnil.²⁹

Kašpar Pluh z Rabštejna jednal se saskými veliteli o české pomoci, ale výsledek se nedostavil. Hotovost se scházela právě tak liknavě, jako na někdejší králův příkaz. Císařské sbory navíc vstoupily v závěru března do Čech a král při této příležitosti zaslal stavům list, v němž vysvětlil cíl svého tažení. Zároveň vyzval stavy vedlejších zemí, aby českou vzpouru nepodporovaly. Stavům Českého království sdělil, že mají možnost rozpustit svůj spolek a podrobit se jeho autoritě, nebo přijmout trest.

Odboj však byl v dubnu 1547 již na pokraji rozkladu. Ve vztahu k Sasku projevíli vzbouření stavové v plné míře neznalost situace. Vedlejší země se k jejich akci postavily odmítavě, Václav z Ludanic dokonce předal českou výzvu k odboji králi.

²⁸ České dějiny I, II. str. 253-254.

²⁹ Tamtéž. str. 258-265.

Mnozí z řad panského a rytířského stavu vyčkávali v nerozhodnosti vývoj událostí a apely vůdců povstání nechávali bez povšimnutí.

Dne 18. dubna se stavové v hojném počtu sešli k sněmovnímu jednání. Ferdinand I. požadoval prostřednictvím emisarů bezodkladné rozpuštění stavovského spolku, vzbouřenci naopak vyzvali váhající ke vstupu do něj. Kompromisní usnesení počítalo s existencí spolku na obranu stavovských práv, veškeré formulace napadající autoritu krále však měly být odstraněny.³⁰

Vítězství císařských vojsk u Mühlberka rozklad odboje jen urychlilo. Českou delegaci přijal král v ležení u Wittenbergu chladně; ústně vybídl stavy k rozpuštění spolku a projednávání všech sporných záležitostí odložil. Z Wittenbergu zamířil král do Čech. V Litoměřicích přijal zástupce Plzně a Českých Budějovic, přizvané k jednání. Dostavili se i nepozvaní, a to v hojném počtu. Kolem dvou stovek šlechticů zde proklamovalo věrnost svému králi. Shromáždění stavů čáslavského, chrudimského a hradeckého kraje za předsednictví Viléma z Pernštejna i shromáždění stavů na Zelené Hoře dospěla k těmto závěrům. Měšťané pražských měst naproti tomu doufali, že dosáhnou královy milosti, jen když setrvají ve stavovském spolku.

Ferdinand I. záhy v tažení pokračoval, přestože disponoval pouhými 6 tisíci žoldněři. Počátkem července obsadila jeho armáda Hrad a Malou Stranu. Komorníci zemských desek obeslali v následujících dnech konšely pražských měst s tím, že mají jít před královský soud. Střetnutí králových žoldněřů s Pražany vyvolalo vlnu odporu a následně vedlo k mobilizaci městských ozbrojených sil. Staré a Nové Město požádaly šlechtu a další města o pomoc. Dne 7. července Praha kapitulovala.

³⁰ České dějiny I, II. str. 279-281.

I. 8 Potrestání odboje českých stavů

Soudní přelíčení s obžalovanými měšťany bylo zahájeno 8. července 1547 za přítomnosti krále jako hlavního žalobce a jeho syna Ferdinanda. Měšťany soudil zvláštní tribunál, složený z osob jmenovaných králem. Přisedícími zvláštního soudu byli jmenováni členové stavovských obcí vedlejších korunních zemí, které zachovaly v rozhodujících chvílích věrnost; míru provinění posuzovali mimo jiné moravský zemský hejtman Václav z Ludanic, biskupové olomoucký a vratislavský a další osoby.³¹ Po přečtení obžaloby král vyzval obžalované, aby se mu poddali na milost a nemilost. Pokoření zástupci Prahy tuto výzvu akceptovali, načež vyslechli rozsudek o několika bodech:

1. Stavovský spolek vznikl v rozporu s vůlí panovníka, měšťané jsou povinni zřít se účasti v něm a odevzdat veškeré písemnosti z jeho činnosti pocházející.
2. Jsou povinni odevzdat zbraně z městských zbrojnic (netýkalo se to osobních zbraní).
3. Jsou povinni odevzdat městská a cechovní privilegia.

Podobně byla potrestána další města – Hradec Králové, Klatovy, Litoměřice, Tábor, Žatec a další hornolužická města; každé z nich zastoupeno při přelíčení 50 měšťany. Pokořená města naplnila literu rozsudku beze zbytku. Panovník koncem srpna vrátil městům jejich privilegia a svou milost projevil potvrzením jejich účasti na politickém dění země.

Obžaloba příslušníků šlechtických stavů zněla téměř shodně. Obeslaní páni a rytíři byli obviněni z nelegálního spolčování, z maření vojenských operací krále v boji proti Sasku a ze spolčování se s nepřitelem. V průběhu července a počátkem srpna 1547 byli po skupinách souzeni provinilí strůjci nevydařené vzpoury. 16 pánů a 19 rytířů bylo potrestáno konfiskací částí majetku, resp. uvedením majetku v manství. Bernard Barchanec, Václav Pětipeský a Jakub Fikar z Vratu popravě neunikli, zatímco Vilém Křinecký z Ronova a Melichar Ror z Rorova, odsouzení k trestu smrti, dali přednost exilu.

³¹ Velké dějiny VII. str. 197 an. Patřili k nim moravští šlechtici Jan z Lichtenštejna, Jetřich z Kunovic, Václav Tetour z Tetova, z Víckova; dále slezští páni Vavřinec Drahotušský z Drahotuš, Jan z Vrbna a Jan Planknar.

Nemilost trestajícího panovníka pocítila snad nejvíce Jednota bratrská. Bratrská šlechta se na rozdmýchávání vzpoury podílela rozhodující měrou a králův hněv se týkal právě jí. Z velezrádných aktivit byli obviněni bratrští duchovní. Srovnáme-li míru trestů v řadách privilegovaných stavů, zjistíme, že největší část nemovitostí byla zabrána bratrské šlechtě. V králových rukou se ocitla panství Mladá Boleslav, Brandýs nad Orlicí, Brandýs nad Labem, Litomyšl a další, tzn. ta místa, v nichž působily nejdůležitější bratrské sbory. Prodejem těchto konfiskátů získal král určitou hotovost nezbytnou k realizaci vladařských záměrů. Mandátem z 5. října 1547 obnovil panovník platnost svatojakubského mandátu. Bratrští kněží byli vypovězeni ze země, začalo pronásledování Bratří a jejich odchod ze země, zprvu na Moravu, později do Polska. Koncem r. 1547 byl zatčen a uvězněn biskup Jan Augusta.³²

³² České dějiny I, II. str. 328-332.

I. 9 Změny vládní politiky a závěr vlády Ferdinanda I. (1547–1564)

Potrestáním odboje Čech a Horní Lužice se otevřela druhá fáze Ferdinandovy vlády, s níž jsou spojeny některé výrazné změny. Novou kvalitou doznaly královny vladařské zásady. Více než dvacetiletá vláda v zemích střední Evropy poskytla tomuto vládcovi množství cenných podnětů a zkušeností, které hodlal v dalších letech využít. Namísto stálého tlaku v konfesijní oblasti dal přednost dlouhodobému, leč účinnějšímu výchovnému působení církevních institucí, v první řadě řeholních komunit. Vítězství nad vzbouřenými stavy nebylo pro něj triumfem, znamenajícím konec mocenského dualismu, a panovník sám této iluzi nikdy nepodleh.

Navrácení privilegií a přiznání hlasu na sněmu neznamenovalo obnovu pozic městského stavu. Do měst byli dosazeni královští rychtáři a hejtmani, jejichž hlavním úkolem bylo střežit královny fiskální a politické zájmy. Přísný dohled nových úředníků na hospodaření, činnost cechů a jejich účast na zasedáních městských rad měl na městské prostředí deprimující účinky. Městská ekonomika byla paralyzována ztrátou pozemkového majetku, jakož i zavedením nových daní. Důsledkem toho poklesla i politická prestiž měst, ač jim účast na politickém dění formálně nebyla upírána. Čestná místa na zemském soudu náležela nyní – v pořadí za pražskými městy – Českým Budějovicím, Plzni a Ústí nad Labem.

Odnětí majetku vedlo k následnému zadlužení městských ekonomik. V průběhu několika let byly proto tresty v tomto ohledu zmírněny. Také úřad královských hejtmanů a rychtářů se v nadcházejících letech dočkal proměn. Dozor královských úředníků nad zasedáním městských rad, činností cechů a platbou daní byl postupně omezován a v souvislosti s vydáním Koldínova zákoníku byl nově definován. Právní poučení poskytoval městskému stavu apelační soud, zřízený panovníkem 20. ledna 1548, který se stal odvolací instancí městských soudů.

Většina českých měst si zachovala řemeslnický ráz, kde zemědělství hrálo roli doplňujícího zdroje obživy. V nezměněné podobě udržovala města tradiční znaky a formy svého stavu. Živnostenské podnikání a řemeslná výroba byly limitovány pravidly cechovní organizace, která zůstala nadále v platnosti. Životnost cechovních privilegií udržovalo politicky aktivní řemeslnictvo, bránící vzniku norem volné hospodářské soutěže.

Svázanost starými pravidly byla prolomena v Praze a velkých moravských městech, kde se vedoucí role chopil obchodní a úřednický patriciát. Městská společenství překonala prvky tradiční mentality, osvojila si nový životní styl, v němž zámožnost a přepych (doplňené erby a predikáty) nebyly porušováním duchovních hodnot.

V souvislosti s rozvojem šlechtického hospodaření zaznamenala rozvoj také poddanská města a městečka. Měšťané těchto lokalit se snažili všemi způsoby napodobit zvyklosti řemeslníků a patriciátu měst královských. Často ale nedokázali setřít znaky vesnické pospolitosti.

Z hlediska politické angažovanosti zůstal eliminován také rytířský stav. Spoluúčast ve vládních záležitostech byla po r. 1547 nabídnuta vyšší šlechtě, resp. těm osobám, kterým k okázalému životnímu stylu nechyběly prostředky. Kolem poloviny 16. století vystupuje do popředí panovnický dvůr jako nový fenomén, rodící se již ve třicátých letech. Po r. 1550 se v dvorské politice prosadili převážně katoličtí šlechtici – Vratislav z Pernštejna, páni z Rožmberka a z Hradce. Kompromisní rozdělení moci přispívalo k otupení rozporů již v jejich zárodku, neboť znemožňovalo vznik potenciálních center odboje v sídlech magnátů. Možnost bohatého kulturního vyžití nabízel dvůr Ferdinanda Tyrolského, mladšího syna Ferdinanda I., který byl v r. 1547 jmenován českým místodržícím. Dvůr arcivévodě Ferdinanda financovala zpočátku vídeňská komora a veškeré vládní kroky nového místodržícího dohlížel Španěl Ludvík z Tobaru. Význam dvora lze spatřovat také v oblasti kulturní a společenské.

V r. 1557 uzavřel Ferdinand Tyrolský na zámku v Březnici morganatický sňatek s Filipínou Welserovou. Z jejich manželství se narodil syn Ondřej (1558–1600), biskup v Kostnici a Brixenu, a Karel (1560–1618), vévoda burgavský. Císař sňatek svého syna neuznal a budoucí potomky vyškrtl z dědické posloupnosti rodu.

V polovině 16. století měla své počátky nová hospodářsky samostatná jednotka – šlechtický režijní velkostatek. Vznikl intenzivním využitím dominikálních půdních rezerv v podobě různého druhu šlechtického podnikání. Společnost přestává vnímat práci jako Boží trest a povyšuje tvůrčí činnost mezi ušlechtilé vlastnosti člověka. Páni a rytíři českých zemí se s odvahou vrhli do stavby pivovarů, rybníků a rozsáhlých hospodářských dvorů, jejichž produkce přinášela očekávaný zisk. Produkty režijního velkostatku naplňovaly v první řadě potřeby trhů v rámci jednoho konkrétního panství.

Výsady poddanských měst a městeček byly šlechtickými podnikateli potvrzovány a rozšiřovány, větší sídla byla povyšována na městečka. Výroba v nich byla organizována cechovním způsobem, což bylo příčinou determinace v ekonomickém a společenském smyslu. Příjmy privilegované vrstvy tím značně stoupaly, vzápětí však byly použity ke stavbě nových provozů či k budování panských sídel v duchu nastupující renesance. Rozšiřování podnikatelských aktivit však nevedlo ke stabilitě majetkových poměrů; úvěrové transakce vedly naopak k přepětí finančních možností magnátů. Řada osob obou šlechtických stavů hledala uplatnění v úřednické službě slibující sociální vzestup. Úřednickou kariéru vyhledávali příslušníci již zmiňované královny strany - v mnoha případech cizinci jako např. Jiří Žabka z Limberka, Kryštof z Gendorfu a další. V tomto období budil šlechtic úředník spíše odpor než úctu a uznání.³³

Celkový poměr v držbě pozemkového majetku se po r. 1550 přesunul výrazně ve prospěch panského stavu. Hospodaření rytířů na statcích o malé rozloze bylo spojeno s potížemi, které magnáti nepocítovali. Rytíři proto odcházeli do služeb zámožných šlechticů či do úřadů. Na Moravě ovládali většinu nemovitého jmění magnáti již po r. 1526. Klientský systém se tady rozvíjel od počátku Ferdinandovy vlády.

Jestliže Ferdinand I. načerpal z dosavadních výsledků své vlády množství podnětů, lze totéž tvrdit o české stavovské obci. Šlechta i jednotlivci nyní v plném rozsahu pochopili, že Ferdinand I. je vladařem světového významu a České království není osamělým teritoriem uprostřed Evropy; císařská volba ve Frankfurtu nad Mohanem a korunovace v Cáchách tuto skutečnost demonstrovaly dostatečně.

Pozornost habsburských vladařů zaměstnávalo i po vítězství u Mühlberka dění v říši. Mocenské pozice Karla V. byly oslabené, přestože protestanti utrpěli porážku. Císař postupem doby krok za krokem opouštěl kolbiště říšské politiky, aby tak uvolnil cestu úspěšnějšímu Ferdinandovi I., který v r. 1556 dosáhl císařské hodnosti.

Císařsko-katolický tábor opustil Karlův spojenec ze šmalkaldské války, kníže Mořic Saský. Dne 15. ledna 1552 byla v Chambordu uzavřena dohoda mezi Jindřichem II.

³³ České dějiny I, I. str. 132-142.

Velké dějiny VII. str. 220-228.

Nový vztah k práci přinesla také reformace. Některé nově se konstituující církve chápaly finanční zisk jako důkaz Boží přízně.

Francouzským a říšskými knížaty s Mořicem Saským v čele, podle níž měl Jindřich II. za pomoc říšským protestantům obdržet říšský vikariát nad Metami, Toulem a Verdunem a Chambrai. Karel V. oslovil diplomatickou cestou perského šáha a přiměl jej k válce se sultánem, ke které také záhy došlo. Turci, vázaní vojenskými operacemi proti Persii, ztratili načas zájem o výboje v Uhrách a Středomoří. Císař však tentokrát triumf neslavil – obléhání Met v zimě 1552 skončilo neúspěchem, přestože na říšské území vstoupil s pomocnými sbory vévoda z Alby.

Otěže říšské i evropské politiky se dnou stíženému císaři stále znatelněji vymykaly z rukou. V Innsbrucku, kde jednal s Fuggery o půjčku na válku s protestanty, jej zaskočil Mořic Saský. Císař byl donucen před někdejší spojencem nedůstojně uprchnout. Říšské záležitosti převzal Ferdinand I., který se de facto ujal vlády v říši. V letech 1552–1555 to byl právě uherský a český král, kdo jednal s německými protestanty a přivedl znesvářené strany k jednacímu stolu. Karel V. v průběhu r. 1555 slavnostně rezignoval na vládu ve svých zemích a také v říši. Volba ve Frankfurtu nad Mohanem postavila do čela římskoněmecké říše Ferdinanda I. Habsburští bratři se nyní shodli na definitivním řešení nástupnické otázky. Nárok na císařskou korunu byl přiznán příslušníkům habsburského rodu španělské i rakouské větve.

Z Ferdinandovy iniciativy došlo také k nápravě poměrů v náboženské oblasti. Jestliže císař Karel dosud odkazoval uspořádání konfesijních sporů na jednání příštího sněmu, jeho bratr jasně rozpoznal nedostatečnost opatření této povahy. Dohoda znesvářených stran, uzavřená na sněmovním jednání v Augsburgu, známá jako augsburský náboženský mír, byla kompromisem ryze politického charakteru. Zásadu „*cuius regio, eius religio*“ nelze zaměnit za svobodnou volbu vyznání pro všechny obyvatele říšského území. Augsburgský mír určoval, která teritoria patří katolické církvi a která se hlásí k reformaci. Říšská města byla oprávněna tolerovat obě vyznání, poddaní měli právo volby jen za určitých, striktně vymezených podmínek. Duchovní knížata nesměla normativně měnit vyznání svých států; pokud by přijala opačnou orientaci než jejich poddaní, pozbyla by nad tím kterým územím vlády. Dohoda tedy vznikla uplatněním územního principu.

Ferdinand I. dosáhl smlouvou z Augsburgu nezpochybnitelného úspěchu, jehož prostřednictvím byla zjitřená náboženská situace v říši zklidněna. Ne vždy a ve všech

případech se zdařilo vyřešit náboženské rozpory pokojnou cestou; Ferdinand I. jako prozíravý politik pochopil, že takovýto stav může mít jen dočasné trvání, ale i v roli kompromisu sehraje v říšských záležitostech pozitivní úlohu.³⁴

Navzdory angažovanosti ve vnitřní a zahraniční politice říše neztrácel Ferdinand I. ze zřetele ani české záležitosti. Po krátkém oddechu obou stran, krále a stavů, vyslovil panovník na půdě zemského sněmu opakovaně své finanční požadavky. Říšská politika byl stejně jako ostatní Ferdinandovy aktivity, zejména války proti Turkům, nákladná. Jestliže v r. 1549 nátlak na české předáky nevyvíjel, v r. 1556 neváhal navrhnout výběr berně na 6 let dopředu. Výsledek tak odvážného tahu se sice v plné šíři nedostavil, král však i přesto požadované prostředky získal. Sněm přikročil ke kompromisu a zajistil králi příjem hotovosti ve výši trojnásobku roční berně.

Českých zemí se týkala také Ferdinandova mincovní reforma, platná v říši od r. 1559, v Čechách od r. 1561. Byla to reakce na nepříznivý dopad přílivu drahých kovů ze zámoří, který vyvolával inflaci a růst cen, a na přítomnost nekvalitní drobné mince ve střední Evropě. České prostředí bylo reformou integrováno do říšské měnové soustavy. Ražbu českého groše, zastavenou v r. 1548, nahradila krejcarová resp. zlatníková soustava (1zlatý = 60 krejcarů), přičemž bílé a malé peníze byly jako drobná mince ponechány v oběhu.³⁵

Šlechta projevila vůči zásahům krále do tradic českého mincovního systému nelibost, ale zlatníkovou soustavu se ji odstranit nepodařilo. Stejně jako na počátku téměř čtyřicetileté Ferdinandovy vlády nebyla stavovská obec Českého království ochotná financovat panovníkovy politické záměry, pokud se bezprostředně nedotýkaly českých záležitostí. Nemínila platit ani válku proti Turkům, kterou považovala za soukromý podnik Ferdinanda I. Na nové finanční požadavky krále odpověděli stavové v r. 1564 žádostí o zavedení daně z prodeje (alobaly) namísto daně z majetku. Pro odpor měst a české komory nebyl jejich návrh akceptován.

Císař a král Ferdinand I. zemřel 25. července 1564 ve Vídni, dva dny po vyhlášení papežského breve povolujícího přijímání pod obojí způsobou pro české země. V souladu se zněním jeho závěti z r. 1554 došlo k rozdělení habsburských dědičných

³⁴ Mackenney, R.: Evropa šestnáctého století. Praha 2001. str. 279-280.

³⁵ Nový, R. – Kašpar, J. – Hlaváček, I.: Vademecum pomocných věd historických. Jinočany 2002. str. 449-450. Velké dějiny VI. str. 251-255.

zemí mezi císařovy syny. Vládu v Uhrách, Čechách a Horních a Dolních Rakousích si podržel prvorozený syn Maxmilián. Dalšímu ze svých synů, českému místodržícímu Ferdinandovi, vykonavateli otcovy politiky v neklidných Čechách, přiřkl Ferdinand I. Tyrolsko a Vnější Rakousy, zatímco nejmladšímu Karlovi připadly Vnitřní Rakousy.

S nástupem Maxmiliána II. přišla nová nábožensko-politická koncepce, v mnohém odlišná od koncepcí Ferdinanda I.³⁶

³⁶ Tomek, V. V.: Dějepis města Prahy. Sv. XII. Praha 1901. str. 145-150.

II. NÁBOŽENSKÝ ŽIVOT V ČESKÝCH ZEMÍCH V 1. POLOVINĚ 16. STOLETÍ

II. 1 Nábožensko-politický vývoj před r. 1526

Porážka spojených vojsk táboritů a sirotků u Lipan 30. května 1434 otevřela možnost jednání umírněného křídla husitů s katolickou církví.³⁷ Výsledkem jednání, probíhajících v několika fázích, se stala kompromisní dohoda basilejského koncilu a husitů – tzv. kompaktáta. Koncil souhlasil s přijímáním eucharistie pod obojí způsobou (sub utraquae speciae) a do určité míry i se svobodným výkladem Písma. Zbývající články Čtyř pražských artikul nebyly koncilem akceptovány. Prostřednictvím kompaktát uznala římská církev faktický stav dvojvěří v Českém království, do budoucna se však s tímto stavem nemínala smířit. Kališníci zůstali nadále pouze trpěnou součástí katolické církve.³⁸

V r. 1436 byla kompaktáta poprvé vtělena do znění korunovační přísahy Zikmunda Lucemburského, toho roku přijímaného v Jihlavě za českého krále. Později se stala základním kamenem vlády Jiřího z Poděbrad.

Je třeba zdůraznit, že tzv. kališníci byli chápáni jako katolíci, nikoliv jako zvláštní, nově vzniklá církev. V Čechách představovali většinu obyvatelstva, na Moravě však byli zastoupeni podstatně méně. Ostatní země České koruny spolu s německými oblastmi Čech a Moravy zachovaly věrnost „pravověrnému“ katolictví. Římská církev kališníky pouze trpěla, nelze tu hovořit o respektu k nim, a s ohledem na věroučné zásady neměla pochopení pro další odchylky v rámci utrakvismu. Papež Pius II., přestože uznával královskou důstojnost Jiřího z Poděbrad a vyzval svého času katolíky vedlejších zemí k jeho přijetí, prohlásil v r. 1462 kompaktáta za neplatná. Badatelé moderní doby nalézají shodu v tom, že římská kurie neměla ohledně českého náboženského klimatu sdostatek informací a vycházela z názoru o druhotném štěpení kališnické většiny v Čechách.

Odmítavé stanovisko zaujal vůči českému utrakvismu také nástupce Pia II. papež Pavel II., když v r. 1466 uvrhl českého krále a jeho rodinu do klatby a r. 1467 podpořil

³⁷ V dalším textu bude katolická církev nazývána také římskou církví.

³⁸ Události let 1436-1526 jsou uváděny ve stručné, přehledové podobě, neboť nejsou tématem této práce.

vahou své autority odbojnou skupinu pánů, sdruženou v tzv. zelenohorské jednotě, především jejího představitele Zdeňka ze Šternberka. Vykonavatelem klatby se stal někdejší zeť Jiřího z Poděbrad, uherský král Matyáš Korvín. Napadením Moravy v březnu 1468 vstoupily české země do další fáze bojů, která bývá nazývána druhou husitskou válkou. Pod záminkou ochrany katolického náboženství soustředil král Matyáš pozornost především k naplnění svých mocenských ambicí, totiž k ovládnutí střeoevropského prostoru. Vojenské úspěchy provázely střídavě obě strany a ani olomoucká volba nového českého krále nevedla k naplnění Korvínových cílů.³⁹

Jiří z Poděbrad zvolil v této situaci cestu málo obvyklou a neočekávanou. Když přihlédl k nepříznivé politické konstelaci a k pokračování pustošivé války s opozicí i uherskými křižáky, oslovil polského krále Kazimíra IV. ve věci nástupnictví prince Vladislava na český trůn.⁴⁰

Zemský sněm schválil královu alternativu už v létě 1469 a v téže době byly stanoveny podmínky, za kterých se plán měl uskutečnit, polská strana však s ohledem na mezinárodní situaci váhala. Král Jiří viděl v naplnění své vize zažehnání potenciálních konfliktů nejen ze strany sousedních vládců, ale i utlumení tlaku ze strany římské kurie, což mohl panovník z vlivné, katolicky orientované dynastie zajistit. Souběžně s projednáváním nástupnické otázky se v květnu 1469 nechal Matyáš Korvín provolat v Olomouci českým králem. Jeho volbu zinscenovala katolická šlechta Čech a Moravy a souhlasným postojem ji podpořil též olomoucký biskup Tas z Boskovic.

V březnu 1471 – uprostřed nerozhodnuté války – Jiří z Poděbrad zemřel a otázka vlády v českém soustátí se opět dostala na pořad dne. Uchazečů o svatováclavskou korunu se přihlásilo několik; mimo Albrechta Saského, Ludvíka Bohatého, Fridricha III. a Ludvíka XI. se přihlásil také král Matyáš. Sněm v Kutné Hoře však zamítl Korvínovu kandidaturu a zvolil českým králem Vladislava Jagellonského, nejstaršího syna Kazimíra IV.⁴¹

³⁹ Čornej, P.-Bartlová, M.: Velké dějiny zemi Koruny české VI. 1437-1526. Praha 2007. str. 260-262 (dále Velké dějiny VI).

⁴⁰ Velké dějiny VI. str. 263 an.

⁴¹ Velké dějiny VI. str. 403-410.

Macek, J.: Jagellonský věk v českých zemích 1. Praha 1992, str. 180 an.

Podpisem volební kapitulace se nový panovník zavázal v první řadě respektovat literu kompaktát (spolu s brněnsko-jihlavskými zápisy císaře Zikmunda), prosadit schválení papežskou kurií a zachovat stavovské výsady a zemská privilegia. Dále se měl král postarat o znovuobsazení pražského arcibiskupského stolce takovou osobností, která by byla ochotná akceptovat zmíněné Zikmundovy brněnsko-jihlavské zápisy. Král Matyáš, nesmířen s výsledky volebního sněmu, přijal v Jihlavě na potvrzení české královské hodnosti hold českých stavů; papežská kurie však i nadále s jeho vládou ve vedlejších zemích nesouhlasila.

Mírová jednání zahájili zástupci zneprátelených stran r. 1478 v Brně. Krále Vladislava zastupoval mezi jinými Jsn Tovačovský z Cimburka a Jindřich Münsterberský, Matyáše Korvína biskupové Jan Filipec Rudolf z Rüdesheimu a Tas z Boskovic. Předběžný návrh mírové smlouvy předpokládal zachování vlády Vladislava II. v Českém království, zatímco v Matyášových rukou měla zůstat Morava, Slezsko i Lužice. V případě Matyášovy smrti by připadly vedlejší země Vladislavovi, avšak toliko po zaplacení 400 000 uherských zlatých Uherské koruně. Jinými slovy Matyáš držel vedlejší země jako zástavu a Vladislav měl v případě jeho skonu vyplatit uherské straně zástavní částku. V opačné situaci nebyl Matyáš povinován žádnou kompenzací. Smlouva byla v této podobě ratifikována v červenci 1479 a podle místa setkání obou protagonistů vešla do obecného povědomí jako olomoucký mír. V následujících měsících ji akceptovaly stavovské obce jednotlivých zemí České koruny.⁴²

Ve snaze dostat závazkům obsaženým ve volební kapitulaci a olomoucké mírové smlouvě, odhodlal se Vladislav II. ke krokům, které vedly k bouři odporu. V r. 1476 král jmenoval nové konšely pražských měst, Kutné Hory a dalších královských měst. Do městských rad se dostali panovníkovi oddaní lidé, katolíci a umírnění utrakvisté. To se stalo zárodkem nových střetů.

K eskalaci napětí a následně k událostem r. 1483 přispěla série incidentů z jara 1480. V ulicích Starého Města se potkala procesí Božího těla, katolické a utrakvistické. Výzvu katolíků uvolnit cestu kališníci neuposlechli, načež došlo

⁴² Velké dějiny VI. str. 427-437, 440-441. Finální znění olomoucké mírové smlouvy je přičítáno zejména Ctiboru Tovačovskému z Cimburka.

k potyčce, při níž byl zraněn kališnický kněz. Manifestační akce uspořádaná utrakvisty vedla k uvěznění několika obecních starších, obviněných z rozdmýchávání nepokojů. Ve prospěch vězněných měšťanů intervenoval Jan Filipec; král si však podobné excesy nechtěl nechat líbit, neboť právě vedl jednání s Římem ohledně uznání vlastní královské hodnosti.⁴³

Ke zklidnění poměrů nepřispěla ani přítomnost Augustina Luciániho v Čechách. K italskému biskupu se záhy přihlásila řada měst, přičemž Praha a Kutná Hora vyčkávaly. Utravvistické sjezdy ve Slaném a Nymburce se zatím bezvysledně zabývaly otázkou smírné koexistence obou vyznání. Luciániho příznivci počítali s biskupem jako s hlavou utravvistické církve, což nemínili akceptovat umírnění kališníci a katolíci. Takovýto stav by nemohl vést k opětovnému splnutí s římskou církví.

Sjezd kališníků v Českém Brodě vytvořil blok kališnických měst a šlechty, v jehož čele stanul Jan Tovačovský z Cimburka. Podobný spolek naproti tomu uzavřeli na Staroměstské radnici katolíci a umírnění utravvisté. Ti se obrátili k pánům Janu Zajícovi z Házburka, Janu ze Šelmberka a bratřím Šternberkům se žádostí o vojenské obsazení Prahy. Jejich plány však nezůstaly utajeny a když mělo 24. září 1483 dojít k jejich naplnění, obrátili obyvatelé pražských měst svůj hněv nejen proti radnicím, ale i proti klášterům. Několik radních dav ubil přímo na radnicích, jiní byli v následujících dnech popraveni. Poté vyslovila Praha věrnost králi Vladislavovi, pokud ji zachová při její víře. Konkrétně žádali Pražané uvést Luciániho do čela církve, zákaz přijímání pod jednou způsobou a vypovězení řeholníků. Panovník podmínky Prahy v r. 1484 přijal.⁴⁴

Zástupci znesvářených stran projednali sporné záležitosti ve dnech 13. – 20. března 1485 na sněmu v Kutné Hoře. Sněmovní usnesení je známo pod názvem kutnohorský náboženský mír. Smírné ujednání zaručovalo právo svobodné volby vyznání všem členům stavovské obce a také poddaným. Jednotlivé fary měly být napříště

⁴³ Velké dějiny VI. str. 442-444.

Macek, J.: Vira a zbožnost jagellonského věku. Praha 2001 (dále jen Vira a zbožnost). str. 167. Tato intervence, motivovaná náboženskou tolerancí, přivodila biskupu Filipcovi nemalé obtíže. Kurie jeho čin klasifikovala jako podporu kacířů, což mu uškodilo o několik let později, když ho Matyáš jmenoval olomouckým biskupem.

⁴⁴ Velké dějiny VI. str. 442-451.

Macek, J.: Jagellonský věk v českých zemích 3. Praha 2002. str. 300-312.

obsazovány duchovními té církve, k níž doposud náleží. Dohoda vycházela z textu kompaktát a Zikmundových brněnsko-jihlavských zápisů. Její platnost stanovili signatáři na 31 let, v r. 1512 však byla prodloužena „na věčné časy“.

Náboženským mírem však iniciativa stavů nebyla vyčerpána. Po překonání dlouhého období bojů a celkové destabilizace se ukázala aktuálním problémem kodifikace práva. V r. 1487 vyslovili stavové požadavek nahradit dosavadní právní praxi striktním vymezením vztahu krále a stavovských obcí, kompetencí soudu komorního a soudů městských, vztahu vrchnosti a poddaných a v neposlední řadě také stanovit poměr moci výkonné, zákonodárné a soudní. V konkrétních představách měst a šlechty o finální podobě zákoníku nepanovala mezi těmito skupinami shoda. Panský stav hledal základy kodifikace v usnešeních zemského a komorního soudu. Velký počet nálezů práva lze proto doložit zvláště pro r. 1490. autorství konečné verze lze přisoudit Zdeňku Holickému ze Šternberka, Zdeňku ze Šternberka a na Zbirohu a Albrechtu Rendlovi z Oušavy. V r. 1500 vyšlo Vladislavské zřízení zemské tiskem, sněm potvrdil jeho znění v r. 1502.

Vladislavské zřízení citelně omezovalo účast královských měst v politické oblasti. Panský stav jako hlavní tvůrce zákoníku přisoudil městům účast toliko na těch zasedáních zemského sněmu, která by se zabývala jejich záležitostmi, dále při rozhodování o výši berní, svolávání zemské hotovosti a volbě panovníka.⁴⁵

Ve chvíli, kdy Vladislav II. podepřel vahou panovnické autority právní názor šlechty, že král na sněmu města pouze zastupuje, popřel fakticky politická práva královských měst. Stavovské sebevědomí nedovolilo měšťanům ponížení tohoto druhu strpět. Ještě v r. 1502 vznikl svaz na obranu práv měst, uzavřený 32 královskými městy. Následovalo období vleklých sporů, politikaření a schválností, které v několika případech hrozily přerůst v občanskou válku.

Jednota českých měst byla znovu potvrzena v r. 1507, kdy obranný spolek podpořil kancléř Albrecht Libštejnský z Kolovrat. Kopidlanští, Gutštejnové a další opovědníci škodící jednotlivým městům, získávali v boji proti městům pomoc ze strany Zdeňka Lva z Rožmitálu a jiných vlivných pánů, lhostejno zda se hlásili ke katolictví nebo k utrakvismu. Období označované jako čas míru a pokoje bylo naplněno lokálními

⁴⁵ Velké dějiny VI. str. 510-524.

konflikty a napětím mezi městy a šlechtou. Vojenský sbor měst však budil svou početností respekt protivníků a jen díky tomu k rozpoutání války nedošlo.⁴⁶

V r. 1513 stanul v čele vojsk městské jednoty kníže Bartoloměj Münsterberský, který do důsledku využil všech animozit uvnitř šlechtických stavů Českého království ve prospěch zájmů měst. Král popřál sluchu staronových rádců a vyšel městům vstříc.

Kýžený klid přinesla až Svatováclavská smlouva – kompromisní dohoda z 24. října 1517 mezi městským a šlechtickými stavy. Ač jí předcházela patetická výzva Vojtěcha z Pernštejna, je třeba vidět tento smír z nutnosti, neboť obě strany neměly odvahu riskovat válečný střet. Smlouva o 51 bodech popřela platnost svatojakubské smlouvy z r. 1508 a potvrdila jednoznačně královským městům jejich hlas na zemském sněmu. Uznala pravomoc městských soudů pro měšťany a soudu zemského pro příslušníky panského a rytířského stavu. Městský stav naopak rezignoval na svůj monopol v hospodářské oblasti, potvrzený četnými privilegii. Trhy poddanských měst neměly být v budoucnu nijak omezovány. V tomto znění se Svatováclavská smlouva stala součástí zemského zřízení.

V r. 1471 zvolil svatojiřský sněm administrátorem církve podobojí rektora Karlovy univerzity Václava Korandu (1423–1519). V době nástupu Vladislava Jagellonského na český trůn však o církevní organizaci kališnické církve v pravém smyslu hovořit nelze, neboť se nacházela stále jen v náznacích. Krokem k nápravě bylo usnesení svatovavříneckého sněmu z r. 1478, kdy vznikla tzv. dolní konzistoř jako vrcholný úřad většinové utrakvistické církve. V úřadě administrátora sněm potvrdil Václava Korandu; běžnou agendu vykonávalo 8 kněží a 4 univerzitní mistři.⁴⁷

Konzistoř sídlila v Karlově koleji a z jejích příjmů byli její členové i placeni. Administrátor naproti tomu žil z výnosu statků a platů náležejících Betlémské kapli, v jejíž blízkosti byl také ubytován. K povinnostem administrátora patřilo dosazování farářů, instruování děkanů formou pastýřských listů, svolávání synod utrakvistických duchovních a předsednictví konzistoriálního soudu. Stalo se téměř pravidlem, že do čela tohoto úřadu byli dosazováni univerzitní mistři a tím byly obě instituce do značné míry propojeny. V Karolinu sídlila také konzistorní kancelář.⁴⁸

⁴⁶ Velké dějiny VI. str. 534-543.

⁴⁷ Kadlec, J.: Přehled českých církevních dějin I. Praha 1991. str. 309 an (dále jen Kadlec).

⁴⁸ Víra a zbožnost. str. 103 an; Svatoš, M. a kol.: Dějiny Univerzity Karlovy I. Praha 1995. str. 209, 215.

Pastýřské listy obsahovaly především platné instrukce děkanům. Administrátor je touto formou pobízel k mravnému životu, studiu Písma a také k účinnému boji proti pikartům (tak byli nazýváni příslušníci Jednoty bratrské). Mravnostní delikty a manželské spory řešil konzistoriální soud. Ideovou náplň utrakvismu a jeho politická stanoviska určovaly sjezdy strany podobojí, jejichž význam byl v těchto oblastech zcela rozhodující. Jednání kališnických sjezdů, často provázená napětím a rozpornými postoji, dokázal administrátor vážností svého úřadu ovlivnit jen výjimečně, závěry sjezdů zpravidla vyplývaly z faktické převahy laické složky církve podobojí, přestože význam administrátorů v oblasti organizace církevního života stejně jako jejich ingerenci v duchovním směru nelze považovat za zanedbatelný. Pokud tak neučinil panovník, volili nové administrátory a členy konzistoře stavové.

Administrátor Václav Koranda, autor 30 traktátů a řady nábožných písní, byl vyhraněnou osobností. Vzdor tomu vystupoval jako muž kompromisu, blízký smírnému řešení. V r. 1483 se přiklonil na stranu vzbouřených Pražanů, v r. 1496 naopak souhlasil s návratem řeholníků před lety z Prahy vypovězených. V r. 1497 byl z úřadu administrátora odvolán.⁴⁹

Král jmenoval administrátorem M. Jakuba Holuba, tajného příznivce humanismu a antické vzdělanosti. Ve spise O učených odhalil tuto stránku administrátorovy osobnosti Vavřinec Krasonický. Tato králova volba je dalším – nikoli posledním příkladem provázanosti dolní konzistoře, resp. kališnické církve s univerzitním prostředím. Sympatie M. Matěje ze Stříbra vůči humanismu a jeho ochota diskutovat s českými bratry nezůstaly utajeny. Sněm r. 1500 zvolil do čela konzistoře M. Pavla ze Žatce. Konzervativní představitelé univerzity a kališnické církve se jeho jmenováním přiklonili zpět k „ortodoxnímu“ utrakvismu, oproštěnému nejen od humanismu, který považovali za součást římského katolictví, ale i od záměrů smířit Čechy s Římem. Správnost nastoleného kurzu potvrdil administrátor svým traktátem o přijímání podobojí dětmi.⁵⁰

Ač se král v r. 1471 zavázal volebnímu sněmu jednat s papežskou kurií ohledně obsazení pražského arcibiskupského stolce, zůstala tato otázka nadále otevřená.

⁴⁹ Sousedík, S.: Filozofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím. Praha 1997. str. 55.

⁵⁰ Víra a zbožnost. str. 108 an.
Sousedík. str. 54-56.

Katolická církev vnímala velmi citlivě všechny odchylky českého utrakvismu a odvolání platnosti kompaktát klasifikovala tento směr opět jako kacířství. Bezprostřední důsledky tohoto aktu pocítila kališnická církev s odstupem několika let. V jagellonské době nacházeli čeští bohoslovci v sousedních i vzdálenějších diecézích a arcidiecézích stále méně ochoty udělit čekatelům kněžství příslušné svěcení. Pokud dříve žádali o svěcení v Olomouci, Vídni, Ostřihomi a v Benátkách či jinde v Itálii, ochota vyhovět českým adeptům kněžství nyní ochabovala. Nedostatek duchovních v pastorační práci pomohla odvrátit působení italských biskupů Augustina Luciániho a Filipa de Villa Nova, kteří připutovali do Čech na pozvání českých utrakvistů.⁵¹

Česká církev se vždy považovala za součást katolické církve. V otázce kněžského svěcení akceptovala princip apoštolské posloupnosti, v němž je třeba hledat příčiny zájmu kališníků o příchod biskupa – světitele do Čech. Augustin Luciáni vysvětlil první utrakvistické kněze na hradě Lipnici, načež se z téhož důvodu přemístil do Hradce Králové. Sjezd strany podobojí v Nymburce jej 6. března 1483 postavil do čela kališnické církve. S čelnými představiteli utrakvismu se však biskup v mnohém neshodl a brzy pomýšlel na odchod ze země. V krátkém čase vyzval Luciániho k ukončení činnosti papežský zmocněnec Bartolomeo Zilliáno, biskup však neuposlechl a navzdory své nechuti zůstat v Čechách projevil snahu smířit pražská města s králem (1484). V tíživé situaci se česká církev ocitla opět po biskupově smrti, její řešení však na sebe nedalo dlouho čekat. Do Čech přibyl v r. 1504 titulární sidonský biskup Filip de Nova villa. Udělil více než 500 kněžských svěcení, nižších i vyšších, a dočkal se i králova jmenování českým biskupem. V r. 1507 Filip de Nova villa v Čechách zemřel.⁵²

Konzistoř, většinová církev a univerzita zůstaly pod dohledem laické části kališnické církve navzdory přítomnosti italských biskupů a stavové se v tomto směru nenechali omezovat. V r. 1517 zvolili administrátorem litoměřického faráře Matěje Koramba z Charvát. Konzervativní Korambus se prezentoval v roli odpůrce Jednoty bratrské a podporovatele smíru s Římem. Sjezd v r. 1519 jeho snahu ztotožnit se s římskou církví neschválil, proto byl v r. 1520 novým administrátorem jmenován M.

⁵¹ Víra a zbožnost. str. 123-130. Nepozvala jej konzistoř, ale čeští studenti.

⁵² Víra a zbožnost. str. 131. V době příchodu do Čech byl již starcem, dosud působil ve funkci generálního vikáře v Modeně.

Václav Šišmánek. Záměry strany podobojí však nesplnil ani M. Šišmánek, umírněný kališník, nakloněný k opětovné jednotě s obecnou církví. K ruce málo rozhodnému administrátorovi byli přiděleni čtyři bohoslovci, kýžený výsledek se však nedostavil a kališnická církev se svého představitele zřekla. Svatobartolomějský sjezd r. 1523 přistoupil k nové volbě, z níž vyšel jako vítěz M. Havel Cahera ze Žatce.⁵³

Přítomnost Havla Cahery v čele většinové církve nelze považovat za bezvýznamnou epizodu v dějinách českého utrakvismu. Cílevědomost a progresivita M. Havla ze Žatce přinesla záhy své ovoce, v pozitivním i negativním smyslu. Administrátor v r. 1524 předložil souvěrcům tzv. "konfesi artikulů křesťanských", jíž byl autorem. Konfese kladla důraz na čistotu slova Kristova zákona, jenž je pravým a základním zdrojem víry. Texty Starého i Nového Zákona necht' jsou čteny nejen při bohoslužbách, ale i v rodinách, neboť jsou autentickým zdrojem ctnostného života křesťana. Kněžská poslání mají být svěřována takovým osobnostem, které budou věřícím Písmo vykládat a budou jim vzorem. Administrátorovi a osadě náleží právo dosazovat kněze, provádět vizitace a řešit věroučné odchylky a prohřešky kněží. Není bez zajímavosti, že konfese přikazuje sloužit mši svatou v českém jazyce. Konfese rovněž pojednává o svátosti křtu a eucharistie.

V průběhu r. 1524 vznikla nová konfese, s předcházejícím souborem v mnohém totožná. Administrátor získal právo cenzury tiskovin, týkajících se náboženské problematiky. Vrcholným politickým orgánem utrakvismu se stala pražská městská rada. K obecnému schválení byla konfese předložena v červnu 1526; přibližně polovina účastníků se k ní postavila odmítavě.

⁵³ Víra a zbožnost. str. 110-113.

I. 2 Náboženský vývoj v letech 1526–1564

Rok 1526 se nestal mezníkem českých náboženských dějin. Podpisem volební kapitulace se Ferdinand I. zavázal podporovat kališnickou církev. Akceptoval kompaktáta jakožto závaznou právní normu, avšak jejich význam se postupem času nemálo změnil. Vývoj v českém soustátí urazil od dob basilejského koncilu a vlády Jiřího z Poděbrad, resp. Vladislava Jagellonského dlouhou cestu plnou zvrátů a přeměn, na jejímž konci nevyjadřoval onen zemský zákon skutečnou podobu náboženských poměrů našich zemí. Spolu s kališnickou církví a katolíky vyvíjela relativně úspěšně svou činnost početně zanedbatelná Jednota bratrská a počátkem dvacátých let 16. st. pronikla do Čech reformace.

Ideje německé reformace našly své stoupence nejprve v hornických městech a dalších lokalitách severozápadních Čech – v Jáchymově, Kadani, Žatci, Litoměřicích, Mostě, Trutnově a jinde. V letech 1522–1525 působil v Jihlavě kazatel Pavel Speratus. Mnohem více se luterství šířilo ve slezských knížectvích. V Praze u Sv. Tomáše byly slouženy pravidelně mše v luterském duchu pro místní Němce. Reformace postupovala zprvu zcela spontánně, živelně, nejvíce ve městech se silným zastoupením německého obyvatelstva. Podíl šlechty na jejím transferu byl zpočátku nevýrazný, postupně však zájem o nový směr vzrůstal. Pokud vrchnosti žádaly konzistoř o přidělení kněze a jejich žádost zůstala pro nízký počet duchovních nevyřízena, uvedli patroni na uprázdněné fary luterány. Jindy rozhodovala pouhá lhostejnost či vlažný přístup k náboženství. Později, po r. 1530, obsazovali fary reformovanými duchovními zejména Albrecht, Lorenc, Jeroným Šlikové, dále Vartemberkové, Salhausenové, Šlejnicové, páni z Bínova a Valdštejnové.⁵⁴

Strana podobojí pocítila rozkladný vliv reformace velmi záhy a pokusila se mu čelit. V pražských chrámech kázali v r. 1518 v luterském duchu kněží Jan Miruš, Jan Poduška a jeho střídník Václav Rožďalovský. Posledně jmenovaný poskytl M. Lutherovi spis *De ecclesia*, který seznámil představitele německé reformace s učením M. Jana Husa a podstatou českého utrakvismu. Synoda v r. 1519 označila články luterského učení za bludné bez ohledu na to, že u některých kněží vzbudila reforma

⁵⁴ Hrubý, F.: Luterství a novoutrakvismus v českých zemích v 16. a 17. století. In: ČČH XLV, 1939, str. 31-44.

sympatie. V tomto okamžiku nastal v českém utrakvismu zásadní rozpor, který se již nepodařilo překlenout. Reformní směr totiž oslovil vedle kněží také laickou část církve podobojí, která se rozdělila na tzv. staroutrakvisty – zastánce tradičního utrakvismu, a novoutrakvisty, příznivce luterských idejí. Synoda v r. 1521 deklarovala povinnou úctu k 7 svátostem, závaznou se stala úcta k Panně Marii a společenství svatých, jejichž přímluvná role nebyla zpochybněna. V r. 1524 naproti tomu přijal kališnický sjezd některé články luterské reformace. Jeho usnesení bylo vůči luterství kompromisem, neboť nepočítalo s transsubstanciací jako nutnou součástí kališnické věrouky.

V době nástupu Ferdinanda I. došlo také k opakovaným pokusům o smír a začlenění utrakvismu zpět do nitra katolické církve. V r. 1524, kdy se stal Jan Pašek z Vratu za podpory Zdeňka Lva z Rožmitálu purkmistrem sjednocených pražských měst, předložila dolní konzistoř 26 článků víry. Úcta k sedmeru svátostí měla být nadále zachovávána, stejně jako úcta k nejsvětější Trojici. Tělo a Krev Kristova měla být podávána také dětem. Tento pokus o reorganizaci utrakvismu přispěl k upevňování a legalizaci Paškova diktátorského režimu. Kdo se k tomuto vyznání nehlásil, nebyl přijat mezi pražské měšťany. Projevy oddanosti Paškovi byly běžně vyžadovány; nelояální obyvatelé Prahy končili ve vězení a na mučidlech, jiní byli donuceni opustit Prahu.

Úsilí o smíření s papežem dostoupilo vrcholu v roce volby Ferdinanda I. V Budíně jednali utrakvisté v této věci s papežským legátem Campaggiem. Dohody však dosaženo nebylo, neboť legát nejen že nalezl v kališnické věrouce ustanovení, která se s katolictvím neslučovala (např. přijímání podobojí dětmi), ale narazil také na odmítavý postoj některých českých pánů. Kompaktáta se ocitla v popředí zájmu nejen zástupců obou církví, ale i na poli politických spekulací, přestože jejich význam již nebyl týž jako za vlády Jagellonců a řada příslušníků stavovské obce jejich obsah znala jen mlhavě. Ferdinand I. a stavové v nich viděli především prostředek nátlaku, s jehož pomocí bylo možné přimět druhou stranu k ústupkům.

Králi Ferdinandovi I. jako přesvědčenému katolíku nebyla myšlenka na podporu utrakvismu nijak sympatická. Navzdory tomu slíbil stavům ve volební kapitulaci podporovat obě vyznání, katolické i kališnické. Ve srovnání s novotami reformace, jím

samotným považovanými za zavrženíhodnou herezi, byl pro něj katolictví blízký utrakvismus menším zlem, které bude možné v budoucnu odstranit. A právě to lze považovat za úhelný kámen Ferdinandovy vlády. V období do r. 1547 směřoval všemi cestami k omezení církve podobojí, ač byl mnohdy nucen opustit přímý směr a dávat přednost kompromisům. V otázce českých bratří, luteránů, popřípadě jiných náboženských proudů však král kompromis neznal.

Mezi prvotní vladařské kroky lze počítat řešení napjaté situace v Praze. Odstranění Paškovy despotické vlády v hlavním městě dostalo tentokrát přednost před náboženskými ohledy. Spojení pražských měst (1518) i nábožensko-politický oktroj, třebaže mohl prospět skomírajícímu katolictví, považoval král za svévolný atak vůči autoritě panovníka bez ohledu na to, že tyto změny potvrdil Ludvík Jagellonský. Jan Pašek z Vratu byl v r. 1528 z funkce purkmistra spojených pražských měst odvolán a jednota Starého a Nového Města přestala existovat. Posléze král změnil složení městských rad a svolil k návratu vypuzených osob.

Vypovězení měšťané se vrátili zpět a s nimi také staré náboženské rozpory. Královské mandáty přísně zakazovaly působnost radikálních sekt, inspirovaných větší či menší měrou idejemi německé reformace. Zapovězeny byly rovněž tiskem rozšiřované traktáty a kázání štvavého tónu.

V r. 1529 odešel z Prahy pro porušení litery královského mandátu administrátor Havel Cahera. Jeho místo v čele konzistoře zaujal M. Vavřinec z Třebomi. Úřad byl obsazen novými členy, zůstal však pod stavovským dohledem. Působnost i orientace konzistoře byla v rukou Pražanů a jednotlivé městské rady fungovaly jako patroni městských far.

Věřoučná nejasnost panovala i nadále. I když se k utrakvismu hlásili zastánci tradičního kališnictví spolu s luterány, nedošlo v první části Ferdinandovy vlády k jednoznačnému příklonu k té či oné nauce. Členská promíšenost vedla k věroučné roztříštěnosti a dezorientaci. Čelní představitelé německé reformace nezaujali vůči českému utrakvismu vyhraněný postoj, což ale lze tvrdit z výše uvedených důvodů také o straně podobojí. Recepce luterství proto probíhala živelně či rozpačitě a často narážela na tradiční formy domácího utrakvismu (zažité formy liturgie, ornáty, zpěv apod.). Negativně ovlivňovala náboženské klima přítomnost několika sekt. V r. 1526

přibylí do českých zemí tzv. novokřtění, jejichž činnost zakázal královský mandát v r. 1534. Vhodné existenční podmínky našli záhy na Moravě.

Luterská reformace, hlásící se k ideálům prvotní křesťanské církve, uznávala Bibli jako zdroj víry (tzv. zásada „sola skriptura“) a zavrhovala křesťanskou tradici, již považovala za škodlivý nános pozdějšího vývoje. Ze staletého diskurzu o spáse duše se vyvinulo specifické pojetí Boží milosti. Skrze milost Boží byl člověk vykoupen a skrze tutéž milost může dosáhnout ospravedlnění. Milost Boží překrývá lidské nepravosti, věřícímu postačí pouhá víra – důvěra k tomu, aby došel spásy (zásada „sola fides“) Vztah člověka k Bohu nabývá v učení Martina Luthera důležitosti; rozhodující pro ospravedlnění nejsou skutky, ale hluboká oddanost Bohu.

Český utrakvismus se s reformací rozcházel v mnoha ohledech. Předně neakceptoval popření významu celibátu jako lidského nálezku a postavil se proti luterskému chápání večeře Páně. Utrakvisté vyznávali přítomnost Krista v chlebě a víně, luteráni slavili eucharistii jen jako památku Kristovy oběti (zde lze opět vidět, jak blízký byl utrakvismus učení obecné církve). Členové reformovaných církví přistupovali k přijímání několikrát do roka, vždy po důkladné přípravě, kališníci a katolíci naproti tomu doporučovali časté přijímání; kališníci podávali Tělo Kristovo pod obojí způsobou i dětem.

Odlišnosti obou církví byly patrné především v oblasti liturgie. Luteráni odmítli vícehlasý zpěv a hudební doprovod bohoslužeb, kněžské ornáty, ubrusy a veškerou výzdobu oltářů a celkově sakrálních prostor. Zřeknutím se pozdvihování a světla svící nabyla jejich bohoslužba ráz prostého až strohého obřadu. Úcta k Panně Marii a společenství svatých neměla v augsburské konfesi místa.

Církev podobojí, ač luterstvím nemálo ovlivněná, zachovala oficiálně svůj tradiční charakter. Alespoň pro prvou část Ferdinandovy vlády, tzn. do r. 1543, lze hovořit o náboženském uskupení téměř shodném s katolickou církví, i když je na místě operovat s touto tezí jen velmi opatrně, neboť utrakvismus procházel nejpozději od dvacátých let 16. století dynamickým vývojem, plným vnitřních proměn a jeho podobnost s katolicismem byla místně i časově odlišná. Strana podobojí se nedočkala ani v námi sledovaném období pevného teologického vymezení, přestože k němu opakovaně směřovala. Recepce zásad reformace byla z tohoto důvodu mnohem snazší. Kališnictví

absorbovalo některé věroučné články, jejichž kořeny tkvěly v reformaci, avšak domácí české prostředí vtisklo novým idejím vlastní podobu. Tak přijali například kněží podobojí myšlenku o škodlivosti celibátu a mnozí bez obav vstoupili do manželství. Dolní konzistoř, zachovávající pod dohledem panovníka původní kurz, trestala tyto kněží vězením a neuznávala jejich manželství za právoplatná. Věznění duchovních však nemělo dlouhého trvání, v pastoraci byli více užiteční než ve vazbě a uprázdněné fary mohly být na přání vrchnosti obsazeny luterskými kněžími.⁵⁵

Lze naopak najít oblasti, ve kterých se články luterského vyznání ujímaly postupně. Platí to například v uctívání svatých. Už Václav Koranda ml. ustanovil počet svátků, které mají být v průběhu liturgického roku slaveny. Ustanovení kališnických synod po r. 1520 respektovala přímluvnou roli svatých a upřesnila jejich počet. Soupis svátků přinášejí tzv. hromniční články z r. 1524, které zavazují faráře k liturgickým oslavám těchto svátků: Narození Páně, Nového roku, Zjevení Páně, Hromnic, Zvěstování Panně Marii, Velikonoc, Seslání Ducha svatého, Nejsvětější Trojice, Božího Těla, Nanebevstoupení Páně, Nanebevzetí Panny Marie, svátku andělů strážných, Všech svatých a dále sv. Jana Křtitele, Jana Husa, Magdaleny, Vavřince a dalších svatých, jejichž památka má být věřicím připomínána o nedělích. Pozdější sjezdy strany podobojí tento soupis potvrzují a doplňují. Charakter a pořadí svátků kališnické církve ukazuje, jak málo se v tomto směru utrakvismus lišil od katolictví. Podle ustanovení sněmu z r. 1537 měl být pořízen nový soupis, ale nestalo se tak. Důvod takového nařízení lze hledat v opakovaných případech obcházení zásad kališnické církve ze strany kněží. Sněm tento požadavek opakoval ještě v letech 1539, 1541 a 1543, výsledek byl však tentýž. Jan Mystopol se v r. 1543 vyslovil pro odstranění procesí, poutí a svátků z utrakvistické liturgické praxe; panovník se však proti těmto snahám rozhodně postavil. Po jeho zásahu se případy odmítání úcty ke sboru svatých dále množily. Po r. 1550 byla zanedbávána i mariánská úcta a někteří duchovní zpochybňovali dokonce panenství Matky Boží.⁵⁶

⁵⁵ Winter, Z.: Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století. Sv. II. Praha 1896. str. 619 (dále jen Život církevní II).

⁵⁶ Halama, O.: Otázka svatých v české reformaci. Její proměny od doby Karla IV. do doby České reformace. Praha 2002. str. 77-94.

Tzv. novoutrakvisté byli posíleni nedlouho po odchodu Havla Cahery a Jana Paška z Vratu z jejich úřadů. V r. 1530 zbavil král Zdeňka Lva z Rožmitálu hodnosti nejvyššího purkrabí a na jeho místo dosadil novoutrakvistu Jana z Vartemberka. Sjezd strany podobojí v Karolinu v r. 1531 postavil do čela církve Václava Unhošťského, stoupence reformace, a jemu ku pomoci určil 6 defenzorů, převážně novoutrakvistů. Vrcholný orgán české církve byl těmito kroky pevněji začleněn do zájmové sféry české stavovské obce. Karolinský sjezd definoval přesněji také jeho kompetence. Konzistoři náleží rozhodující slovo v otázce obsazování far, konzistorní soud je v oblasti církevního práva nejvyšší instancí, odvolání k papežské kurii již není možné.⁵⁷

Lze připustit, že závěry kališnického sjezdu r. 1531 otevíraly dveře luterství, respektive reformací ovlivněnému utrakvismu, nepřinášely však jeho jednoznačný úspěch. Panovník v náboženských záležitostech neznal rezignaci a navzdory vládním povinnostem v říši a válečnému konfliktu s Turky nehodlal ponechat dění v Čechách bez povšimnutí. Přesto po r. 1531 došlo k dalšímu šíření luterství, jemuž král bránil všemi prostředky. V Kadani došlo v r. 1530 k roztržce mezi katolíky a kališníky, kterou se snažil urovnat podkomoří Planknar. Ten v relaci panovníkovi konstatoval, že kališníci ve městě prakticky nežijí, neboť jde o luterány, udržující kontakty se saskými souvěrci. Městu vládli zástupci katolické menšiny. Král na tom nechtěl nic měnit a vyzval patrona kadaňské fary Jana z Rožmberka, aby zjednal nápravu. Kadaňský děkan totiž pronesl několik kázání zcela v luterském duchu, v nichž zazněly výzvy k vyvržení pohřbených katolíků a kališníků ze země. Přes opakované zásahy maltézských rytířů a podkomořího zůstala Kadaň v luterských rukou. Místní protestanti si navzdory královským zákazům zřídili luterskou školu a vypověděli katolickému děkanu platbu desátků. Kadaň, Most, Žatec a Litoměřice navázaly kontakty se saskými souvěrci a totéž učinili záhy měšťané z Litoměřic, Ústí nad Labem. Luterské duchovní přijali také v Teplicích, Krupce, Trutnově, Frýdlantě a dalších lokalitách.⁵⁸

⁵⁷ České dějiny I, I. str. 57 an.

Hrejsa, F.: Česká konfese. Její vznik, podstata a dějiny. Praha 1912. str. 39-40.

⁵⁸ Winter, Z.: Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století. Sv. I. Praha 1895. str. 91-94 (dále jen Život církevní I).

V r. 1533 vyzval král městskou radu v Kolíně, aby vykážala protestantského kazatele. Příkaz podobného znění adresoval panovník Kutné Hoře. Tamní mincmistr má zabránit působení protestantských kněží mezi havíři. V r. 1535 kázal v Olomouci bývalý kartuzián; luterství však v tomto starobylém biskupském sídle nezapustilo pevné kořeny; luteráni se scházeli tajně. Královští hejtmani obdrželi instrukci zajistit tiskoviny nežádoucího obsahu a jejich šířitele uvěznit.

Odlišnou situaci lze pozorovat v pražských městech. Horní i dolní konzistoř dozíraly na pravověrnost městského obyvatelstva mnohem pečlivěji než podkomoři v královských městech. Nově příchozí měšťané nesmějí být protestanty. Jejich náboženskou orientaci měl přezkoumat k tomu určený duchovní.⁵⁹

Prevence ze strany církevních institucí spolu s instrukcemi a příkazy správních orgánů není možné řadit k neopodstatněným opatřením. Města jako hospodářská, kulturní střediska nabízela příchozím větší či menší pracovní možnosti, příležitosti k uplatnění znalostí. Po r. 1530 vzrostl počet českých studentů, kteří získali vzdělání na německých protestantských univerzitách. Ti mohli účinnou agitací citelně narušit stávající náboženské klima. To je klíčem k porozumění přísnému tónu přísných pokynů Ferdinanda I., lpícího na vytyčených vládních zásadách.

Pohyb obyvatel v tak lidnaté zemi, kterou Čechy bezesporu byly, nevynechal ani poddanská města, městečka a vsi, kde si velkou míru zodpovědnosti za duchovní hodnoty podržely vrchnosti jako patronátní páni. Vrchnosti bránily vahou své autority pobytu evangelických kazatelů, avšak obliba nového směru bývala mnohdy tak spontánní, že působení katolického či kališnického kněze nepřivodilo žádaný obrat. Příklon k evangelictví nelze v řadě případů považovat za komplexní. Jednotlivé články augsburské konfese našly v různých farnostech odlišný stupeň akceptace. Určité farní společenství například odmítlo výzdobu oltářů, jiné naopak proti ní neprotestovalo.

Osten Ferdinandovy averze mířil také proti vlivu radikální odnože utrakvismu, proti Jednotě bratrské. Ač tato církev nezastrašila panovníka počtem svých členů, stala se koncem jagellonské doby nepřehlédnutelnou součástí náboženského a kulturního dění. Počátkem 16. st. se pod vedením Lukáše Pražského vymanila ze své uzavřenosti světu

⁵⁹ Tamtéž. str. 95 an.

a opustila své elitářské sklony. Mandát z r. 1508 postavil tuto skupinu mimo zákon, avšak v praxi nebylo ustanovení svatojakubského mandátu dodržováno. Nenápadní, skromní a pracovití čeští a moravští bratři nepředstavovali pro své vrchnosti žádnou hrozbu. Později, v důsledku dalšího otevírání se společnosti, vstoupili do Jednoty také příslušníci obou privilegovaných stavů. Nový křest a aktivní náboženský život v tomto společenství však páni a rytíři tajili; zůstávali formálně příslušníky strany podobojí. Zákaz činnosti nebyl odvolán a Ferdinand I. jako český král Jednotu bratrskou oficiálně neakceptoval.

V době nástupu Ferdinanda I. byla Jednota bratrská významným kulturním činitelem. Její školy poskytovaly kvalitní vzdělání, bratrské tiskárny produkovaly díla bratrských autorů – Vavřince Krasonického, Lukáše Pražského a jiných. Potřeba vzdělání prolomila bariéry tradiční uzavřenosti, když první bratři odešli za studiem na německé luterské univerzity, zvláště do Wittenberku. Vítaným impulzem se stal příliv nových členů z řad měšťanstva. Někdejší venkovská sekta se transformovala v národní církev.

Cesta ke změnám v ideové orientaci však nevedla vždy přímým směrem. Luther poznal bratrskou nauku v předložené Apologii (1511) a bratrském katechizmu. Biskup Lukáš Pražský bránil odchodu studentů na zahraniční univerzity, žádoucí znalosti podle něj obsahovala bratrská literatura. Nesouhlasil s některými názory M. Luthera, mezi jiným se s ním neztotožnil v učení o víře bez skutků a výčtu svátostí. Nepřijal také některé články zwingliánské reformace. Po jeho smrti v r. 1528 ovládlo vedení církve progresivní křídlo, reprezentované seniory Janem Rohem a Janem Augustou, usilující o větší otevřenost novým myšlenkovým proudům i přílivu členů z různých společenských vrstev. Usiloval o to také biskup Matěj Bílý a pod tlakem většiny i jeho nástupce, konzervativně smýšlející Martin Škoda.⁶⁰

Přechodný nezájem krále a vládních kruhů o činnost bratří vedl k poklidnému rozvoji Jednoty. V r. 1530 vstoupili tajně do jejích řad příslušníci rytířského a panského stavu, mezi nimi Konrád Krajíř z Krajku. Šlechtici v počtu 20 osob přijali bratrský křest v mladoboleslavském sboru. Aktivní účast šlechty se ukázala velmi

⁶⁰ České dějiny I, I. str. 208-212.

Hrejsa, F.: Česká reformace. Praha 1914. str. 44-45 (dále jen Česká reformace).

žádoucí pro další vývoj tohoto společenství. Stavové, přestože se veřejně k bratřím nehlásili, podporovali činnost Jednoty morálně a ekonomicky. Jejich zásluhou vznikly ve třicátých letech nové sbory a rozkvět zaznamenaly stávající.⁶¹

Kontakty českých bratří s německou reformací nepolevily. Přítomnost stále vyššího počtu studujících ve Wittenberku a jinde nenechala české prostředí vůči novým idejím netečné. Brzy po r. 1530 vznikla bratrská konfese, jejíž obě verze, curyšská a wittenberská, ztělesňovaly dlouholeté emancipační úsilí vymanit se z pozice zavrhané sekty. Wittenberská konfese akceptovala křest a eucharistii jako svátosti a neodmítala také luterskou zásadu „sola fides.“ V r. 1533 sepsal Jan Roh tzv. počet z víry, rovněž blízký augsburské konfesi, který byl přeložen do němčiny a poslán Martinu Lutherovi. Nová konfese vzniklá v r. 1535 se s reformací taktéž v řadě ustanovení shodovala. Požadavek celibátu kněží zde není striktně vyžadován a podobně jako Počet z víry uznávala konfese dvě svátosti, křest a eucharistii. Své místo zde našly také některé tábořské a kalvínské myšlenky. Zásluhou Matěje Červenky, pozdějšího biskupa Jednoty, prostudoval bratrskou teologii Jan Kalvín. Správnost bratrských věroučných zásad potvrdil také vratislavský luterský teolog a kazatel Jan Hess.⁶²

Zpracování věrouky se uskutečnilo především ve snaze vysvětlit odlišné postoje radikálního utrakvismu a očistit církve od nařčení z kacířství, spojené s dějinami Jednoty od samých počátků. Počet z víry, zaštitěný autoritou 12 pánů a 33 rytířů, byl v r. 1535 předložen králi. Ferdinand I. vyjádřil své odmítavé stanovisko zcela otevřeně, proti bratřím však nezasáhl.

Z uvedených skutečností lze vyvodit, že Jednota bratrská a novoutrakvismus směřovaly v průběhu třicátých let ke sblížení v některých věroučných otázkách. Platí to zejména v pojetí mše (která již nebyla obětí), svátostí (svátostmi jen křest a eucharistie) a úlohy kněžství v životě církve (volba kněží, jejich svěcení není svátostí). Zde je zcela na místě konstatování, že se obě výše charakterizované skupiny, utrakvisté a Jednota bratrská, vzdálily svým tradičním duchovním hodnotám a ocitly

⁶¹ Velké dějiny VI. str. 134.

⁶² České dějiny I, I. str. 211-214.

se ve stavu teologické rozkolísanosti. Lze tedy v případě obou hovořit o pestré směsici zásad a názorů doprovázející náboženský život věřících.

Náboženský chaos sledovaného období umocňovaly aktivity dalších radikálních skupin. Paškova diktatura zavinila odklon části věřících od utrakvismu a hledání nových jistot v luterství či Jednotě bratrské. V r. 1494 zahájila odštěpením od Jednoty svou činnost Malá stránka. Vyznačovala se přísnou uzavřeností vůči okolnímu světu, odmítáním světských hodností a úřadů. Neuznávala božství Ježíše Krista ani jeho přítomnost v eucharistii. Jan Kalenec, vůdčí osobnost Malé stránky, byl v r. 1524 se svými souvěrci vypovězen z Prahy; sekta poté působila v moravských Letovicích.⁶³

Na vratkých teologických základech zahájila v r. 1526 působnost tzv. jednota habrovanská. Založil ji zeman Jan Dubčanský ze Zdenína, vlastník Habrovan, Nemojan a Dubčan na Vyškovsku. V jejím čele stáli 4 starší, mezi nimi Jan Dubčanský a Matěj Poustevník. Téhož roku se Dubčanský pokusil ve Slavkově u Brna prosadit sjednocení utrakvistů a evangelíků a založit samostatnou moravskou církev. Habrovanští se však záhy ocitli mimo zájem ostatních církví a když byl v r. 1537 Dubčanský zatčen, sekta zanikla.

V r. 1526 přišli na Moravu novokřtění. Usadili se v jižní a jihovýchodní části země – v Mikulově, Moravském Krumlově, Hustopečích u Brna a ve Slavkově u Brna. V r. 1534 zakazoval novokřtěncům v Čechách královský mandát. Odchod z Čech na Moravu však novokřtěncům mnoho neprospěl, neboť brzy následoval další mandát, který zakazoval jejich pobyt v královských městech. Perzekuce zesílila v l. 1535–1537, navzdory tomu se však na Moravě usídlili další členové. Mandát z r. 1546 zamezil působení všech směrů novokřtěneckého hnutí na celé Moravě.

Udržování kontaktů s domovinou a trvalá izolace vůči novému bydlišti byly typické pro příslušníky radikální odnože německé reformace. Tzv. hutterovská část sekty prosazovala společné jmění všech svých členů, zajištěné rozvojem hospodářských aktivit, zatímco hubmaierovská větev společné vlastnictví důsledně odmítala. Hans Hutter později moravské novokřtěnce sjednotil, zemřel však v r. 1536 na popravišti.

Sjednocení utrakvismu s římskou církví bylo i přes veškeré překážky reálné. Luteráni nedosáhli ani po r. 1531 nad kališníky početní převahy, i když jejich názory

⁶³ Tamtéž. str. 214 an.

otřásly přesvědčením mnohých. Vyplývá to mimo jiné také z relací papežských nunciů Vergeria (1533, 1534) a Moroneho (1536–1537).⁶⁴ Jak již bylo výše uvedeno, ne všichni přijímali luterskou nauku v kompletní podobě; tradice utrakvismu nebyly opomíjeny bezvýhradně. Konzervativní frakce utrakvistů žádala v r. 1537 panovníka o možnost volby vlastního biskupa, aby byly odstraněny těžkosti se svěcením kněží. Dosáhli pouze příslibu, že se jejich zástupci zúčastní příštího koncilu.⁶⁵

Novoutrakvisté však hledali nadále cesty k prosazení svých cílů. V r. 1539 byl jmenován administrátorem rektor pražské univerzity a betlémský kazatel M. Martin Klatovský, příznivec věroučných změn. Na řízení církevních záležitostí se podíleli Jan Hortensius, Jindřich Dvorský a Jan Kolínský, žáci Filipa Melanchtona. Luteráni byli připraveni přejít k uskutečnění svých záměrů, odhodlali se k tomu až pod vedením Jana Mystopola. Mystopol a jeho pomocník dr. Václav Mitmánek, spoléhající na intervenci předního zastánce luteránů Jana z Pernštejna, přizvali k jednání seniory Jednoty bratrské. Předmětem rozhovorů byly podmínky vytvoření jednotné národní církve, k níž by náležela také Jednota bratrská.

Nikdo nepochyboval o tom, že katolicky orientovaný panovník na tuto myšlenku nepřistoupí. Novoutrakvisté se tedy v r. 1543 pokusili přesvědčit o správnosti věci dolní konzistoř. Dne 25. dubna, čtyři dny před zasedáním zemského sněmu, zahájila svá jednání strana podobojí. Shromážděným byly k projednání předloženy tři otázky, zformulované přibližně v tomto znění:

1. Zda má být mše považována za oběť;
2. Zda je na místě uctívat společenství svatých;
3. Zda ospravedlnění přichází skrze skutky.

V případě první otázky odpověděli přítomní, že mše není obětí, protože Kristus je v eucharistii přítomen pouze posvátně, nikoli podstatně; v tomto smyslu pak nejde o oběť, ale o večeři Páně. Zbývající body byly zodpovězeny v duchu tradičního utrakvismu. Úcta ke svatým byla vždy součástí kališnické věrouky a vedlejší úloha skutků stála v příkrém rozporu se zněním kompaktát.⁶⁶ Teologické aspekty, třebaže nestály v popředí sporů, byly citelnou slabinou společné akce.

⁶⁴ Kadlec II. str. 16-17.

⁶⁵ Česká reformace. str. 40 an.

⁶⁶ Tamtéž. str. 18 an. Proti schválení 2. a 3. bodu vystoupil Jan Nožička, opat kláštera Na Slovanech.

Záměr luteránů zvolit českého biskupa staroutrakvisté zamítli. Žádali, aby se k věci vyjádřil panovník. K výzvě přijmout zástupce Jednoty bratrské ke společným jednáním dali staroutrakvisté souhlas. K usnesení kališnického sjezdu se měl vyjádřit zemský sněm, stavové však zaujali vůči náboženským záležitostem chladný odstup.⁶⁷

Král přijal vyslance luteránů s netajeným rozhořčením. Velmi nepřívětivým tónem jim mimo jiné naznačil, že svých závazků z r. 1526 ohledně obsazení arcibiskupského stolce si je vědom. Jakákoliv jednání s Jednotou bratrskou bezvýhradně odmítl. Slíbil naopak, že se postará o to, aby byli čeští kandidáti kněžství svěceni katolickými biskupy.

V reskriptu podkomořímu zakázal Ferdinand I. náboženské novoty, které by byly v rozporu se zákony; jakož i pohoršlivá kázání a traktáty. Pokračování luterány svolaného sjezdu král rovněž zakázal. Jednání strany podobojí měla napříště probíhat pouze s vědomím panovníka. Mystopol obdržel pokyn, aby toho roku jako obvykle uspořádal procesí k příležitosti svátku Božího Těla, což mělo demonstrovat charakter českého utrakvismu. Další procesí se konalo na den upálení M. Jana Husa. Mystopol se tlaku krále v obou případech podvolil. Václav Mitmánek byl pro nepřijatelnou náplň svých kázání vypovězen ze země.

Jan Mystopol v úřadu administrátora setrval dalších deset let. Podobně jako kdysi Havel Cahera i on rázem změnil přesvědčení a stal se horlivým kališníkem. Snad pro jeho charakterové zvláštnosti jej panovník nadále ponechával v úřadě a využíval jeho oddanost.

Přístup Ferdinanda I. k náboženské problematice nabyl v druhé části jeho vlády poněkud jiné podoby. Zčásti to zapříčinily události let 1546–1547 v říši i v českých zemích. Kořeny proměn lze vysvětlit také politickou vyzrálostí tohoto vladaře, obohaceného po dvou desetiletích vlády cennými zkušenostmi. Vítězství nad vzbouřenými českými stavby, kterého dosáhl, aniž by zaměstnal početnější vojenské jednotky, nebylo pro něj konečným úspěchem. Zápas z opozicí neodezněl, přesunul se pouze do jiné roviny, do oblasti náboženské. Král vyvíjel úsilí eliminovat rostoucí vliv reformace cestou kompromisů, ale také využitím stávajících a nově se konstituujících církevních institucí katolického tábora.

⁶⁷ České dějiny I, I. str. 202-205.

Smír utrakvismu s katolickou církví hodlal král prosadit na sněmu v prosinci 1549, a to opět na základě basilejských kompaktát. Horní konzistoři bylo předloženo 13 věroučných článků, které katolická strana přijala téměř bez výhrad. Stavové a část kléru však označili na kališnickém sjezdu kompaktáta za lidské nálezky k životu z víry nepotřebné, a postavili se proti. Nesouhlasili i někteří staroutrakvisté, např. Jan z Valdštejna. Zvrátit průběh jednání se nepodařilo ani příslibem obsazení arcibiskupství.⁶⁸

Kolem r. 1550 přešly další fary do rukou luteránů. V r. 1546 to byl Žebrák, o rok později Tachov. V r. 1547 vyvrcholily zavržením katolictví náboženské nepokoje v Opavě, kterým se panovník již od r. 1545 marně snažil zabránit. Německý patriciát vítal nové ideje částečně z národnostních pohnutek. Mnohdy ztrácela strana podjednou své farnosti lhostejností či liknavým postojem patronů, jindy se naopak projevil nedostatek duchovních obou legálních církví. Panovník vyzval na sněmu r. 1550 moravské stavy, aby se postaraly o navrácení far obsazených luterány zpět do původních rukou. Sněm ústy zemského hejtmána Václava z Ludanic s poukazem na náboženskou svobodu odmítl králův příkaz vyplnit.

I po nesporných úspěších reformace si panovník zachoval dohled nad děním v dolní konzistoři. Stavové vyslovili v r. 1553 požadavek, aby byli k hájení stavovských zájmů zvoleni defenzoři, po dvou z každého stavu. Král na přání šlechty jmenoval defenzory na základě dobrozdání zemských úředníků a soudců. Hodnost defenzorů svěřil převážně zastáncům staroutrakvismu, mimo jiné Janovi z Valdštejna. Bez svolení defenzorů neměl administrátor výkonnou pravomoc. V úřadě administrátora vystřídali v r. 1555 Jana Mystopola Jan Kolínský a M. Matěj Dvorský. Král však s potvrzením této volby otálel a zástupcům stavů oznámil, že konečné rozhodnutí náleží v otázkách víry jen jemu. Tím se vliv panovníka značně vzrostl.

Král zasáhl do konzistorních záležitostí naposled v r. 1562. Využil sporu probošta koleje Všech svatých M. Havla Gelasta Vodňanského s dolní konzistoří. Příčina sporu byla zcela banální. M. Gelastus se s nepříznivým rozsudkem univerzitního soudu nesmířil a odvolal se ke komornímu soudu. Ten předal celý případ konzistoři, která

⁶⁸ Česká reformace. str. 51 a 52.

odsoudila Gelasta ke krátké vazbě a peněžité pokutě. Probošt a 22 dalších duchovních poté sepsali petici císaři, v níž uvádějí, kteří z jejich kněžských kolegů se přiklánějí k luterství. Nyní se věc řešila opět před komorním soudem, král se však jednoznačnému rozhodnutí vyhnul.

Stavové na základě těchto událostí provedli volbu nových členů konzistoře a požádali krále, aby ji schválil. Ferdinand I. využil situace a výsledky stavovského usnesení neschválil. O své vůli jmenoval nové administrátory – Jana Mystopola a Martina Mělnického. Na protesty šlechty král odpověděl, že stavové nemají právo obnovovat konzistoř ani volit její představené a pokud ano, nechť mu o tom předloží důkazy.⁶⁹

V r. 1554 vyšel mandát zakazující působení luterských kněží na panstvích šlechty. Bez povolení konzistoře neměla být obsazována uprázdněná benefícia, aniž by měl kdokoliv nárok zcizit majetek záduší. Některým duchovním byla další činnost zapovězena, jiní museli opustit zemi. Ne všichni však tento příkaz důsledně splnili. Využili toho, že Ferdinand I. potřeboval v době složitých jednání o náboženském míru získat podporu říšských vládců, ne jejich rozhořčení, vyvolané přísnými opatřeními.

Vlna perzekuce postihla po r. 1547 především Jednotu bratrskou. Záhy po potlačení stavovské vzpoury obnovil král platnost svatojakubského mandátu. Dne 20. ledna 1548 byly zrušeny či uzavřeny bratrské sbory a jejich správce měli být dopraveni do Prahy. Prosby a dokazování čistoty bratrské nauky se minuly účinkem. Mnozí členové Jednoty, laici i duchovní, strávili dlouhá léta ve vazbě, mezi nimi také biskup Jan Augusta, jehož úlohu v náboženském životě Čech popsal ve známém díle Jakub Bílek.⁷⁰

Mnozí z bratří odešli na Moravu, do Polska a Prus, kde založili nové komunity v Lešně, Poznani a jinde. Jaroslav z Pernštejna vypudil bratry z Rychnova, Žamberka, Solnice, Turnova a Kunvaldu. Ti, kteří zůstali, docházeli na bohoslužby ke kališníkům. To se neobešlo bez tichého vzdoru a přetvářky. Mnozí z nich se stali pravověrnými utrakvisty. Děti pokřtěné kněžími podobojí rodiče ihned po obřadu omývali.

⁶⁹ Život církevní I. str. 129-131.
Kadlec II. str. 21-22.

⁷⁰ Krofta, K.: O bratrském dějepisectví. Praha 1946, str. 76.

Život Jana Augusty psal J. Bílek ve vězení. Po propuštění z vazby spravoval Bílek sbory v Napajedlech a Malenovicích na Moravě.

Pronásledované souvěrce vítali na bohoslužbách v Zábřeze na Moravě. Majetek bratrských sborů vrchnosti prodávaly, nebo jej přičlenily k místním záduším. Majetek kacířské šlechty byl konfiskován a určen k prodeji. Česká komora inkasovala z prodeje těchto statků nemalé částky, které král od počátku vlády potřeboval. Sборы v nejdůležitějších centrech náboženského života bratří zanikly nebo byly uzavřeny.

Emigranti se od r. 1550 ve větším počtu také vraceli do Čech. Při dopadení je však čekal trest smrti, zvláště od r. 1551. Osten mandátu z 1554 mířil spíše proti bratrské šlechtě. Zákaz byl z výše uvedených příčin obcházen. Na některých místech docházelo k zjevnému porušování litery zákona. Tak v r. 1555 obnovil Arnošt Krajíř z Krajku sbor v Mladé Boleslavi. I na jiných místech se bratři odhodlali nerespektovat několikrát opakovaný mandát. Často je varovali duchovní kališnické strany, v jistém smyslu vlastně kolegové, aby své bohoslužby konali s větší opatrností. Následovaly zásahy státní moci, zosobněné nyní panovníkovým synem, arciknížetem Ferdinandem. V mnoha případech byla bratrská komunita vystavena bití a sociální diskriminaci. V r. 1557 byl vyzván Burian Osovský k uzavření „pikartské“ školy v Třebíči. Rázným zásahem ukončil r. 1559 místodržící Ferdinand činnost 11 luterských učitelů.

Císařovu synu připadl nyní nevděčný úkol: zastavit příliv luterství v Čechách. Protestanti si i v ovzduší zákazů a perzekuce vybudovali v zemi pevné pozice, hlavně ve větších městech. Od r. 1552 kázal v České Lípě luterský pastor, od r. 1559 nepůsobil v Děčíně katolický kněz. V Lokti žádali, aby se jejich fary ujal protestant, ne dosazený křížovník. Ferdinand Tyrolský přiřkl v r. 1548 loketskou farnost jinému knězi, křížovníku Antonínu Preissovi, v němž lze poznat budoucího arcibiskupa Antonína Bruse z Mohelnice. Ani v Kadani nevnímali dřívější královny zásahy jako překážku – v r. 1557 vyučoval na tamní škole luterský učitel. Panovník nařídil vést jen katolickou městskou školu. Město však již bylo katolictví odcizeno. Od r. 1552 sem docházeli na protestantské obřady mostečtí měšťané. Nevelká evangelická komunita vznikla v Českých Budějovicích. V r. 1557 požádali městskou radu o povolení zřídit si vlastní sbor. Město obdrželo záhy příkaz vyhnat jejich pastora. Několik luterských rodin se z města vystěhovalo.

Do r. 1560 se luteráni usadili také v Čáslavi, Kutné Hoře, Vodňanech, Rakovníku a jiných místech. „Švábská mše“ byla v r. 1558 sloužena v Prostějově. Na boskovickém panství kázal bývalý mnich na téma mariánské úcty zcela v protestantském duchu.

Výtržnosti a nepokoje vypukly v Olomouci. V tamním chrámu sv. Blažeje kázal luterán Adler za hojně účasti obyvatel města. Král vydal příkaz celý případ vyšetřit, avšak biskupu Khuenovi se situace poněkud vymkla z rukou, když při výslechu Adlera obklopil biskupský palác dav lidí. Kazatel zdůvodnil své vystoupení rozmařilým životem kanovníků a kléru; nezastavil se dokonce ani před kritikou generálního vikáře. Když mu biskup další působení zakázal, objevily se na vratech radnice hanlivé nápisy.

Adler přes biskupův zákaz město neopustil. Po Lutherově vzoru se rozhodl vstoupit do manželství s dcerou místního ševce. Ten byl však spolu s dalšími měšťany uvězněn. Hněv měšťanů se nyní obrátil proti vikáři obviněnému z konkubinátu s vdanou ženou. Běsnící dav vikáře spolu s dalšími osobami ubil. Panovník poté sdělením velmi ostrého znění vyzval olomoucké kanovníky, aby se mravnostních poklesků napříště vyvarovali.

Příklad Kadaně z 30. let a Olomouce z doby pozdější ilustrují náboženské citění doby. V obou případech přisvědčují posluchači luterským promluvám ne bezdůvodně. Nemravný život představených, kteří měli být příkladem pro své věřící, často urovnával cestu evangelictví. Městská půda byla pro recepci luterského či jiného směru reformace velmi vhodná. Městská inteligence, studenti, literáti, učitelé a vzdělaní řemeslníci a obchodníci se stali nejen příjemci, ale i druhotnými šířiteli reformačních proudů. Kněží uváděli nové ideje do náboženské praxe farností nenápadně, postupně. Nejprve odložili ornát a posléze, pokud věřící neprotestovali, vynechali například pozdvihování či jinou součást mše a po čase touže cestou postupovali dál. Pozornosti patronů tyto změny zpravidla unikaly, resp. došly povšimnutí až poté, co byla farnost zcela luteranizována.⁷¹

Pokud jde o olomoucké biskupství, zbývá dodat, že na biskupských stolních a kapitulních statecích vykonávali pastorační služby katoličtí duchovní, i když přítomnost evangelických pastorů nelze vyloučit. „Pravověrným“ kněžím byly též svěřeny fary

⁷¹Život církevní I. str. 125-127.

pod patronátem klášterů, kapitul či jiných církevních institucí. Novou vzpruhu pro skomírající katolictví znamenaly až dekrety tridentského koncilu.

V polovině padesátých let 16. st. vyčerpал Ferdinand I. možnosti, které chtěl použít v boji proti rozmáhající se reformaci. Utrakvismus i Jednota bratrská přijetím některých prvků německé reformace ztratily mnohé ze svých náboženských a domácích specifik. Za takovéto situace přinášela jistou naději na obrat výchovná a pastorační činnost nedávno založeného, ale úspěšně působícího řádu – Tovaryšstva Ježíšova.

Jezuité, řád řeholních kleriků, vznikl v r. 1540 na základě spojení zvláštního druhu spirituality a vnitřní organizace několika kněží v čele se španělským šlechticem Ignácem z Loyoly. Zakladatel řádu definoval podstatu duchovní činnosti Tovaryšstva v tzv. Duchovních cvičeních (*Exercitia spiritualia*), organizační podobu vysvětlil v tzv. Konstitucích (*Constitutio societatis Iesu*). Řeholní společenství po jeho vzoru kladlo důraz na osobní niternou zbožnost, vyjádřenou v individuální modlitbě. Jeho spiritualita byla teocentrická, zaměřená na Kristovu vykupitelskou oběť, tajemství nejsvětější Trojice; akcentovala eklesiologické, eschatologické prvky, jakož i mariánský kult. Člověk má hledat Boha a jeho vůli, Bohu sloužit veškerým svým konáním, Boha milovat nejen v něm samém, ale i v člověku. Zdrojem takového způsobu života je láska, taková láska, která směřuje pozemský život k vyšším hodnotám.

Jezuité zásadně odmítli učení o predestinaci. Bůh určil, kdo má být spasen, člověku to však zůstává utajeno a nepřísluší mu žádné předčasné rozhodnutí. Spekulace o spáse a zavržení lidské duše byly vždy v příkrém rozporu s naukou o svobodné vůli člověka. Duchovní cvičení definovaly pojetí Boží milosti. Duše sama o sobě nedosáhne spásy, to je možné jedině skrze milost Boží. Podíl člověka na spáse jeho duše je však nutný. Zde lze vidět základní odlišnosti od luterství, s nímž se nové řeholní společenství záhy střetlo.

Požadavek ozdravit náboženské klima vnesli v r. 1554 opati ze Strahova, Břevnova, velmistr křížovníků s červenou hvězdou a představitelé předních panských rodů (pánů z Hradce, Kolovrat, Lobkovic a Vartemberka). Strana podjednou a nezávisle na ní i panovník požádali Ignáce z Loyoly o vyslání několika příslušníků

Tovaryšstva do Čech. Skupina 12 jezuitů přibyla do Prahy v dubnu 1556 a v bývalém klášteře dominikánů u Sv. Klimenta vznikla záhy nová řádová kolej. Počátkem července 1556 již byla zahájena výuka, i když se jí účastnil jen nízký počet žáků. V prostředí tak nepřátelském vůči římskému katolictví řádové vyučující nemohl tento fakt překvapit. Ale ani odradit. Kvalitní, bezplatné studium přitahovalo v průběhu let stále více zájemců, a to i z řad nekatolické nobility.

Jezuité se ve svých prvopočátcích zaměřili pouze na školskou a výchovnou činnost. Neúčastnili se vědeckých disputací ohledně věroučných otázek. Jejich pozice v zemi nebyly tak pevné, aby si mohli otevřený střet s ‚českým kacírstvím‘ – byť již dříve vyčpělým – dovolit. Zprvu na to nestačila ani jejich jazyková výbava, neboť jezuité z říše, Středomoří, Španělska a Španělského Nizozemí češtinu neovládali. To přinášelo značné nevýhody především v pastorační práci, avšak pilní jezuité si v krátkém čase osvojili češtinu natolik, že mohli česky kázat i zpovídat. V r. 1559 přijal rektor pražské koleje Ursmar Guasson několik nových členů, rodilých Čechů, kteří vystudovali na římské koleji. Jazyková bariéra byla tedy překonána.

Základní cíl jezuitských snah, šíření víry a boj s herezí, nebyl do konce vlády císaře a krále Ferdinanda I. naplněn. Až po jeho smrti vznikly koleje v Olomouci (1566), Brně (1573), Českém Krumlově (1584), Chomutově (1589), Jindřichově Hradci (1594) a jinde, jejichž působením se v předbělohorské době začal poměr mezi katolíky a protestanty v českém soustátí měnit. Vzdělání získali na jezuitských kolejích také nekatolíci. Také oni se zapisovali ke studiu na olomoucké a pražské koleji, které se ke konci Ferdinandovy vlády staly de facto univerzitami.

V samém závěru Ferdinandovy vlády vzrostla aktivita také jiných řeholních komunit v českých zemích. Řád benediktinů prožil v polovině 16. století období konsolidace. Kolem r. 1550 byla osazena Sázava a na konci století si břevnovsko-broumovský opat zajistil dohled nad kladrubským klášteřem. Rekatolizační úsilí vyvíjeli také premonstráti. Tepelský opat Jan Mausköning a později loucký opat Sebastian Freitag z Čepiroha založili při svých kláštorech řádová gymnázia, Freitag i tiskárnu. Velmistr křížovníků s červenou hvězdou Antonín Brus z Mohelnice svolal r. 1554 řádovou synodu, která ustanovila, že každý kněz je povinen denně sloužit mši.⁷²

⁷² Kadlec II. str. 36-37.

Antonín Brus jako křížovnický představený i jako pražský arcibiskup velmi napomohl jezuitské snaze o obrodu českého katolictví.

Méně se prosadily žebravé řády. Jejich komunity byly personálně oživovány z cizích klášterů, avšak tato praxe se ukázala málo prospěšnou. Zahraniční komunity často posílaly do českých zemí řeholníky, kteří svým jednáním prestiž konkrétní řehole spíše poškodili.⁷³

Další posilou katolické církve bylo obsazení, resp. znovuzaložení pražského arcibiskupství. Dne 5. září 1561 jmenoval Ferdinand I. arcibiskupem již zmiňovaného Antonína Bruse z Mohelnice, muže vynikajícího vzdělání a rozhledu, obratného řečníka. Administrátor horní konzistoře Jindřich Scribonius odevzdal v témže roce konzistorní agendu arcibiskupskému úřadu. Olomoucký biskup Marek Khuen z Belassy podřízenost pražskému arcibiskupu neuznal.⁷⁴

Zlatou bulou z r. 1562 panovník přiřkl arcibiskupství roční příjem 14 tisíc zlatých, jež měly pocházet z královských statků. Otázka hmotného zajištění arcibiskupa však tímto aktem nebyla definitivně vyřešena. Statky pražského metropolitů byly rozchváčeny už za husitství a stavovská obec nenašla dost odvahy pustit se do řešení tak ožehavého problému. Později tato záležitost bránila ukončení dlouholeté sedisvakance. Bula z r. 1562 znamenala jen dílčí rozuzlení majetkové kauzy. V r. 1579 rozhodl arcibiskupské statky Rudolf II., avšak konečné majetkové narovnání vyjednal až kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu.

S posledními léty vlády Ferdinanda I. je spojen také konečné jednání tridentského koncilu, zahájené již v r. 1545. Papež Pavel III., odpůrce politiky Karla V., přemístil koncilní jednání do Bologny, aby se zbavil císařových intervencí. Karel V. v reakci na papežův krok přistoupil k dočasnému řešení náboženských poměrů v říši vyhlášením tzv. augsburského interim. Věřoucné otázky měl v souladu se zněním interimu rozhodnout koncil. Do té doby nechtěl je stávající stav náboženské oblasti zachován. Tím však císař kýženého cíle nedosáhl, neboť interimem neuspokojil ani katolíky, ani protestanty. Říšští stavové si ponechali zabraný církevní majetek, přijímání sub utraque specie a kněžské manželství byly akceptovány.

⁷³ Tamtéž. str. 37 an.

⁷⁴ Velké dějiny VII. str. 260-262.

Koncil byl v r. 1549 opět rozpuštěn a téhož roku zemřel i Pavel III. Další jednání proběhla v letech 1551–1552. Němečtí protestanti vyslovili požadavek nadřazenosti koncilu nad papežstvím, známý již z koncilů 15. století. K přijetí zásady „cuius regio, eius religio“ v r. 1555 došlo de facto k definitivnímu rozdělení západního křesťanství, jehož neblahé důsledky pocítují křesťané do dnešních dnů. S konfesním rozdělením říše se papež Pavel IV. odmítl ztotožnit. V konečné platnosti definovaly dvojvěří závěry tridentského koncilu z jeho závěrečného zasedání v letech 1562–1563.⁷⁵

Ferdinand I. neopustil do konce své vlády svůj dávný záměr začlenit církve podobojí do církve katolické. Úkolu, jehož se král nedokázal v době své vlády zhostit, se chopil Antonín Brus. Tridentský koncil se s ohledem na námitky italských a španělských kardinálů vyslovil k této otázce vyhýbavě. Posléze Pius IV. našel možnost, jak kališníkům vyhovět. Dne 16. dubna 1564 vydal breve, v němž povolil přijímání podobojí v Čechách, na Moravě a na některých místech habsburské monarchie. Jedinou podmínkou bylo uznání přítomnosti celého Krista jak pod podobou chleba, tak i vína. Krátce po slavnostním vyhlášení papežského breve Ferdinand I. zemřel.

Pro stranu podobojí neznamenal „povolení kalicha“ úspěch takového rozsahu jako pro panovníka. Z kališníků se za téměř čtyřicetileté Ferdinandovy vlády stali protestanté, katolické nauce nemálo vzdálení. Počet svátostí, v r. 1526 ještě totožný s počtem v církvi katolické, byl redukován na pouhé dvě, avšak ani křest a přijímání nespočívaly na takovém teologickém základě, jaký byl pro sjednocení s obecnou církví žádoucí. Eucharistii vnímali protestanti pouze jako památku Kristovy vykupitelské oběti, jeho přítomnost v ní byla pro ně posvátná, nikoli podstatná. Ordinaci kněží, osobní zpověď, úctu ke sboru svatých atd. označovali za „lidské nálezky.“⁷⁶

Když téhož roku požádali podobojí o vysvěcení svých kněží, arcibiskup jim odmítl vyhovět. Dvanáct kandidátů kněžského svěcení bylo ordinováno až po intervenci Maxmiliána II. Počátkem r. 1565. Pokus o unifikaci vyznání přišel příliš pozdě.⁷⁷

⁷⁵ Birnstein, Uve a kol.: Kronika křesťanství. Praha 1998. str. 254 an.

⁷⁶ Kadlec II. str. 40 an.

⁷⁷ V rozhodnutí arcibiskupa sehrály negativní roli především teologické nesrovnalosti utrakvismu s nově definovanými věroučnými články katolicismu.

III. VÝSLEDKY PRAMENNÉ ANALÝZY

III. 1 Ordinance, instalace a konverze kněží

Výchovu a svěcení kněží lze považovat za jedny z nejpálčivějších problémů, s nimiž se církve podobojí potýkala od samotného počátku své existence. Absence teologické fakulty a dlouhodobá sedisvakance pražského arcibiskupství uchovávaly tento handicap jak v pohusitském období, tak i za vlády Ferdinanda I. Navzdory tomu našel český utrakvismus v této situaci přijatelná východiska. V první polovině 16. století přednášeli teologii na artistické fakultě pražského vysokého učení z pozice mistrů členové dolní konzistoře a část i administrátoři. Absolventi teologických studií získávali kněžská svěcení u zahraničních biskupů, kteří byli i přes nepříznivý postoj papežské kurie ochotni vyjít českým bohoslovcům maximálně vstříc. V poděbradské a jagellonské době byli této myšlence nakloněni také olomoučtí biskupové, avšak s nástupem Stanislava I. Thurza tato alternativa odpadá. Žádosti pražských bohoslovců plnili ve Ferdinandově době biskupové ve Vídni a Ostrihomi; svěcení v jiných diecézích byla po r. 1526 méně častá.⁷⁸

Skupiny bohoslovců o různém počtu mířily ve sledovaném období nejčastěji do Benátek, odkud se adepti vraceli jako řádně vysvěcení kněží. Italský episkopát se stavěl k otázce ordinace utrakvistických duchovních s benevolentní otevřeností. Již ochota Giovanniho Lucianiho a Filipa de Nova Villa vyhovět kališníkům, vzpomenuť v předchozích stranách, působila jako vítaný precedens. Pravý důvod opakovaných poutí mladých mužů z Čech na jih kontinentu tkví se vší pravděpodobností v jiné skutečnosti: italští příjemci biskupské hodnosti často postrádali hmotné zázemí svého prestižního postavení a byli proto ochotni ignorovat papežské zákazy a české adepty kněžství bez odporu vysvětili.

I přes pečlivé zkoumání informací, které pramen poskytuje, nelze až na několik málo výjimek určit, kde absolventi pražské teologie svěcení získali a který biskup jim je udělil. V Benátské republice lze v tomto období zaznamenat přítomnost většího počtu biskupů, jichž se celá záležitost mohla týkat; dokonce je možné bez jakékoliv

⁷⁸ Jednání a dopisy konzistoře katolické i utrakvistické. Díl I. Akta konzistoře utrakvistické. ed. K. Borový. Praha 1868 (dále jen Borový). Život církevní I, str. 443 an.

nadsázky hovořit o benátském episkopátu. Ordinář udílel svěcenému vždy nižší a vyšší kněžská svěcení, a to v určitém, striktně stanoveném časovém odstupu. Ediční záznamy však tak detailní poznání nepřinášejí. Lze z nich určit toliko časové rozmezí mezi oficiálním vysláním bohoslovců do Itálie a jejich návratem, ohlášeným v konzistoři. Z toho lze usoudit, že příslušný biskup či biskupové předepsanou lhůtu oddělující jednotlivá svěcení zkrátali na minimum, resp. tuto otázku zcela pomíjeli.⁷⁹

Bohoslovci předkládali ordináři vysvědčení o absolutoriu pražské teologie, vystavené dolní konzistoři. Dokument obsahoval také osobní údaje jednotlivých uchazečů, jako potvrzení o manželském původu, sociální původ, bydliště atd. Biskup na základě těchto informací přistoupil k provedení aktu ordinace. Novokněží posléze obdrželi písemná potvrzení o udělení této svátosti, která ihned po návratu předkládali úředníkům dolní konzistoře. Světitelé často neakceptovali věroučné rozdíly – byť nepatrné – mezi katolictvím a utrakvismem a počítali s ordinovanými Čechy jako s řádnými katolíky. Tito pak před konzistoří formálně litovali svého činu a žádali konzistoř o přijetí do církve pod obojí. V případě svěcení ve Vídni, Ostřihomi či jinde byl tento postup prakticky tentýž.⁸⁰

V r. 1548 žádala dolní konzistoř vídeňského biskupa Fridricha Nausea z Weissenfeldu o vysvěcení pěti bohoslovců, resp. o svěcení dalších kandidátů, neboť potřeba řádně ordinovaných kněží je v souvislosti s šířením reformace stále aktuální záležitostí.⁸¹ O několik měsíců později vyzvala konzistoř biskupa Nausea, aby nezavazoval utrakvistické kandidáty kněžství k přijímání pod jednou způsobou. Jako argument uvedla shodu církve v této otázce, dosaženou již na basilejském koncilu.⁸²

Konzistorní záznamy dovolují alespoň v hrubých konturách osvětlit sociální původ novokněží. Latinský přepis jejich jmen, respektující pravidla latinské gramatiky jen sporadicky, dovoluje snadnou transpozici. Křestní jméno doplňuje často příjmení, které lze označit v některých případech spíše za přídomek či přezdívkou, namnoze však jde o skutečná příjmení v moderní podobě a významu. V řadě zápisů lze nalézt také údaje o sociálním statutu rodiny, z níž potenciální duchovní pocházel. Mezi absolventy

⁷⁹ Borový, str. 137, č. 231, str. 140, č. 236.

⁸⁰ Tamtéž, str. 299, č. 480, str. 314, č. 501.

⁸¹ Tamtéž, str. 224-226, č. 385.

⁸² Tamtéž, str. 238, č. 407.

se nejčastěji vyskytují synové městských řemeslníků a úředníků městské samosprávy, pocházející z převážné většiny z královských a významnějších poddanských měst. Procentuální podíl obyvatel měst ve skladbě utrakvistického kléru však vyjádřit nelze, neboť konzistorní akta zaznamenávají potřebné údaje pouze sporadicky. Absence studentů venkovského původu nemusí nutně značit nezáměr mimoměstského prostředí o vyšší vzdělání. Z informací, které jsou k dispozici, není možné spolehlivě určit, zda jde v případě konkrétního bohoslovce o záznam místa bydliště popřípadě původu či jen o místo, kde dotyčný navštěvoval městskou školu.

Úsilí vedoucí složky církve podobojí zajistit podmínky pro výchovu a svěcení nových kněží podporovali také jednotlivé osady věřících. Osadníci projevovali ochotu uhradit kandidátům kněžství cestu do zahraničí a zpět a bohoslovci se v konzistoři smluvně zavazovali k tomu, že po návratu z ciziny budou sloužit jako kaplani v té které farnosti. Úhradu cestovních nákladů zajistili mnohdy z vlastních prostředků samotní faráři. Vyplatili bohoslovci nebo skupině bohoslovců finanční částku a domluvili se s nimi na ostatních náležitostech. Smlouvy osadníků či farářů s kandidáty svěcení obsahovaly souhrn podmínek, za kterých kaplan vrátí osadě dlužnou částku. Uchazeč o místo kaplana pak sliboval setrvat ve farnosti v časovém období, jež smlouva stanovila. Složením kauce o určité výši zajistili ručitelé z řad vážených měšťanů splnění smluvních ustanovení.

Farář od Sv. Havla daroval v r. 1534 bohoslovcovi Václavu 15 uh. zl. na cestu do Itálie. Potenciální novokněz měl u něj po návratu odsloužit primiční mši a nastoupit u Sv. Havla kaplanskou službu. Pokud by se zde nestal kaplanem, byl povinen těchto 15 uh. zl. faráři vrátit.⁸³

Částkou 25 kop g. m. vybavila v r. 1539 bohoslovce Bartoše rakovnická osada. Jmenovaný přislíbil vracet osadě ročně 5 kop g. m.⁸⁴

Není bez zajímavosti, že k ručitelům těchto smluv patřili také otcové bohoslovců, pokud ovšem byli považováni za důvěryhodné osoby. Výše kauce činila zpravidla 50 kop g. m. pastorační povinnosti v podobě kaplanské služby měl dotyčný kněz zastávat nejčastěji po dobu 3 let. Tříletá služba však byla typická spíše v období do r. 1547;

⁸³ Borový, str. 102, č. 152.

⁸⁴ Tamtéž, str. 126, č. 217.

v pozdějších letech si osada vymohla delší období. V první části sledovaného období lze doložit standardní tříletou kaplanskou službu zejména v pražských farnostech, případně při chrámech v bezprostřední blízkosti pražských měst. Kněží ze vzdálenějších měst a míst byli kaplany delší čas. Vyložit tento jev není snadné, neboť je na místě počítat s mnoha okolnostmi, které ovlivňovaly podobu pastorače v konkrétních lokalitách. Lze se domnívat, že delší kaplanskou službou si osady chtěly zajistit posluhování svátostmi v rozsahu odpovídajícím potřebě příslušného farního okrsku.

Pro období po r. 1547 je charakteristická změna časového rozsahu povinné služby kaplanů. Rozdíl mezi pražskými a mimopražskými osadami v délce jejího trvání není již tak patrný a postupně se stírá. Stanovená lhůta se v případě některých novokněží prodlužuje až na 7 let, u jiných zůstává stejná. I v tomto období jsou tyto smlouvy v podstatě tytéž; změny nastávají pouze v počtu ručitelů, v podmínkách splatnosti půjčky či délce pastorační činnosti.

Novokněží předložili po návratu do Čech potvrzení o svěcení a slibovali administrátorovi poslušnost. Následně od něj obdrželi pokyny týkající se jejich dalších povinností. Ti, kteří se zavázali ke kaplanské službě, měli pod trestem zakázáno slibovat kněžskou službu jiným osadám a administrátor je v souladu s předchozí dohodou instaloval.

Právo instalace duchovních si ve sledovaném období podržel administrátor. Kněží byli na základě svých slibů povinni žádat konzistoř o povolení k odchodu na jinou farnost a podřizovali se v této věci administrátorově vůli. O dosazení duchovních správců žádaly také osady. Konzistoř jejich přáním vycházela vstřícně, pokud však navrhovaný kandidát splňoval její podmínky, tzn. pokud jmenovaný kněz nebudil svým chováním pohoršení. V opačném případě administrátor přiřkl osadě kněze, u něhož se očekávala větší způsobilost k výkonu pastorače.

Světská nebo církevní vrchnost se nyní v roli kolátora postarala o uvedení kněze do jeho působiště. Městští či vrchnostenští úředníci dohlíželi na bezpečný přesun majetku duchovního a za účelem důstojného uvítání uvolnili určitou hotovost. Výdaje na přivítání kněze a přípravu bohaté hostiny hradil patron. Dosahovaly často několik desítek kop grošů, které v mnoha případech pocházely z místního záduší.

Kněz se poté ujal svých povinností v tom rozsahu, který byl kolátor ochoten tolerovat. Vrchnosti si totiž zvykly zasahovat podle své vůle do pastorace svých kněží, zvláště upoutával-li jejich zájem stav kostelního majetku. Přesto nelze soudit všechny podle stejných kritérií, neboť vedle patronů, jejichž chování vůči duchovním lze bez nadsázky označit za šikanování, není vhodné opomíjet většinu šlechty a jiných vrchností, jejichž poměr k duchovenstvu nepřekračoval únosnou mez.

Počtení poměr mezi oběma legálně fungujícími církvemi, jehož se historikové dnešní doby přidrží, se udržoval počátkem 16. století na hodnotách, jež svědčí ve prospěch utrakvismu, katolictví však v době nástupu Ferdinanda I. zaznamenalo mírný nárůst počtu věřících. Dolní konzistoř po r. 1526 přesto vyřizovala několik žádostí, skrze které projevíli katoličtí duchovní zájem vstoupit do řad utrakvistického kléru. Zpočátku byl přístup konzistoriánů k této otázce opatrný. Ediční záznamy obsahují jména osob, jejichž svědectví či zaručení se ve věci konverze mělo přesvědčit vůdčí osobnosti kališnické církve o ryzosti přesvědčení svých přátel a chráněnců. Konvertité byli dále dotazováni na příčiny svého rozhodnutí.

V r. 1534 žádal kněz Matěj Boldinský, kazatel a oltářník v Olomouci, o přijetí k straně podobojí. Biskupský oficiál Zikmund zaslal dolní konzistoři list, v němž potvrdil řádnou ordinaci a kněžskou službu tohoto duchovního. Žádost Matěje Boldinského podpořil vahou svého svědectví také M. Pavel, olomoucký kanovník.⁸⁵

Přímluvný list pana Ondřeje Ungnada ze Sonecku dopomohl v r. 1547 k přijetí k církvi podobojí mnichu Janovi, členu jindřichohradeckého konventu. S uvedením kněze do pastorace chce konzistoř počkat, až si jmenovaný opatří vysvědčení o řádné ordinaci.⁸⁶

Odpovědi zněly téměř shodně: řeholníci uváděli jako příčinu neúžitelnost života v klášterní komunitě a nemravnosti v ní, svěští kněží zdůvodňovali přestup zjištěním pravdy, obsažené v Božím zákoně. Jiní kněží naopak bez vytáček přiznávali, že jako katoličtí duchovní dosud nenašli působiště a od své ordinace nepodávali eucharistii sub una specie. Kněží i laikové jim to ochotně dosvědčovali.

⁸⁵ Borový, str. 99-100, č. 146.

⁸⁶ Tamtéž, str. 211-212, č. 362.

V polovině 40. let již přimluva zvnějšku nebyla nutnou podmínkou přijetí. Konzistoř požadovala – stejně jako v dřívějších letech – pouze potvrzení o platném svěcení a sdělení důvodů konverze. Následovalo seznámení konvertity s věroučnými články utrakvismu, slib poslušnosti administrátorovi, oficiální přijetí a přidělení pastoračních úkolů.

V r. 1540 žádal o přestup ke straně podobojí kněz Matěj Kozka. Administrátor a členové konzistoře tehdy váhali, neboť jmenovaný se dopustil několika přestupků. Třebenický farář Jan Kohoutek, litoměřický děkan Jakub a mělnický děkan Diviš se postavili za Kozkovo přijetí, několik kněží však protestovalo. Kozka podle nich třikrát změnil stranu a v nedávné době pronesl v kázání ostré výtky proti utrakvismu. K jeho přijetí nakonec došlo, i když nestandardním postupem: byl mu přečten seznam neřestí, jichž se měl v pastoraci vyvarovat.⁸⁷

Konvertité byli posíláni k rukám farářů a děkanů jako kaplani, nelze však tvrdit, že by se tento zvyk stal pravidlem. V řadě případů se nedovídáme, jakou formu služby konzistoř příchozímu knězi určila. Tak například v r. 1547 poslala konzistoř královéhradeckému děkanu Janu Kolínskému (pozdějšímu administrátorovi) kněze Petra jako kaplana, aby jej jako konvertitu poučoval v kališnické věrouce.

Kněz Václav Voves, přijatý v r. 1551 ke straně pod obojí, byl instalován téhož roku jako kaplan v Kolíně. Před konzistoří prokázal manželský původ i ordinaci vídeňským biskupem. Děkan Pavel z Kolína a litoměřický farář Lukáš se za něj zaručili sumou 50 kop g. m.⁸⁸ Téhož roku je ustanoven kaplanem na Malé Straně Adam z Heřmanova Městce, za kterého se dva malostranští měšťané v roli ručitelů zaručili 50 kopami g. m. Kněz Matěj, přijatý v r. 1539 ke kališníkům, byl naopak poslán jako farář do Žirovnice.⁸⁹

⁸⁷ Borový, str. 154, č. 269.

⁸⁸ Tamtéž, str. 293-294, č. 471.

⁸⁹ Tamtéž, str. 302, č. 485, str. 129, č. 225.

III. 2 Problémy pastorační práce

Pastorace je taková činnost, jejímž prostřednictvím kněz usiluje o prohloubení duchovního života věřících. Prohlubování víry je tedy její hlavní náplní a zároveň primárním úkolem kněží. Tento charakter pastorační práce lze přisuzovat také utrakvistické církvi v první polovině 16. století.

Z hlediska místních a časových odlišností je úroveň pastoračních aktivit rozdílná. Úřady duchovní správy – v našem případě dolní konzistoř – na práci duchovních dohlížejí a v rámci možností korigují její nedostatky.

Konzistoř, popřípadě administrátor, pečovali o obsazení far takovými duchovními, kteří byli s to úkoly pastorační práce plnit. Instalace kněží do farní správy byla vzpomenuť v předchozí kapitole a její zásady byly jak pro novokněží, tak pro kněze s delší praxí stejné. Předně se hledělo na morální kvality potenciálních farářů či kooperátorů, sledované po celou dobu jejich kněžské služby. Jestliže uchazeč o nové místo splnil dané předpoklady o nové místo, administrátor s jeho investováním souhlasil. Konzistorní akta o instalacích těchto kněží hovoří dosti často; administrátor jmenovaným osadám či patronům neklade žádné podmínky.

Přestěhování kněze a hostina na jeho počest patřily k běžnému koloritu doby. Postupem času se ukázalo, jak bude kněz na novém působišti oblíben a ctěn. V prostředí některých farností byl váženou osobností, jinde se brzy dostal osadou do konfliktu. V takovém případě došlo buď k vzájemnému usmíření, nebo k tzv. odpuštění, tzn. k dohodě obou stran, na jejímž základě duchovní k určitému datu opustí tu kterou farnost. Konzistoř však odvolávala nepořádné kněze i bez jejich dohody s osadou. Jejich přestupky trestala peněžitými pokutami a vězením, za opakované prohřešky byli kněží uvězněni a posléze zbaveni kněžského úřadu.

Na sklonku jagellonské doby zasáhlo utrakvistickou církev několik skutečností, které působení kněží v nemalém měřítku ovlivnilo. Předně narušila kvalitu pastorační přítomnosti luterských a bratrských kněží, postrádajících tradiční podobu víceúrovňové ordinace. Dále se konzistoř potýkala s pohybem osob domácího původu bez jakéhokoli předpokladu k výkonu kněžského úřadu⁹⁰ včetně řádného svěcení.

⁹⁰ Kněžské svěcení je jednou ze svátostí, nesmazatelným znamením na duši a nelze jej proto anulovat. Oproti tomu kněžský úřad je de facto výkonem pastorační práce a na základě rozhodnutí příslušné instance jej kněz může být zbaven. Porozumění tomuto rozdílu laické veřejnosti často uniká. Oba pojmy se v této práci budou vyskytovat.

Luterští kněží byli nositeli pro české prostředí dosud nepoznaných věroučných idejí, jejichž účinky v následujících desetiletích vedly ke sblížení utrakvismu s evropskou reformací a k jeho celkové proměně. Konfrontace utrakvismu s tzv. hostinskými naukami probíhala po celé sledované období a dolní konzistoř se průniku reformace snažila zabránit.

Působení neordinovaných, samozvaných kněží se zpravidla vyznačovalo pobuřujícím, morálně závadným chováním. Velmi často je doprovázel konkubinát a jiné delikty, které vrcholily skandálem. Samozvaní kněží tak na sebe velmi rychle soustředili pozornost patronů a kléru a záhy stanuli před konzistorním soudem. Jejich svévolná pastorační končila uvězněním. Ač za Ferdinandovy vlády působili tito muži vesměs jako jednotlivci, představovali pro kališnickou církev reálnou hrozbu. Poznatky moderní historické vědy dokazují, že na přelomu 15. a 16. století byla skupina samozvanců početná.⁹¹

Kněz Petr byl v r. 1532 na zásah duchovní vrchnosti zbaven fary v Limburku⁹², jejíž správy se chopil o své vůli. Samozvaný kněz se dopouštěl řady násilností. Na faře čepoval pivo, opíjel se a bil s místními lidmi. V opilosti údajně někoho zabil sekyrou. Konzistoř byla připravena dosadit na jeho místo skutečného kněze, a to s přihlédnutím k patronově přání.⁹³

Utrakvistická církev, přestože v průběhu první poloviny 16. století cizí vlivy do určité míry absorbovala, hledala cestu, jak těmto vlivům účinně čelit. To je patrné především v době před nástupem Ferdinanda I. na český trůn. Z textu předchozích kapitol tyto snahy zřetelně vyplývají. Utrakvisté ve svých konfesích nově definovali články své víry, zpřesňovali morální zásady a uváděli do pastorační praxe ustanovení normativního charakteru. Proces sebeidentifikace kališnictví neprobíhal v konfrontaci s reformací přímým směrem. Koketování s luterstvím z konce jagellonské doby bylo ze strany kléru a univerzitních mistrů vystřídáno poznáním minimálních odlišností katolické a kališnické nauky. Díky tomu zůstávala možnost smírné dohody římské církve s utrakvismem nadále reálnou.

⁹¹ Víra a zbožnost. str. 138 an.

⁹² Zde se jedná pravděpodobně o zkomolený název, neboť příslušnou lokalitu nelze dohledat.

⁹³ Borový. str. 68-69, č. 86.

Výčet uvedených problémů nemá být odklonem od tématu či planým teoretizováním. Má osvětlit, že spory, nejasnosti a odchylky od běžné pastorační praxe, kterými se konzistoř zabývala, nevznikly izolovaně jako projevy nedbalosti a pokoutného filozofování kněží, nýbrž v důsledku střetávání se rozdílných koncepcí duchovního života v podobě spolupůsobení několika církví a sekt.

Oblasti, v nichž probíhá pastorační práce jako prezentace duchovních hodnot, jsou tyto:

- Mše svatá
- Posluhování svátostmi
- Kázání a katecheze

Mše svatá je eucharistická slavnost, která probíhá ve dvou na sebe navazujících částech: v bohoslužbě slova (hlásání a přijímání Božího slova) a bohoslužbě oběti (přinášení obětních darů, eucharistická modlitba, přijímání). V liturgii nebyly mezi katolíky a utrakvisty mimo užívání češtiny a přijímání pod jednou či pod obojí žádné jiné rozdíly. Také za vlády Ferdinanda I. byla otázka splynutí kališnictví s obecnou církví možnou eventualitou; v polovině 16. století však společné znaky obou skupin mizí.

Především je nutné si uvědomit, že v pojetí katolíků a kališníků dochází k přepodstatnění (transsubstanciaci) chleba a vína v Tělo a Krev Ježíše Krista. Místní sekty a později hostinská učení nevyznávaly skutečnou přítomnost celého Krista v eucharistii a podávání Těla a Krve chápaly jen jako památku Kristovy oběti, tzn. odmítaly transsubstanciaci. Mnozí členové těchto skupin se formálně hlásili k utrakvistu a v pastorační práci tyto teze prezentovali. Konzistoř řešila ohledně tohoto přístupu řadu žalob podaných osadami, patrony či příslušníky kléru. Šlo zde o zcela zásadní problém, proto byli k jednotlivým procesům zváni svědkové z řad kněžstva, kteří byli schopni postihnout i ty nejnepatrnější odchylky v pronášení mešní liturgie, tzn. kaplani a kněží z okolních farností. Rozhodnout tyto spory nebylo snadné, poněvadž shromážděná svědectví často nevedla k žádnému určitému závěru. Obžalovaní duchovní se k těmto prohřeškům pochopitelně odmítali přiznat.

Kněz, jehož oslovily ideje reformace, postupoval ve své farnosti velmi obezřetně. Nejprve se snažil upravit liturgii tam, kde by změna nebyla farníkům patrná. Vysvětlil

například věřícím, že mešní ornát není k proměně chleba a vína bezpodmínečně nutný, a proto jej nehodlá dále užívat. Jestliže proti tomu nikdo neprotestoval, popřípadě neinformoval dolní konzistoř, pokračoval v započatém postupu. Jeho následující kroky byly rovněž opatrné; odstranil třeba svíce a odůvodnil to opět racionálně propracovaným vysvětlením. Lhostejnost osady ho povzbudila k odvážnějším činům. Zakazoval zvonění, odstraňoval výzdobu chrámu; později se už jeho redukce týkaly samotné podstaty mše jako eucharistické hostiny, kdy se duchovní obratnými způsoby snažil vyložit místnímu společenství, že Kristus v eucharistii vlastně není, neboť vstoupil na nebesa k Bohu Otci atd., vypustil z mešního kánonu pozdvihování a přestal vystavovat Nejsvětější svátost. Když posléze obdržela konzistoř stížnost, nacházela se ta která farnost již uprostřed velkých věroučných změn.⁹⁴

Kněz Petr, farář z Měcholup, měl v r. 1528 obhájit proti nařčení z bludů. Na kázání podle svědků popřel přítomnost Krista v eucharistii a také pronesl, že sv. Anna měla za muže kněze. V rozhovoru s ním bylo zjištěno, že žije v konkubinátu s jistou ženou. Byl vybídnut k lepšímu chování a propuštěn.⁹⁵

Nedostačující projevy úcty k Nejsvětější svátosti rovněž signalizovaly změnu náboženské orientace. Někdy však nelze rozeznat, dělo-li se toto z nedbalosti a jiných důvodů, nebo z tajného příklonu k reformaci.

Kněz Jan Lahvička čelil tomuto obvinění v r. 1532. Podle tvrzení svědčících duchovních nevystavoval eucharistii, nenosil kněžský oděv v předepsaném střihu a oddával se nadměrnému pití. Až do odvolání mu byla zakázána katecheze.⁹⁶

Pokud zůstaly záměry skrytých luteránů konzistoři utajeny, přikročili tito duchovní k odstraňování dalších projevů zbožnosti svých svěřenců. Zpochybnili a vzápětí zakázali pohřební obřady a bez obalu se zřekli těch částí bohoslužebné liturgie, které dosud z opatrnosti zachovávali.

Tento postup, přestože jeho použití v praxi narážela na bariéry místních zvyklostí, byl s úspěchem aplikován zejména v oblastech sousedících s luteranizovaným saským územím. Zdejší bilingvní prostředí se k přítomnosti luterských pastorů – rodilých

⁹⁴ V jagellonské době naopak osadníci na tyto zásahy reagovali velkým pobouřením a místní farář byl přinucen uvést vše do původní podoby.

⁹⁵ Borový, str. 41, č. 48.

⁹⁶ Tamtéž, str. 68, č. 85.

Němců – nestavělo záporně, a to vedlo nejen k luteranizaci pohraničí, ale také k poněmčení některých oblastí. Svůj význam měl v pronikání reformace také laxní postoj vrchností. Rovněž nedostačující administrativa strany pod obojí nemohla průniku reformace účinně bránit.

Přítomnost protestantských pastorů lze spolehlivě doložit také v královských městech. Vedle Kadaně nařizoval král svými mandáty odchod neordinovaných kněží z Kutné Hory, Českých Budějovic a dalších měst.

V r. 1532 byl před konzistoř obeslán Václav Seliga, farář od sv. Barbory z Kutné Hory. Dva pražští kněží dosvědčili, že na kázání dehonestujícím způsobem hovořil o svátostech, skutky víry prohlásil za neúčinné a pohřební obřady za pošetilé a neúčinné. Seliga to popřel, uvedl, že jediným důvodem této žaloby je nelibost okolních kněží k jeho osobě. Byl napomenut, aby se podobných věcí vyvaroval.⁹⁷

Další fází odklonu od věroučných pravd utrakvismu bylo popírání svátostí jako viditelných znamení nepostřehnutelných projevů Boží milosti. Reformace uznala za svátosti pouze křest a eucharistii, ostatní úkony označovala za lidské nálezky, pro ospravedlnění člověka před Bohem bezvýznamné. Pojetí svátostí u Jednoty bratrské stálo na stejných pozicích. Utrakvismus a katolictví se v počtu i významu svátostí shodovaly, i když na eucharistii měla každá církev poněkud jiný názor. Ostatní svátosti - biřmování, manželství, kněžské svěcení a pomazání nemocných (dříve poslední pomazání) obě církve bez rozdílu akceptovaly.

Kontrola mešní liturgie byla ve sledovaném období vždy na místě, neboť právě při mši kněží, popřípadě biskupové, svátosti udělovali. Výjimkou bylo pomazání nemocných, které aplikovali žadatelé převážně v ústraní. Za přítomnosti většího počtu laické veřejnosti kněz křtil a bylo uzavíráno manželství.

Svátost uvedení do křesťanského života neboli křest přijímali ti, kdo vyznali víru ve zmrtvýchvstalého Krista nebo ti, za které víru vyznali rodiče a farní společenství. Vlastní úkon křtu spočívá v ponoření, resp. lití vody na hlavu křtěnce a pronesení trinitární formule „křtím tě ve jménu Otce, i Syna, i Ducha svatého.“ Kromě biskupů,

⁹⁷ Borový, str. 70-71, č. 88.

kněží a jáhnů kanonické právo povoluje křest z rukou laických osob. Takový křest je za určitých podmínek platný.⁹⁸

Křest katolíků a utrakvistů byl oběma skupinami vzájemně respektován. Spory mezi menšinovým katolictvím a utrakvismem v této oblasti nelze doložit, poněvadž v pastorační praxi se neobjevovaly; význam křtu a trinitární formule byly v obou případech totožné. Konzistoř se proto při konverzích kněží o okolnosti křtu nezajímala, rozhodující pro ni bylo kněžské svěcení. Katolicko-utrakvistický blok neuznával křest Jednoty bratrské a jiných sekt a posledně jmenovaná společenství měla na platnost katolického i utrakvistického křtu podobně zamítavý názor.

Kněz v tomto případě vystupoval jako prostředník mezi snoubenci a Bohem, reprezentovaným autoritou církve. Snoubenci vstupovali do manželského svazku slibem, jehož forma nebyla před tridentským koncilem striktně stanovena. Nastávající manželé však často pronášeli manželský slib mimo církevní společenství a o uzavření sňatku informovali duchovní správce dodatečně. Svobodné rozhodnutí a platnost slibu vyřčeného v domácím prostředí potvrzovali svědkové. Mnohdy býval kněz zván do příbytku některého snoubence, resp. jeho rodiny a byl tu před příbuznými a svědky vyzván, aby uplatnil prostředkující roli při vzniku nového manželství.

Absence striktně formulovaných pravidel ve věci této svátosti vedla ke vzniku mnoha sporů, nejasností a nedorozumění. Duchovní byl v řadě případů postaven do pozice, kdy nemohl nahlédnout všechny skutečnosti, o kterých měl mít přehled. Nemohl například posoudit, jsou-li snoubenci způsobilí k manželskému soužití. Rodiče a okruh příbuzenstva zvali kněze jen jako poslední, důležitou nutnost pro uznání manželství svých dětí; na jeho názor či obecné podmínky církve se málokdo ptal. Jeho pozornosti unikaly i další skutečnosti, jako např. svoboda rozhodnutí k životu v manželství. Farní správa neměla k dispozici prakticky žádné evidenční pomůcky, v tomto případě matriky, pokud si faráři nevedli evidenci z vlastní iniciativy. Toto všechno nemohl kněz v případě skrytého sňatku korigovat.

⁹⁸ V minulosti to bylo aktuální pro porodní asistentky, které se pro případ úmrtí novorozenců učily křestní formulí. Za zcela specifických situací může křtít kterákoli laická osoba.

Konzistorní soud se zabýval řadou sporů z oblasti manželského soužití a rezervoár ilustrativních případů je proto bohatý. Z předchozího textu vyplývá, jak nestejná byla role kněze – prostředníka při vzniku nových svazků i při řešení jednotlivých kauz.

Jisté Dorotě z městečka Žiželic byl v r. 1530 povolen nový sňatek, neboť o svém muži nemá 9 let žádných zpráv a nepodařilo se zjistit, zda je naživu a kde se zdržuje. V pátrání po něm nebyla úspěšná ani Dorota, ani Židlická městská rada, instruovaná v této věci konzistorním soudem.⁹⁹

V r. 1534 byla potvrzena platnost manželství Václava a Magdalény Čížkových z Malých Studeč (dnes Studečky u Nymburka). Čížek u konzistoře obžaloval kněze Viléma z Černčic, že u sebe neprávem drží jeho manželku. Kněz Vilém spolu s okolními kněžími uvedli záležitost na pravou míru. Vysvětlili, že došlo k rozluce tohoto páru a Čížek byl prohlášen za svobodného. Důvodem k tomuto kroku se stala tělesná indispozice ženy k soužití v manželství. Na radu spolubratří si kněz Vilém ponechal Magdalénu ve své péči. Čížek se nyní obrátil na konzistoř a žádal potvrzení manželství s Magdalénou. Soud rozhodl přezkoumat údajné překážky k naplnění manželství a když byla prostřednictvím několika žen její indispozice prokázána, přiklonil se k rozhodnutí místního duchovního správce. Když však Václav Čížek trval na pokračování soužití s Magdalénou, soud platnost manželství potvrdil.¹⁰⁰

Spor, započatý v r. 1541 v Kutné Hoře, skončil také schválením platnosti manželství, avšak v jiné situaci. Lexa, řečený kloboučník, uzavřel sňatek s Annou Lojovnicí, přičemž stávající svazek s jeho ženou Reginou nebyl anulován. Lexova žena předložila svou stížnost kutnohorskému městskému právu a následně se sporu chopil konzistorní soud.

Kutnohorský městský soud Lexovo manželství uznal, neboť Regina své tvrzení, že je se jmenovaným řádně oddána a po uplynutí 3 týdnů ji muž opustil, opřela o svědectví kněze a dvou žen, která vyzněla velmi rozporně. Poškozená žena se poté odvolala ke konzistornímu soudu. Zde po výpovědích obou stran rozřešila konzistoř

⁹⁹ Borový, str. 51-52, č. 64.

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 90-91, č. 127.

Kanonické právo nezná rozvod jako takový, nýbrž rozluku a zrušení platnosti manželství. U rozluky nejde o zánik manželského svazku, ale o dočasné odloučení manželů. Zrušení platnosti manželství nastává v případech, které kanonické právo blíže specifikuje; zde je to možné z důvodu indispozice.

spor tak, že manželství Reginy a Lexy zůstává neměnnou skutečností, zatímco Anna, o Lexově dřívějším sňatku neinformovaná, byla prohlášena za svobodnou.¹⁰¹

Za účasti příbuzných a svědků byl v r. 1542 uzavřen v Kutné Hoře sňatek mezi Jindřichem z Práchňan a Annou, dcerou kramářky Kateřiny. Došlo k tomu v domě Mikuláše z Práchňan, Jindřichova otce, jednoho z předních kutnohorských měšťanů, což tehdy nebylo neobvyklé. Přivolaný kněz je oddal bez námitek. Kateřina se pokusila zakročít, ničeho však nedosáhla. Do domu Mikuláše z Práchňan nebyla vpuštěna, a tak se dvanáctiletá Anna stala ženou sedmnáctiletého Mikulášova syna. Městské právo se proti platnosti manželství nepostavilo, proto se matka obrátila ke konzistornímu soudu. Rozsudek konzistoře zněl následovně: manželství Jindřicha z Práchňan s mladistvou Annou je platné, avšak vzhledem k nedospělosti nevěsty může dojít k jeho naplnění nejdříve po dosažení 13 let věku jmenované. Do té doby má Anna přebývat v péči poručníků.

V r. 1549 vyzvala konzistoř děkana a faráře v Kutné Hoře, aby byla manželům Janu Čečetkovi a Markétě Práškové povolena tříletá rozluka. Jmenovaným se dovoluje i kratší doba odloučení, pokud se spolu dohodnou. Po dobu odloučení se jim zapovídá cizoložství.¹⁰²

Postoje a role duchovních byly v každém z uvedených příkladů odlišné. Aktivní přístup lze sledovat v kauze Václava a Magdalény Čížkových, v němž se kněz Vilém pokusil aplikovat v praxi zásady kanonického práva. Proč však zmíněný duchovní bral po poradě s přáteli Magdalénu Čížkovou k sobě, nelze z obsahu pramene odvodit, neobsahuje totiž ty skutečnosti, které by bránily nepřipustným spekulacím. Při sňatku Jindřicha z Práchňan vystupoval oddávající spíše jako asistent, jehož účast je nutná, ale do věcí zainteresovaných stran nemá zasahovat. Kutnohorský případ je zcela specifický. Rytíře z Práchňan si totiž strana podobojí nemínila zne přátelit. V osobě Jindřichova otce Mikuláše měli staroutrakvisté velkého zastánce, který již v r. 1526 hájil práva městského stavu jako člen stavovské delegace ke králi Ferdinandovi. Proto se konzistoř chovala v této otázce tak opatrně.

¹⁰¹ Borový, str. 164-167, č. 290.

¹⁰² Tamtéž, str. 247-248, č. 424.

Přezíravost a tvrdost byly obvyklým modelem chování šlechty vůči kléru, ve své době značně rozšířeným. Vrchnosti v pozici patronů si faráře a kaplany velmi často vyměňovali s personálem svých sídel či se zaměstnanci svých kanceláří. Nadřazenost a aroganci projevovali k duchovnímu stavu hlavně příslušníci nižší šlechty.¹⁰³

Jindy vystupovali faráři a kooperátoři jako spolupracovníci a prostředníci vyšších instancí světské i církevní správy. Dokladem toho je poslední příklad, avšak v pastorační práci čekaly na duchovního správce mnohé další spletné záležitosti, různě propojené a modifikované. Všechny mají jeden společný znak: autorita kněží jako reprezentantů církve a její správy nebyla nikdy v popředí a kněz se na ni nemohl spoléhat.¹⁰⁴

O zbývajících svátostech nelze na tomto místě pohovořit v odpovídající šíři, zmínky o nich jsou v prameni jen nepřímé a kusé. Odpuštění hříchů ve svátosti smíření (zpověď) dosáhl kající po vyznání svých vin, projevu lítosti a odhodlání k nápravě v ústraní, v osobním pohovoru s knězem. Podobně tomu bylo u svátosti pomazání nemocných, resp. posledního pomazání. O udělování svátosti biřmování konzistorní akta nehovoří.

Instrukce z let 1540 a 1541 nařizovaly kněžím zanechat o velikonočním třídění pití, her a jiných zábav. Duchovní necht' vyzvou věřící k vykonání zpovědi a přijetí Těla a Krve Páně. O velikonoční neděli se má zvonit nejprve u Matky Boží před Týnem, poté v ostatních pražských chrámech.¹⁰⁵ Církevní ustanovení počítala se svátostí smíření a přijímáním u jednotlivých věřících nejméně jednou ročně, a to o Velikonocích.

Teologické znalosti ruku v ruce se schopnostmi pedagogickými aplikovali kněží nejzřetelněji v kázáních a katechezi dětí i dospělých. K obsahu svých kázání se vyjadřovali obeslaní kněží před konzistoří velmi často. Jejich rétorický projev přeplněný zcela konkrétními, jasnými výrazy, umocněný značným temperamentem, přiváděl kazatele k mnohým výrokům, které byly klasifikovány jako projevy hereze. Znalci utrakvistické teologie prvky hostinských učeních vzápětí bez obtíží identifikovali, byl-li ovšem k dispozici dostačující počet věrohodných svědků. Obeslaný kněz se

¹⁰³ Život církevní II, str. 502 an. Z. Winter zde uvádí i případy, kdy se kněz stravoval s panskou čeledí. Také fyzické inzultace nebyly v kléru Ferdinandovy doby výjimkou.

¹⁰⁴ Z analýzy pramene vyplývá tato skutečnost jen nepřímě. Konkrétní případy lze nalézt u Z. Wintra.

¹⁰⁵ Borový, str. 146-147, č. 255; 172, č. 299.

takovému nařčení vehementně bránil a členové konzistoře s finálním rozhodnutím váhali, neboť rozpoložení náruživých řečníků – kazatelů dobře znali. Neváhali pochopitelně s trestem tam, kde se heretické názory již dříve prokazatelně a opakovaně projevíly.

Osadní z Nového Strašecí si v r. 1534 stěžovali na svého faráře, kněze Ondřeje, že na kázání zpochybnil panenství Matky boží, přítomnost Krista v eucharistii a existenci společenství svatých. Kněz Ondřej poté před konzistoří pronesl vyznání víry.¹⁰⁶

Kněží Jan Táborský a krátce po něm kutnohorský děkan Václav byli v r. 1541 obviněni, že popřeli božství Ježíše Krista. Tento projev ariánství, jedné z nejstarších herezí, však nebyl ojedinělý.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Borový, str. 89, č. 124.

¹⁰⁷ Tamtéž, str. 168-169, č. 292; 173, č. 302.

III. 3 Majetek duchovních

Postavení církve v Čechách doznalo v důsledku pronikavých změn v 15. století pronikavých změn. Předně byla vyloučením prelátů z účasti na jednáních zemského sněmu eliminována politická angažovanost církve na zemské úrovni, avšak nová situace nastala také v oblasti hmotného zabezpečení církevních beneficií. Litera čtvrtého pražského artikulu popírala hromadění majetku v rukou církve a v českých zemích tato idea nezůstala bez odezvy. Do doby Ferdinanda I. tak vstupovala církev zbavena hmotné základny a zcela závislá na laické části společnosti. Církevní statky, ztenčené na minimum, nestačily pokrýt potřeby obou odnoží církve v Čechách.

Farní beneficium tvořily dva celky: záduší a prebenda. K zádušnímu jmění patřily nemovitosti, jejichž výnos zajišťoval chod farnosti jako správní jednotky. Administrátorem instalovaný kněz nevstupoval do pastorační práce jako vlastník farního benefícia, ba dokonce ani jako jeho správce. Lze o něm hovořit spíše jako o uživateli prebendy, poněvadž faktickou správu farního majetku měli v rukou tzv. kostelníci. Byli to zástupci farního společenství, kteří pečovali o kostelní jmění. Jejich počet se různil podle velikosti a významu osady. Ve městech kontrolovalo farní hospodaření více kostelníků a nejméně jedenkrát ročně kontrolovala jejich účty městská rada. Často používali vlastní pečeť. Venkovské fary spravovali obvykle dva kostelníci. Z toho vyplývá, že kněžím nebyl v ekonomických otázkách jejich farních okrsků ponechán příliš velký prostor.

Tento typ správy se v praxi osvědčil zvláště v takových situacích, kdy bylo nutné sehnat určitou hotovost k opravě kostelů či v případě jiné akutní potřeby. Instrukce kostelníků sehrála v tomto směru díky flexibilitě zainteresovaných osob pozitivní roli. Organizovali tzv. kostelní petice, tzn. veřejné sbírky na potřeby farnosti. Výsledky těchto akcí ne vždy vedly k realizaci vytčených cílů, přispívaly však alespoň k jejich částečnému naplnění.¹⁰⁸

Volná dispozice majetkem náležela kněžím pouze v případě jejich osobního jmění, movitého i nemovitého. Co se týká majetku, volně disponovat mohli kněží pouze osobním jměním, ať už movitým či nemovitým. Mnoho duchovních nastupovalo kněžskou službu jen s několika předměty osobní potřeby, jako bylo nádobí, šatstvo,

¹⁰⁸ Život církevní II, str. 534 an.

ložní prádlo apod., někteří z nich však přicházeli do pastoračního stavu s prázdnými rukama. Velká část utrakvistického kléru žila v chudobě a tento stav zůstal i po změnách působení nezměněn. Pestřejší inventář farních budov byl příznačný jen pro menší část kališnických kněží, pro ty, kteří vstupovali do duchovního stavu jako zámožní, nebo pro ty, jež v hmotné nouzi podpořili někteří farníci.

Tyto skutečnosti vysvětlují, proč řada kněží přebývala v nehostinných, polozbořených staveních, nepřipomínajících knězovu přítomnost. Právý opak lze nalézt u některých městských farářů, jejichž fary se svým vybavením podobaly domům měšťanů. Jejich zařízení, rozmístěné v několika prostorných místnostech, shromáždili zdejší kněží z vlastních prostředků i z darů a odkazů příznivců. Nacházely se zde bohaté soubory knih, šperky, množství nádobí, šatstva, ložního prádla a lůžkovin a jiných předmětů. Knihy, cennosti a nádobí byly uloženy ve velkých skříních a truhlicích.

Vedle toho působili na jiných místech kněží, jimž patřilo jen několik málo kusů oblečení a nádobí.¹⁰⁹

Zámožnost či naopak bídu utrakvistického kléru lze vysledovat z testamentů neboli kšaftů těchto mužů, zaznamenaných v konzistorních registrech. Kšaftovní právo bylo za Ferdinandovy vlády několikrát upravováno. V r. 1531 bylo kněžím strany podobojí přiznáno právo svobodného kšaftu, které již nerozlišovalo majetek zděděný po otci (patrimonium) a majetek pocházející z vlastní přičinlivosti nabyvatele (peculium). Později vstoupila v platnost zásada nedotknutelnosti jmění duchovní osoby ze strany patrona, schválená v r. 1539. Ferdinand I. v r. 1552 potvrdil katolickým a utrakvistickým duchovním toto právo a zároveň určil formální podobu kšaftů. Předně byla při vzniku testamentu nutná účast 2 – 3 ručitelů. Důvodem králova zásahu byly přetrvávající zásahy ze strany vrchností, nesmiřených s faktem svobodné dispozice kněžským majetkem.¹¹⁰

Konzistorní akta obsahují množství kněžských testamentů dostatečně ilustrujících dobová specifika takovýchto počínů. Již počátkem Ferdinandovy vlády lze pravidelně

¹⁰⁹ Život církevní II, str. 507an.

¹¹⁰ Tamtéž, str. 507 an.

Vrchnosti se snažily klást podmínky platnosti kněžských odkazů; např. zakazovali, aby se dědici stali lidé nepocházející z jejich panství.

v textu závěti zaznamenat přítomnost ručitelů. Kromě farských hospodyní ručili za platnost kšaftů kněží, měšťané, osadníci atd., především budoucí dědicové. Z úcty k představeným uvedli někteří kněží jako ručitele administrátora a členy dolní konzistoře.

Chudí kněží uvádějí, že odkazují svůj skromný majetek kuchařce, která jim některé věci věnovala při jejich instalaci a nyní se stala ručitelkou a zároveň dědičkou majetku svého pána.¹¹¹

V r. 1555 odkázal kněz Jan Niger, farář ve Skuhřích, veškerý majetek své kuchařce Uršule. „která u mne sloužila od šestnácti let, jí jsem za službu její málo dal. I protož málo nebo mnoho, cokoli mám oddávám Uršile předpověděné, ještě kuchařce mé, aby to všecko sobě zpeněžila nebo prodala a těm, kterým jsem ji oustně poručil, dala (neb jí věřím jako svatému čtení, že tak učiní etc.).“ Kuchařka měla předat Janu Mystopolovi 15 kop g. m. tutéž částku měla odevzdat jisté paní Juliáně, manželce písaře Jaroše, 10 kop g. m. měl získat čeledín Divíšek.¹¹²

Kněží vypracovali ve většině případů své závěti velmi důkladně a pečlivě zvažovali, komu přiřknou své věci a v jakém pořadí. Hospodyně se nacházejí na počátku celého výčtu, je o nich psáno s úctou a uznáním, avšak nabyvatelkami jmění se stávají jen zřídka. Zpravidla dědili podstatnější části pozůstalosti kolegové zemřelého kněze anebo vybraní členové osady, popřípadě osada jako celek. Záleželo zde na vůli kněze, komu dá přednost, zda laikům či spolubratřím v kněžské službě.

Dlouhý seznam movité a nemovité pozůstalosti, na který lze při studiu pramene nejednou narazit, ukazuje, na jaké úrovni kněží utrakvistické církve žili. Ne vždy živořili duchovní na pokraji hmotné nouze; v některých případech lze bez nadsázky hovořit o vynikajících hospodářích. Obsáhlé seznamy předmětů, cenností, odborné literatury a větších finančních částek tomu nasvědčují.

Z r. 1532 pochází kšaft Jana Šišmy, faráře z Hořelice. Jeho ručitelé byli povinni prodat 10 strychů pšenice a 15 strychů žita a za získané peníze koupit místnímu záduší ornáty, bílý a damaškový. Klášter Na Slovanech měl dostat 12 talířů, 1 velkou mísu a

¹¹¹ Rejchrtová, N.: Ženy na utrakvistických farách doby předbělohorské. In. Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela. Sv. 2. Praha 1994. str. 747-753.

¹¹² Borový, str. 326-327, č. 514.

5 misek, samotnému opatu přiřkl kněz Jan 12 stříbrných lžic. Zlacený křížek připadl klášternímu záduší. Konvici, 2 cínové mísy, sukni a ložní prádlo odkázal Jan Šišma matce, lůžkoviny a stříbrnou mísu své sestře. K dalším nabyvatelům patřil řeholník Vavřinec ze Slovan, jemuž testátor věnoval český překlad Bible. Opomenuta nezůstala ani hospodyně, která si za svou službu odnesla další sukni, několik cínových mís a také „truhličku na nožičkách.“ Knihy poručil kněz Jan rozdat kněžím. Kšaft končí pokyny pro kněze Jana Ouhonského a kuchařku, kteří dostali za úkol prodat voly a vepře a výtěžek si rozdělit.¹¹³

Poněkud jiného znění je závěť kněze Jeronýma, faráře z Vodňan, sepsaná v r. 1535. Jejím vykonavatelem byl vodňanský měšťan Jan Kopenc, přítel a zároveň dlužník místního faráře. Z dlužné částky 21 kop vrátil knězi Jeronýmovi 5 kop. Zbytek pohledávky měl Kopenc vyplatit pcherskému faráři, knězi Mikulášovi. Tomuto duchovnímu měla připadnout také truhla s knihami, cínové nádoby, armárka a stůl. Tyto věci se nyní nacházely v Kopencových rukou. Do vlastnictví kněze Mikuláše přešla také „louka a dědina,“ další součást pozůstalosti. Kuchařce Kateřině měl vykonavatel vydat ložní prádlo a černou suknicí, od kněze Mikuláše nechť je Kateřině vyplacena 1 kopa g. č. za vykonanou práci. Dorota, nevlastní matka kněze Jeronýma, byla povinna vyplatit z částky 6 kop g. m. svému synu 4 kopy a dceři 2 kopy g. m. V textu závěti není uvedeno, jakým způsobem bude uhrazen dluh horeckých osadníků, kteří dluží knězi Jeronýmovi 30 džberů žita. Kněz Jan, farář v Táboře, byl naopak věřitelem svého vodňanského kolegy, který mu dlužnou částku nahrazuje knihami z vlastní knihovny. Zbývající dluhy, ač v nevelkém rozsahu, uhradí Jan Kopenc.¹¹⁴

Z obsahu této závěti nelze určit, jak se vyrovnali kněz Jeroným a Jan Kopenc, lze se však domnívat, že oba muži se dohodli ústně a text kšaftu již o tom nehovoří. Na příkladu dalších posledních pořízení je evidentní, že tak podrobné informace testátoři neuváděli.

Spory vznikly pokaždé, když kněz řádně sepsanou závěť nezanechal. O pozůstalost se přihlásilo více stran a celá záležitost přišla před konzistorní soud. Nároky na majetek zesnulých duchovních vznášel pravidelně patron farnosti. Taková situace

¹¹³ Borový, str. 69-70, č. 87.

¹¹⁴ Tamtéž, str. 104-105, č. 157.

nastala v r. 1551, kdy vypukl spor o pozůstalost po bydžovském děkanu, knězi Jiřím. O děkanův majetek projevil zájem Vilém z Valdštejna, konzistoř však rozhodla zcela v souladu s dřívějším sněmovním usnesením: třetina majetku připadla konzistoři, třetina příbuzným a zbytek místnímu záduší.¹¹⁵

Podobně v r. 1548 řešila konzistoř spor o pozůstalost po knězi Šimonovi, faráři v Čihošti. Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka byl jakožto patron vyzván, aby svou autoritou zaštilil dělení tohoto majetku, poněvadž jmenovaný duchovní zemřel, aniž zanechal závět'. Sněmovní usnesení bylo tedy aplikováno v platném znění, tzn. třetinu jmění získalo místní záduší, třetinu přátelé kněze Šimona a zbývající část dolní konzistoř.¹¹⁶

Vleklé a spletité soudní spory vznikaly ohledně kněžských dluhů. V situacích, kdy neexistovaly dlužní úpisy a svědectví obeslaných osob byla často nedostačující, rozhodoval konzistorní soud tyto pře jen s obtížemi. Dlužné částky kněží dosahovaly nestejně výše, podobně jako byly nestejně jejich ekonomické aktivity.

Kněz Jan Lukvín, děkan v Kutné Hoře, byl v r. 1539 předvolán před konzistoř pro částku neuvedené hodnoty, kterou dlužil Martě Klikové. Kněz svůj dluh vůči jmenované popřel; podle něj pohledávku již dříve vyrovnal. Kliková předložila dlužní úpis, děkan se však pokusil zpochybnit jeho platnost tvrzením, že jej psal její syn. Konzistorní soud se nakonec odmítl touto kauzou zabývat. Lukvín totiž udělal tento dluh dříve, než se stal utrakvistickým duchovním, spor tedy nespadal do kompetence konzistorního soudu.¹¹⁷

Blažejí Turkovi, faráři v Třebíči, hrozila v r. 1553 pro jeho dluhy vazba. Čáslavským měšťanům Ondřeji Hradišťskému a Václavu Sokolovi dlužil tento kněz 50 a 75 kop g. č. Ručitelé Turkova dluhu měli složit kauci v neuvedené výši, v opačném případě měl být kněz uvězněn. V případě jeho úmrtí by majetek po něm připadl věřitelům.¹¹⁸

V r. 1548 vyzvala konzistoř Gabriela Klenovského ze Ptení, aby jako patron dohlédl na odvedení dávek náležejících knězi Václavu, faráři v Česlicích, které mu nebyly ze

¹¹⁵ Borový, 294-295, č. 473.

¹¹⁶ Tamtéž, str. 222, č. 382.

¹¹⁷ Tamtéž, str. 138, č. 233.

¹¹⁸ Tamtéž, str. 308-309, č. 496.

strany poddaných splaceny. Konzistoř se dále táže, ke kterému datu končila smlouva kněze Václava s místní osadou, poněvadž v tomto ohledu nebyla informována a jmenovaný kněz již pobývá v Praze.¹¹⁹

¹¹⁹ Tamtéž, str. 216-217, č. 370.

III. 4 Mravní život kléru

Objasnění života kněží z aspektu obecně závazných morálních hodnot patří k nejnepohodlnějším úkolům, jaké mohou být historikovi předloženy. Renomovaný badatel stejně jako historik učednických let se při řešení těchto otázek často a snadno dopouští velkých chyb, vedoucích ve svých důsledcích k pokřivení historického vědomí a povědomí společnosti. Je tedy zcela na místě přistupovat k tématům tohoto druhu nejen s odpovědností, ale i s patřičnou dávkou pokory.

Chování příslušníků kléru bylo projednáváno již v r. 1421 na zemském sněmu. Morální stránce života duchovních byla, v souladu s literou pražských artikulů jakožto zemského zákona, věnována pozornost i později. Předně se kněžím zapovídal život v manželství, což pochopitelně nijak neodporovalo zásadám obecné církve. Kněží nesměli požadovat tzv. štolní poplatky,¹²⁰ hrát hazardní hry, porušovat ustanovení ohledně tonzury a úpravy kněžského oděvu. Přísné sankce hrozily těm, kdož se oddávali konkubinátu či se k němu opakovaně vraceli. Smilstvo vůbec mělo být trestáno vazbou, popřípadě zbavením kněžského úřadu. Plody zpřísnění morálních norem se dostavily v pozitivní podobě jak u kněží kališnické strany, tak i u katolického kléru.¹²¹

Za vlády Ferdinanda I. docházelo v utrakvistické církvi k porušování zásad zakotvených v pražských artikulech. Sjezdy strany podobojí projednávaly otázky chování duchovních velmi často a konzistentní akta tuto skutečnost potvrzují. Usnesení kališnických synod totiž z větší části opomíjely teologické otázky na úkor morálních aspektů. Zcela v tomto duchu zní usnesení synody kališníků z r. 1539, zakazující nošení zbroje, zálibu v divadle, nedodržování předpisů o zevnějšku kněží, neuctivé řeči o svátostech atd. Zájem o nápravu chování kléru projevil i král Ferdinand, který mandátem pro Moravu z r. 1554 nařizoval nápravu poměrů. V r. 1558 vydal mandát podobného obsahu i pro Čechy.

Účast kněží na společenském dění v městských i vesnických komunitách byla podhoubím všech nectností, jež doboví kritici duchovenstvu vytýkali. Faráři a kaplani se často účastnili slavnostních hostin některých svých farníků a nadměrné požívání

¹²⁰ Štola je poplatek za udělování svátostí, jehož výše byla striktně stanovena, v praxi však docházelo k překračování štolní taxy ze strany duchovních.

¹²¹ Život církevní II, str. 596-599, 619-620.

alkoholu v přítomnosti mnoha svědků vážnosti jejich poslání nepřidávalo. Nekorigované chování duchovních správců bylo poté ohlašováno na konzistoři, která byla povinna tyto přestupky nějakým způsobem vyřešit, avšak ne ve všech případech šlo o jednoduchou záležitost, kdy stačilo pokárání či krátká vazba. Žaloby osadních, jiných kněží a patronů a výpovědi svědků byly plné četných rozporů, které ještě násobily spletnost těch případů, kdy se jmenovaní kněží v opojení dopouštěli dalších přestupků a zločinů, což se v takových situacích stávalo téměř pravidelně. Důsledkem zvýšené míry alkoholu v krvi, vzhledem k dobové nabídce nápojů ne netypické, bylo fyzické násilí duchovních, páchané na cizím majetku a také ve formě brachiální agrese vůči jiným osobám. Rovněž verbální projev přesycený agresí přiváděl kněze do nepříjemných chvil v konzistoři, kde od nich bylo očekáváno vysvětlení a hrozil jim trest. Nekompromisní postoj volil vrcholný úřad kališnické církve v případech opojení kněze ve výkonu pastoračních povinností.¹²²

V r. 1539 byli pro noční toulky a pití obesláni kaplani od Matky boží před Týnem. Ač farář k jejich přestupkům přidal ještě jejich soustavnou neposlušnost, vyslechli od svých představených jen napomenutí.¹²³

Pro opilství byl v r. 1540 uvězněn kněz Pavel, farář od sv. Vojtěcha. Po krátké vazbě přijal napomenutí konzistoře a vrátil se do pastorace. „dán jest byl do žaláře pro svý výstupky a užralství. Pak na tento způsob jest puštěn, aby se po noci netoulal, užralství a vád s lidmi zanechal a míst podezřelých se vystříhal a jiných všech řečí neslušných a zbytečných aby zanechal.“¹²⁴

V konfliktech se permanentně ocital kněz Jan Lahvička, jehož jméno se v konzistorních aktech mnohokrát uvádí. V r. 1532 čelil tento temperamentní muž sérii obvinění. Předně vyslechl výtku, že nevystavuje Nejsvětější svátost, nenosí kněžský šat v předepsaném střihu, opíjí se. Ač by to stačilo k odejmutí kněžství, nestalo se tak. Konzistoř mu až do odvolání zakázala kazatelskou činnost.

Obesílání pro nezřízené pití se v prameni nezřídka objevují, jde však nejčastěji o prosté konstatování skutečnosti, neobsahující konkrétní informace.

¹²² Život církevní II, str. 600-607. Za tyto přestupky hrozilo knězi odnětí výkonu jeho úřadu, v praxi to však bylo uplatňováno v souvislosti s nedostatkem kněží nedůsledně.

¹²³ Borový, str. 125, č. 215.

¹²⁴ Tamtéž, str. 152, č. 266.

Neúměrná konzumace opojných nápojů byla živnou půdou pro mnohé jiné projevy zcela odporující etickým normám kněžského poslání. Pod vlivem alkoholu se jindy konformní duchovní dopouštěli verbálních ataků vůči laikům i příslušníkům kléru, fyzického násilí a neomluvitelným způsobem obcházelí pastorační povinnosti. Pokud ten který kněz překročil v pití míru únosnosti poprvé, spokojila se konzistoř s pouhým napomenutím, v opačném případě hledala účinnější cesty k nápravě. Projednávané kauzy měly zpravidla složitější strukturu a nešlo v nich jen o pouhé vyrovnání škod způsobených ordinovanými výtržníky. Ne vždy a všude byli kněží váženou součástí společnosti a ne v každém případě byly žaloby ke konzistoři podávány ve snaze dosáhnout spravedlnosti. Při přelíčeních svědčilo ve prospěch i neprospěch kněží více osob, jejichž výpovědi se často lišily a soud nebyl schopen dobrat se k jednoznačným závěrům.

Konzistorní akta zaznamenávají mnohé situace, ve kterých došlo mezi kněžími navzájem či v interakci duchovních a laiků ke konfliktům, nevážícím se k požití alkoholu. Byly to případy nactiutrhaní, výtržností a fyzického násilí.

V r. 1534 se ocitl tábořský farář Matěj ve sporu s tamní městskou radou. Táborští radní si stěžovali, že kněz Matěj pronáší kázání, v nichž napadá autoritu reprezentantů tábořské městské obce a žádali nápravu. Kněz se před konzistoří omluvil a slíbil, že o vylepšení vztahu s radou města Tábora se osobně postará. Konzistoř jej varovala, aby se v této věci neprodleně angažoval, neboť mu v opačném případě hrozí vazba.¹²⁵

Uvěznění pro výtržnosti se dočkal v r. 1536 kněz Šimon, kolínský děkan. Svědectví prokázala, že se na jeho faře porvali duchovní a několik laiků.

Téhož roku 1536 stanuli před konzistoří kněží Jan Stěhule a Jan Chocenský. Prvně jmenovaný před časem urazil svého kolegu v kněžské službě několika výroky, které nyní za přítomnosti svědků odvolal. Kněz Jan učinil prohlášení, že kněze Jana Chocenského nepovažuje za žida, lotra, podvodníka, zrádce, šibala, jak se o něm dříve zmínil, nýbrž za řádného kněze. Tímto konzistoř celou záležitost uzavřela.¹²⁶

Jako nactiutrhaní bylo klasifikováno též nařčení z hlásání bludů. Kněz Jakub, farář od sv. Jiljí, žádal v r. 1537 kněze Jana, faráře od sv. Mikuláše o prominutí řeči, které o

¹²⁵ Borový, str. 97, č. 142.

¹²⁶ Tamtéž, str. 118, č. 193.

něm vedl. Jilský farář obvinil svého kolegu z šíření bludných článků. Před konzistoří to sice popřel, svědkové však jeho vinu prokázali.¹²⁷

V r. 1541 byl před právo dolní konzistoře obeslán kněz Jan Moravus. Měl se hájit před obviněním z urážky na cti. Prostřednictvím svých zástupců na něj podal v této věci žalobu Jan z Pernštejna, kterého měl Moravus nazvat kacířem, podporovatelem kacířů, kněžským loupežníkem a pronést na jeho adresu řadu dalších dehonestujících výroků. Kněz Jan to popřel. Konzistoř vyzvala obě strany, aby se dohodly, popřípadě přistoupily ohledně této záležitosti k soudnímu jednání.¹²⁸

V témže roce bylo kolegium mistrů a kněží v Karolinu informováno o ostrých výrazech děkana Jana Lahvičky, jež se týkaly nymburských měšťanů, zvláště městské rady. I když toto všechno děkan popřel, byl vsazen do vězení.¹²⁹

Královédvorský farář Vojtěch obdržel v r. 1549 od konzistoře písemné napomenutí, aby se vyvaroval urážek, jichž se dopustil vůči Mikuláši Pecingerovi z Bydžova a na Hradišti nad Labem. Došlo k tomu v neděli „v oktáv Božího křtění.“ V kázání kněz Vojtěch vytkl Pecingerovi, že je kacíř, spolčující se se saským kurfiřtem proti králi. Konzistoř knězi ve svém listu doporučila smír s Pecingerem. Pokud k němu nedojde, bude kněz obeslán před konzistoř.¹³⁰

List podobného znění byl v témže roce doručen knězi Janovi, faráři u Matky boží na Náměti. Také tento duchovní má zanechat všech výpadů a pejorativních označení na adresu kutnohorských měšťanů a nevyvolávat spory s nimi ani s místním děkanem. Úřad s působením kněze Jana není spokojen, nové místo mu však bude vyhledáno posléze; prozatím má setrvat u Matky boží. Farář se navzdory pokynům z konzistoře k smíru s měšťany nedobral, byl tedy z Kutné Hory s konečnou platností odvolán.¹³¹

V r. 1552 se smířili kněz Beneš, farář od sv. Haštala a kněz Severýn, farář z Poříčan. Důvodem stání obou kněží bylo nactiutrhání, jehož se dopustil vůči kolegovi kněz Severýn. Spor byl ukončen písemně fixovanou dohodou.¹³²

¹²⁷ Borový, str. 121-122, č. 205.

¹²⁸ Tamtéž, str. 173, č. 303.

¹²⁹ Tamtéž, str. 175, č. 306, str. 176, č. 308. Děkan Lahvička byl obeslán také pro konkubinát, což bude vylíčeno v následujících odstavcích.

¹³⁰ Tamtéž, str. 240, č. 409.

¹³¹ Tamtéž, str. 245-246, č. 421, str. 249, č. 427.

¹³² Tamtéž, str. 303-304, č. 488.

Z uvedených příkladů lze vysledovat úzké sepětí verbálních ataků s pastorační činností kněží. Nadávky, urážky a nařčení byly pronášeny v přímé souvislosti s výkonem pastore jakožto podstatné složky kněžského poslání, proto byly v takovém měřítku předkládány konzistoři. Rozhodování konzistoře v kauzách tohoto druhu směřovala spíše k smírnému vyřízení konfliktů a kněží sami mu dávali přednost.

V příkrém rozporu s náplní kněžského poslání se lze setkat také s brachiální agresivitou projevovanou vůči osobám a věcem v nejbližším okolí. K fyzickému násilí duchovních docházelo jednak v souvislosti s neúměrným pitím, ale také v podráždění, afektu či jiných vypjatých situacích. Konzistoř v tak závažných případech neznala kompromis a provinilci byli zbavováni kněžského úřadu nebo odcházeli do vězení. Do pastore byli na jejich místo dosazeni jiní kněží.

K jednomu z nejkrutějších činů v dějinách církve podobojí došlo v r. 1540 v Ledči nad Sázavou. Kněz Jan Hrnčář, místní farář, vlákal do kostela mladistvou dívku a tam ji znásilnil. Její otec to oznámil městské radě v Berouně, která obratem informovala konzistoř. Kněz Jan byl s okamžitou platností zbaven kněžství a nesměl nadále pobývat v blízkosti Prahy a Berouna ve vzdálenosti menší než 8 mil.

K neméně závažným prohřeškům utrakvistických duchovních patřilo porušování ustanovení o celibátu. Synoda husitského kléru potvrdila platnost celibátu a zároveň připojila dodatek, že kněží se mají vyhýbat nejen soužití se ženami, ale i vyhledávání kontaktů s nimi. Ani v době Ferdinandově nebylo kněžím povoleno tuto zásadu ignorovat či obcházet. Synody strany podobojí naopak celibát stále označovaly za ctnost, kterou mají mít duchovní stále na zřeteli. Jak bylo v předchozím textu uvedeno, teologická problematika byla na sjezdech kališníků odsouvána, poněvadž bylo nutné zabývat se morálními otázkami života duchovenstva. Ohledně celibátu to platilo taktéž. Usnesení z jednotlivých konvokací kněžstva nevynechala jedinou příležitost k varování před touto neřestí.

Husitská synoda z r. 1421 stanovila v konkrétním rozsahu také sankce za nedodržování této normy. Za zjevný konkubinát hrozilo provinilcům roční věznění, za opakované soužití se ženami zbavení kněžského úřadu.¹³³ Zákaz kněžského manželství potvrdil v r. 1526 zemský sněm. Na Moravě dospěl sněm k podobnému rozhodnutí v r.

¹³³ Viz pozn. č. 122.

1535. V r. 1548 český zemský sněm své snešení z r. 1526 opětovně vyhlásil.¹³⁴ Konzistorní akta z první poloviny 16. st. obsahují celou sérii kauz tohoto druhu. Vynesení rozsudku v otázkách konkubinátu nebylo jednoduché a soud se k jednoznačným závěrům dobral zpravidla až po několika stáních. Spletitost případů a rozporuplnost výpovědí svědků byly hlavními překážkami plynulosti soudních procesů.

Obvyklou příčinou sporů kněze s osadou byla přítomnost kuchařky v domácnosti duchovního. Katolická i kališnická církev svorně službu posluhovaček zapovídaly, resp. určovaly podmínky, za nichž mohla žena o domácnost kněze pečovat (mravní bezúhonnost, vyšší věk). Dolní konzistoř byla ve věci hospodyň vstřícnější, ač v případě některých kněží zaujímal zcela nekompromisní postoj. Ten byl zcela na místě, neboť ne všechny kuchařky byly ženami dobré pověsti a nezištných úmyslů. V osadě se mnohdy setkávaly s nedůvěrou a opovržením, vyvolanými zažitými předsudky. Nelze však a priori předpokládat jejich nekalé plány a záznamy v konzistorních aktech, ať už v souvislosti s kšafy či na jiných místech, toto jen potvrzují.

Kněz Jan Chmelický byl v r. 1533 nařčen z konkubinátu. Svědecké výpovědi nejsou v aktech uvedeny a pokud svědkové skutečně vypovídali, nález konzistorního soudu zněl ve prospěch kněze Jana a ten pak byl obvinění zproštěn.¹³⁵

Dříve než došlo k obeslání kněží podezíraných z nelegálního soužití, vyzývala konzistoř duchovní k ukončení poměru s posluhovačkou či jinou ženou. Pokud se tak nestalo, byl kněz obeslán před konzistorní soud. K obeslání docházelo také v důsledku žaloby patrona, který nemínil knězovy prohřešky tolerovat. Věznění a následná ztráta kněžského úřadu hrozili provinilým kněžím toliko v případě opakovaného konkubinátu. Těchto případů však nebylo málo, naopak lze říci, že v době Ferdinandově byl konkubinát – snad po vzoru luteránů – dosti rozšířenou záležitostí.

Podle výzvy konzistoře se v r. 1534 dostavil velvarský děkan se třemi kněžími, mezi něž patřil i Václav Kaka, farář z Koří. Kněz Václav byl obviněn ze soužití s ženou

¹³⁴ Život církevní II, str. 631-633.

Zemské sněmy v Čechách i na Moravě se těmito usneseními bránily přílivu luterských kněží. Luterství nepovažovalo manželství za svátost, nýbrž za pouhé lidské ustanovení a manželství svých duchovních nezakazovalo.

¹³⁵ Borový, str. 85, č. 118.

jiného muže, se kterou měl dvě děti. Děkan vypovídal, že Kaka si ženu od onoho muže koupil za 6 kop g. m. u jistého Vrabce ve Slaném. Její muž s ní odmítal žít v manželství. Líčení bylo odloženo, neboť za nepřítomnosti Kakovy konkubíny nemohl soud dospět k verdiktu. Žena ani kněz se k přelíčení nedostavili, proto byl provinilý duchovní uvězněn.¹³⁶

V r. 1535 si patron stěžoval na neřádné chování kněze Matěje, faráře ze Srbců. Kněz žil delší čas s jistou ženou a jejímu muži dal náhradou ženu nevalné pověsti. Neřest srbeckého faráře byla zřejmě prokázána, neboť konzistoř provinilého muže uvěznila. Ve vazbě však dlouho nezůstal. Brzy poté byl na kauci propuštěn a jeho představení mu důrazně doporučili, aby kuchařku vypudil, vystříhal se dalšího podobného soužití a zanechal her a pití.¹³⁷

Ne poprvé předstoupil před právo utrakvistické církve nymburský děkan Jan Lahvička, tentokrát pro porušení celibátu. Konzistoř již tohoto kněze osobně znala, proto zaujala k jeho prohřeškům poněkud jiný postoj. Jeho skandály se ženami se časově překrývaly s nevybíravou kritikou a verbálními útoky na adresu nymburských měšťanů v r. 1541. Děkan se před soudci v Karolíně hájil, že zde o konkubinát nejde, protože ženy ubytované u něj jsou jeho teta Anna a její dcera Marie, uvěznění přesto neušel, neboť konzistoř ztratila trpělivost pro jeho dřívější přehmaty. Ohledně sporu s nymburskými rozhodli Lahvičkovi soudci k zákazu výkonu kněžské funkce ve městě, za jehož respektování se mají zaručit důvěryhodné osoby. Když později děkan požádal o instalaci do Českého Brodu, byla jeho žádost pro četné prohřešky zamítnuta.¹³⁸

Zcela jinak se v r. 1542 pražské ústředí zachovalo v kauze kněze Jana Machka, faráře v Moravských Budějovicích. Kněz se v tomto městě oženil a založil rodinu. Od manželky Doroty záhy odešel a na novém působišti se opět jako kněz oženil. Konzistoř se nedala obměkčit přímluvami přátel a provinilého kněze zbavila kněžského úřadu.¹³⁹

¹³⁶ Borový, str. 87-88, č. 122.

¹³⁷ Tamtéž, str. 106-107, č. 162.

¹³⁸ Tamtéž, str. 175, č. 306, str. 179, č. 312.

¹³⁹ Tamtéž, str. 184, č. 322.

Jan Lahvička byl mužem vskutku nepoučitelným. V konkubinátu s Annou Mirkovnou setrval bez výčitek i nadále. V r. 1549 však konzistoř ztratila pro jeho přehmaty trpělivost a uvrhla jej do žaláře. Anna Mirkovna byla navzdory své žádosti o milost téhož roku na novoměstské radnici uvězněna. Její příbuzenství s neposlušným knězem se ukázalo jako klam.¹⁴⁰

V r. 1550 slíbil kněz Ondřej, kaplan u sv. Mikuláše na Malé Straně, že zanechá svých nectností, pro které byl již několikrát napomínán. Kněz se zavázal, že „pro budoucí toho všeho paměť tímto mým zápisem já slibuji a přiříkám, že již chci řádně, střizlivě i poctivě se chovati, jako na dobrého a křesťanského kněze záleží, a zvláště toho, čehož při mně neřádného bylo, jedno osob ženských, neřádného s nimi žertování, k nim chození nechati, druhé užralství toho mého mně škodlivého zanechati, třetí toulání po hospodách všeho zanechati, ale z domu kněžského nikam bez vědomí a povolení svého pana faráře nechoditi...“ konzistoř knězův závazek akceptovala.¹⁴¹

Editovaný pramen obsahuje větší množství záznamů, v nichž konkrétní údaje zcela chybí. Ze stručných konstatování mnohdy nelze určit, proč byl ten který duchovní předvolán do pražského Karolina a jak byl jeho případ vyřízen. Písemné zachycení těchto kauz má podobu pouhé informace, suchého faktu, který si zainteresované osoby uchovávají v paměti a obšírnější zmínky o něm není zapotřebí.

Běžnou součástí konzistorní agendy byly spory o kompetence duchovních v oblasti pastorační činnosti. Znesváření kněží předkládali tyto spory konzistoři jako nejvyšší instanci utrakvistické církevní správy a do prostor Karolina vstupovali často neoproštěni od negativních emocí, provázejících jednání tohoto úřadu. Kompetenční nejasnosti a zásahy do pastorační činnosti jiných duchovních byly ve srovnání s jinými typy kauz málo rozšířenou záležitostí.

V r. 1534 žaloval kněz Pavel z Lysé, že kněz Jiří, farář z Bříství, křtil dítě v jeho farnosti, k čemuž nebyl oprávněn. Konzistoř případ odložila, k jeho vyřízení však došlo ještě v témže roce. Kněz Jiří vysvětloval, že ohledně křtu onoho dítěte byl vyzván místním hejtmanem a dalšími osobami, proto neváhal dítě pokřtít. Spor byl uzavřen zaplacením peněžité pokuty a smírem, neboť konzistoř konstatovala chyby

¹⁴⁰ Borový, str. 255-258, 258-259, č. 435 a 436.

¹⁴¹ Tamtéž, str. 279-280, č. 457.

v postupu obou duchovních. Lyský farář choval averzi vůči otci dítěte, proto jej odmítal křtít, zatímco kněz Jiří neměl tuto svátost udělit.¹⁴²

Pro křest nemluvněte se v r. 1548 svátili jiní dva kněží. Kněz Martin, farář v Kostelci nad Labem, pokřtil na faře v Brandýse dítě z farnosti čelákovického faráře Řehoře, pocházející z českobratrské rodiny. Konzistoř žádala od kněze vyjádření, na jaký popud se k tomuto činu odhodlal. Jak byl případ vyřízen, nelze ze strohého záznamu konzistorních akt určit.¹⁴³

Čas od času probíhaly kompetenční střety mezi dolní konzistoří, městskými radami či jinými úřady. Editovaný pramen zachycuje jen několik sporů tohoto druhu, které končily po nedlouhé době smírným narovnáním. Dramatická vyhocení jejich průběhu nelze z textu edice vysledovat.

Počátkem roku 1533 žádala dolní konzistoř radu Nového Města pražského, aby vysvětlila, proč byl koncem r. 1532 na novoměstské radnici uvězněn kněz Jan Tobiášek, farář ve Stodůlkách. Novoměstští radní totiž informovali administrátora o jeho smrti a dotazovali se, kdo tohoto kněze pohřbí. Administrátor v čele pražských kněží posléze vyzval zastupitele pražských měst, aby případné věznění duchovních konzultovali s konzistoří.¹⁴⁴

O testamentech utrakvistických duchovních bylo pojednáno v kapitole o kněžském majetku. Přesto se na tomto místě sluší dodat, že i spory okolo platných a neplatných závětí lze považovat za spory o kompetence, neboť jak konzistoř, tak i kanceláře měst a vrchností ve věcech kněžských kšaftů nejednou zasahovaly.

V r. 1548 poslalo pražské ústředí písemné pokyny knězi Jiřímu Hruškovi, ledečskému faráři, stran kšaftu po zemřelém knězi Šimonovi, faráři v Čihošti. Zesnulý duchovní zřejmě nezanechal platnou závěť, v níž by sepsal svůj majetek. O jeho pozůstalost projevil zájem jeden z úředníků pana Slavaty, patrona čihošťské fary. Jiří Hruška dostal za úkol zjistit stav pozůstalosti kněze Šimona; ostatní náležitosti měla v rámci své pravomoci vyřešit konzistoř.¹⁴⁵

¹⁴² Borový, str. 101, č. 150.

¹⁴³ Tamtéž, str. 239, č. 408.

¹⁴⁴ Tamtéž, str. 71 a 72, č. 89-91.

¹⁴⁵ Tamtéž, str. 223, č. 383.

Danému schématu se vymyká případ kněze Pavla Smetany Bydžovského, faráře od Sv. Havla. V r. 1536 byl kněz Pavel obeslán před konzistoř pro nactiutřačná kázání, pronesená na adresu univerzitních mistrů a úředníků konzistoře. Přitížily mu výroky o ne příliš častém přijímání Těla a Krve Páně, zanedbávání svátosti smíření (zpovědi) a nestálosti ve víře. Kněz Pavel i přes svědectví týnských kaplanů odmítl k těmto přestupkům přiznat. Potvrdil, že na kázání hovořil o zpovědi členů konzistoře, ale jen v souvislosti s dříve vyhlášeným interdiktum. Tím však konzistoř na svatohavelského faráře nezapomněla. Bydžovský v té době zaslal vídeňskému biskupu Janu Faberovi obširnou relaci o stavu utrakvistické církve a její obsah nezůstal administrátorovi utajen. Kněz byl v r. 1539 opět předvolán, aby svůj postoj vysvětlil. Konzistoř téhož roku kněze Pavla Smetanu exkomunikovala. Později byl tento kněz k utrakvistické církvi opět přijat.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Borový. str. 113, č. 180; str. 124, č. 211; str. 139, č. 234.

Rezek, A.: Biskup vídeňský Jan Faber a čeští utrakvisté. Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk. 1882. str. 398–404.

ZÁVĚR

Vláda Jagellonců v zemích České koruny vedla ke zformování dualistického modelu vlády, který zde přetrval až do vydání Obnoveného zřízení zemského v l. 1627 a 1628. Dvojkolejnost vládní moci si však nezachovala neměnnou podobu. Jestliže v době před rokem 1526 si větší část moci podržela klika nejvlivnějších magnátů, s dosednutím Ferdinanda I. na český trůn nastal v dosavadním mocenském konsensu otřes.

Ferdinand I. podpisem volebních kapitulací uznal podíl české stavovské reprezentace na vládě v zemi, nebyl však ochoten přijímat stanoviska šlechty jako závazná pro své další kroky, ba dokonce je vnímat jako diktát. To se projevilo v králově vnitřní i zahraniční politice stejně jako v náboženských otázkách, kterými se předkládaná práce zabývá.

Výklad o českém utrakvismu nelze zahájit rokem 1526, což je na příslušném místě zdůrazněno. V maximálně zjednodušené podobě jsem se proto věnoval vylíčení náboženských dějin druhé poloviny 15. století a první čtvrtiny 16. století. Pasáže týkající se politických dějin jsou zařazeny pro dokreslení obrazu jagellonské éry.

Sepětí politiky s náboženstvím je patrné již za vlády Ferdinanda I., přestože zatím nedochází k vzájemnému prorůstání obou sfér a v jeho důsledcích ke kumulaci napětí mezi králem a královou stranou na jedné straně a stavovskou obcí na straně druhé. Ferdinand I. přispěl svou uvážlivou politikou k eliminaci nebezpečí takového konfliktu; velmi dobře si totiž uvědomoval možné následky nábožensky motivovaného střetu. Ačkoli byl sám niterně přesvědčeným katolíkem, věnoval náboženským sporům v českých zemích nemalou část své vladařské iniciativy a lze na tomto místě konstatovat, že to byl právě on, kdo usiloval o zachování utrakvismu v té formě, jakou si kališnictví přinášelo z předchozích desetiletí. Mám zde na mysli zejména královy mandáty nařizující luterským kazatelům odchod z královských měst; tato opatření mimoděk zabránila dalšímu poněmčování některých pohraničních lokalit.

Česká utrakvistická církev, ač se cítila součástí církve obecné, absorbovala po r. 1526 některé články luterské odnože německé reformace, ale i navzdory tomu si

udržela řadu specifík. To bylo dáno také nacionální přehradou mezi oběma náboženskými skupinami, byť v době raného novověku zcela jinak chápáno než dnes.

Ústředním orgánem utrakvistické církevní správy byla tzv. dolní konzistoř s administrátorem v čele. Konzistoř se zabývala výkonem běžné církevní agendy a zároveň fungovala jako soudní instance. V náboženských otázkách však nebyla jediným a nejvyšším rozhodčím orgánem. O jejím složení a veškerých změnách rozhodovaly kališnické sjezdy. Vliv na podobu konzistoře si vedle kališnicky orientované šlechty podržel i Ferdinand I., pro něhož náboženské problémy představovaly (zvláště s ohledem na dění v říši) stěžejní náplň vladařského poslání. Vedle kališnických stavů a jimi volených defenzorů to byl právě on, kdo se nemalou měrou angažoval v obměnách personálního složení konzistoře a ve výběru administrátorů.

Působnost dolní konzistoře se omezovala na území Českého království, resp. na ty regiony, kde reformace dosud nezapustila pevné kořeny. Administrátorovi a kolegiu kněží a univerzitních mistrů chyběly po celé sledované období mechanismy, jejichž prostřednictvím by byli s to chování kněží a jejich pastorační činnost kontrolovat. Pokud v pastorační docházelo ke kolizím, byli to zpravidla patroni farností či některý z okolních farářů, kdo o těchto přehmatech a nedostatcích informovali konzistoř. Až poté byla sjednávána náprava.

Z pastoračních aktivit kléru a řídicí činnosti konzistoře jsem vybral několik oblastí, kterým se věnuje 3. kapitola mé práce. Předně je to otázka svěcení nových kněží, se kterou se utrakvismus vzhledem k absenci ordináře musel ve sledovaném období potýkat. Bohoslovci získavší teologické vzdělání na pražské artistické fakultě, odcházeli za svěcením do ciziny, zvláště do Itálie, kam jejich cesty ve Ferdinandově době pravidelně směřovaly. To svědčí o snaze vůdčích představitelů utrakvismu neodcizit českou kališnickou církev římskému katolictví, jehož se kališnictví cítilo být součástí. Dále ve prospěch této myšlenky svědčí fakt, že čeští bohoslovci přijímali od zahraničních biskupů ordinaci v ryze katolické podobě, třebaže maximálně zkrácenou. Možnost obsazení pražského arcibiskupství a sloučení utrakvismu s katolictvím nebyla za Ferdinanda I. zmařena.

Neschopnost dohledu na působení kněží se projevovala nejcitelněji v pastorační praxi kléru. Utrakvismus se zde potýkal nejen s nelegálním působením Jednoty bratrské, řady jiných sekt a příchodem luterských kazatelů, ale především s nedostatečnou teologickou základnou samotného utrakvismu. V situaci vratkého teologického zakotvení se strana podobojí nacházela již v předchozím období.

Pod vlivem zmíněných činitelů docházelo v pastorační praxi k mnoha zásadním odchýlením od původního věroučného kurzu utrakvismu a k častým případům koketování či jednorázového přijetí luterství. Konzistoř byla schopná účinné reakce jen s podporou patronů či v součinnosti s normativními úpravami náboženských poměrů. Královské mandáty zakazovaly kazatelskou činnost luterských pastorů v královských městech, avšak vzhledem ke specifickým městskému prostředí se tyto nešvary vymýtit nepodařilo. O tom hovoří jednotlivé protokoly konzistorních akt, obesílající duchovní a napomínající je k řádné práci.

Jen s přispěním normativních nařízení ze strany státu byla konzistoř s to zachovat čistotu své víry, což se mnohdy dařilo jen stěží. Zvláště v tak citlivých otázkách jako je přítomnost Krista v eucharistii, Kristovo božství, charakter mše jako oběti atd. přecházeli kališníci kněží na stranu reformace nejčastěji.

V pojednání o majetku kněží se snažím ukázat neudržitelnost černobílého vidění kléru v dějinách, rozšířenou v moderní době. V řadě příkladů zde vystupují kněží v pozici relativně zámožných příslušníků městských obcí a vedle nich naopak faráři, kterým chyběly základní životní potřeby. Nelze však předpokládat – a analyzovaný pramen to nedokládá – že movitost některých kněží, potomků bohatých měšťanů či příčinlivých hospodářů, je přímo úměrná k laxnosti v přístupu k pastoračním povinnostem. Stejně jako chudoba není vždy spojena s poctivostí. Příklady odkazů kněžského jmění odhalují vztah kněží k materiálním hodnotám, jakož i vztah ordinovaných testátorů k okruhu osob v jejich okolí. Zároveň je zde možné vysledovat vnímání knih a předmětů umělecké hodnoty jako kulturního odkazu předků.

Morální dispozice k výkonu kněžské služby patřily za nastupujícího novověku, stejně jako dnes, k palčivým otázkám doby. Představitelé církve podobojí si to plně uvědomovali. To je znatelné také z konzistorních akt, která sporům ohledně nemravného chování, nactiutrhání a fyzického násilí věnují značnou pozornost. Na

základě analyzovaného pramene bohužel nelze v plné šíři zmapovat ty situace, kdy rozvadění kněží dali před soudním řízením přednost smíru. Nonkonformní prvky v chování kněží ovlivnila také dobová mentalita. Ta se promítala do jednání duchovních ve formě nactiutrhání, v podobě dobových nadávek a urážek vůbec.

Konzistoř velmi zhusta nabádala provinilé kněze k polepšení, avšak v případech výjimečných selhání neváhala opatřit ordinované výtržníky vězením. Někteří duchovní v něm pobýli jen krátce – 1 den, týden apod., jiní se po propuštění z vazby dočkali zákazu působení v pastoraci. Z příkladů, které ve 3. kapitole předkládám, jasně vyplývá, že většího počtu přečinů se dopouštěli ti kněží, s jejichž nepřijatelným chováním se konzistoř již dříve setkala. Jinými slovy převažují jedni a titíž delikventi (kněží Kaka, Kozka, Lahvička).

Doufám, že předkládaná práce povede alespoň v malé míře k osvětlení dané problematiky a stane se další částí poznatků historické vědy.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny

Jednání a dopisy konzistoře katolické i utrakvistické. Díl I. Akta konzistoře utrakvistické. ed. K. Borový. Praha 1868

Literatura

Birnstein, Uve a kol.: Kronika křesťanství. Praha 1998

Bláhová, M.: Historická chronologie. Praha 2001

Čornej, P. – Bartlová, M.: Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. VI. 1437–1526. Praha-Litomyšl 2007

Halama, O.: Otázka svatých v české reformaci. Její proměny od doby Karla IV. do doby České reformace. Praha 2002

Hledíková, Z. – Janák, J.: Dějiny správy v českých zemích do r. 1945. Praha 1989

Hrejša, F.: Česká kofesse, její vznik, podstata a dějiny. Praha 1912

Hrejša, F.: Česká reformace. Praha 1914

Hrubý, F.: Luterství a novoutrakvismus v českých zemích v 16. a 17. století. In: ČČH XLV, 1939, str. 31-44.

Janáček, J.: České dějiny. Doba předbělohorská. Kniha I.: 1526–1547. Díl I. Praha 1968

Janáček, J.: České dějiny. Doba předbělohorská. Kniha I.: 1526–1547, Díl II. Praha 1984

Kadlec, J.: Přehled českých církevních dějin. Díl I a II. Praha 1991

Klučina, P. a kol.: Vojenské dějiny Československa. Díl 1. Praha 1985

Krofta, K.: O bratrském dějepisectví. Praha 1946

Macek, J.: Jagellonský věk v českých zemích 1. Praha 1992

Macek, J.: Jagellonský věk v českých zemích 3. Praha 2002

Macek, J.: Víra a zbožnost jagellonského věku. Praha 2001

Mackenney, R.: Evropa šestnáctého století. Praha 2001

Nový, R. – Kašpar, J. – Hlaváček, I.: Vademecum pomocných věd historických. Jinočany 2002

- Rejchrtová, N.: Ženy na utrakvistických farách doby předbělohorské. In. Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela. Sv. 2. Praha 1994. str. 747-753
- Rezek, A.: Biskup vídeňský Jan Faber a čeští utrakvisté. Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk. 1882. str. 398–404
- Sousedík, S.: Filozofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím. Praha 1997
- Svatoš, M. a kol.: Dějiny Univerzity Karlovy I. Praha 1995
- Tomek, V. V., Dějepis města Prahy. Sv. XII. Praha 1901
- Vorel, P.: Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. VII. 1526–1618. Praha-Litomyšl 2005
- Wandycz, Piotr: Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Cena svobody. Praha 1998
- Winter, Z.: Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století. Sv. I. Praha 1895
- Winter, Z.: Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století. Sv. II. Praha 1896

SHRNUTÍ

Práce o životě kněží kališnické církve za vlády Ferdinanda I. (1526–1564) vznikla jako pokus o charakteristiku základních otázek, s nimiž se kališnická církev v tomto období potýkala, a které byly ve větší či menší míře náplní pastorační práce i běžné každodennosti jednotlivých duchovních.

První část osvětlující vybrané aspekty Ferdinandovy vlády má čtenáře seznámit se specifiky doby, s osobností Ferdinanda I. jako vladaře a v neposlední řadě i s rozpory mezi politickou koncepcí krále na jedné a české stavovské reprezentace na druhé straně. Nejde zde tedy o kompletní vyličení vlády tohoto panovníka, nýbrž o krátký rozbor těch problémů, které měly pro sledované období rozhodující význam.

Druhá část se zabývá dějinami kališnické církve nejen za vlády Ferdinanda I., ale i v období předchozím. Rok 1526 totiž z hlediska církevních dějin nepředstavuje výrazný mezník, přestože v oblasti politického vývoje je jako takový tradičně vnímán. V úvodním oddíle druhé kapitoly, který se zabývá náboženským vývojem pohusitské a jagellonské éry, je věnována pozornost také politickým záležitostem doby, neboť politika a náboženství byly tehdy neoddělitelně spjaty. Následuje podání vývoje náboženských skupin v českých zemích mezi lety 1526–1564, usilující v rozsahu dvou desítek stran plasticky popsat ty jevy a skutečnosti, které se tehdy podílely na formování českého utrakvismu.

Třetí, závěrečná kapitola, je prezentací výsledků, jež vplynuly z rozboru studovaného pramene, tzn. edice Klementa Borového „Akta konzistoře utrakvistické“ z r. 1868. Poznatky vzešlé z analýzy edice jsou obsaženy v dílčích oddílech, zabývajících se jednotlivými okruhy dané problematiky: ordinace, instalace a konverze kněží; problémy pastorační; majetek duchovních; mravní život kléru. Text závěrečné kapitoly vznikl nejen na základě znalostí z odborné literatury, ale především je plodem detailního rozboru a následného zužitkování pramenných informací.

Odlišnost vládní koncepce Ferdinanda I. od dualistického modelu jeho jagellonských předchůdců byla znatelná již od r. 1526 a neslučitelnost politických postojů krále a stavovské obce se projevovala i nadále. Panovník odmítal pokračovat v jagellonské formě vládnutí a veškerá jeho rozhodnutí o tom svědčila. Zřízením

nových úřadů záhy po jeho nástupu na český trůn vznikla – vedle stavovství – nová alternativa vládní moci a zároveň tím byl potvrzen dualistický model vlády v zemích České koruny. Vztah krále a podstatné části stavovské reprezentace byl v důsledku Ferdinandových zásahů do tradic domácího uspořádání poměrů plný napětí a nedůvěry. To vedlo ve 40. letech k tzv. „prvnímu odboji českých stavů“, k akci postrádající jasnou politickou koncepci i vnitřní organizaci. Král zlomil odpor vzbouřenců diplomatickou cestou, vzpoura však nezůstala nepotrestána.

Ve druhé fázi své vlády aplikoval Ferdinand I. v českých poměrech poněkud odlišný postoj ke specifickým českému prostředí. Vůči zdejší mocné a sebevědomé stavovské obci zvolil umírněný kurz, který měl uplatňovat v roli místodržitele také jeho syn Ferdinand Tyrolský. Ferdinand I. věnoval v závěru své vlády větší pozornost poměrům v říši, avšak ani české země nenechal bez povšimnutí, přestože vladařské úkoly svěřoval synu Ferdinandovi.

Potvrzením volebních kapitulací pro jednotlivé části zemí České koruny se Ferdinand Habsburský zavázal respektovat koexistenci dvou církví: menšinové katolické a většinové utrakvistické. Převažující utrakvismus však postupně podléhal vlivu pronikající reformace. S tím se král nehodlal smířit, neboť jeho niterně prožívanému katolictví byl bližší utrakvismus v tradiční podobě, nezasazený ideami německé reformace. Zde je třeba vidět příčiny Ferdinandova nekompromisního postupu vůči protestantům, českým bratřím a příslušníkům jiných, v Čechách nelegálně existujících sekt. Jestliže král v první fázi své vlády usiloval pomocí všech legálně dostupných prostředků o potlačení cizorodých vlivů v českém utrakvismu, po porážce stavovského odboje a v závěru své vlády dal přednost pozvolnému, ale intenzivnímu působení řeholních společenství a všech institucí katolické církve v náboženském životě českých zemí. Plody tohoto rozhodnutí se dostavily až za vlády jeho nástupců.

Průnik luterství do Čech v závěru vlády Ludvíka Jagellonského otrásl teologickými základy utrakvismu a zároveň vedl k jejich novému definování. Přesto se myšlenek reformace chopili někteří utrakvističtí kněží a snažili se je uvést do pastorage. Kališnická konzistoř se luterskému vlivu bránila, avšak postrádala účinné mechanismy k jeho eliminaci. Podoba pastorační práce duchovních se proto v průběhu

Ferdinandovy vlády měnila. Utrakvismus přijal některé luterské ideje a původnímu odkazu husitství se do značné míry odcizil. Nelze však konstatovat, že s luterskou reformací splynul. Vlastní tvářnost si podržel v oblasti ordinace kněží, přestože podmínky pro svěcení kandidátů kněžství nebyly vinou dlouholeté sedisvakance příznivé. Bohoslovci žádali o svěcení v zahraničí a tamní biskupové jim v této specifické situaci vycházeli vstříc. Cesty do Benátek za účelem získání kněžského svěcení lze doložit téměř pro celé období Ferdinandovy vlády.

Majetkové poměry kališnického kléru byly rozdílné, a ne vždy je lze označit za neutěšené. Na základě analýzy testamentů zesnulých duchovních je možné považovat městské faráře za relativně bohaté, zatímco životní úroveň kněží v méně významných farách klesala. Neomalené zásahy do kšaftovního práva jakož i násilná dispozice kněžským majetkem byly ve Ferdinandově době rozšířenými nectnostmi.

Rovněž arogance a neúcta ke kněžskému stavu k tomuto období patřila. Zůstává však pravdou, že mnozí kněží k ní dávali svým bezpříkladným způsobem života podnět. Po vzoru reformovaných kněží vstupovali přes zákazy konzistoře do manželství nebo setrvali v konkubinátu. Administrátor a přisedící konzistoře soudili řadu dalších deliktů, které pověst utrakvismu rozhodně nevylepšily.

V rozporu s těmito fakty se mnozí znesváření či provinilí kněží navzájem smířili, resp. přijali rozsudek konzistoře. Konzistorní akta však obsahují spíše kauzy problémových kněží než vzornou pastorační a o příkladném chování velké části utrakvistického kléru se z nich proto nedovídáme nic. Obraz utrakvismu jako církve mravně zpustlé nelze proto považovat za autentický.

SUMMARY

This work about the Utraquistic priests during the reign of Ferdinand I (1526-1564) is an attempt to describe the basic elements and problems the Utraquistic Church had to face at that time. These characteristic problems comprised more or less the content of pastoral work as well as the everyday work of individual clergymen.

The first part clarifies some chosen aspects of Ferdinand's reign and is supposed to explain the reader some specific features about that time, about the personality of Ferdinand I as a ruler and last but not least about the conflict between political conception of the King and the Czech corporative representation. It is not all about description of Ferdinand's reign but it also shortly explains the problems that used to have crucial meaning at that time.

The second part deals with history of the Utraquistic Church not only during the reign of Ferdinand I but in previous years as well. The year 1526 does not represent substantial landmark, although thanks to political development it is traditionally considered as very important. The beginning of the second chapter that deals with religious development of past Hussite and Yagellogian era is concentrated on the political questions of that time because the politics and religion used to be inseparably wedded. This is followed by the interpretation of development of religion groups in Czech Lands between years 1526-1564. The aim of these 20 pages is a plastic description of those phenomena and facts which played a big role in forming the Czech Utraquism. The third chapter represents the results emerging from analyzing the source which is Klement Borovy's publication called "The Dossiers of Utraquist Consistory" from the year 1868. The information coming out from analysis is included in partial sections dealing with individual topics: ordination, priest's conversion, the possessions of clergymen, moral life of clergy, etc. Text in the last chapter resulted not only from knowledge of literature but also from following exploitation of source information.

The difference between Ferdinand's governmental conception and dualistic model of his Yagellonian ancestors was noticeable already since 1526 and that incongruity went on even later. The ruler denied following Yagellonian conception of governing

and all his decisions were influenced by this attitude. Establishing new offices soon after he entered Czech throne led to new alternative of governmental power and the dualistic model of government in the Czech Crowned Lands. The relationship between The King and big part of representatives of social classes was full of pension and distrust because Ferdinand interfered in traditional arrangement of attitudes. This led to the first revolt of Czech social classes, in which a clear political conception and internal organization was missing. The King broke this revolt in a diplomatic way but it had never been punished anyway.

In the second stage of the reign Ferdinand applied a bit different attitude towards Czech ambience. He chose a temperate behavior towards social classes and this attitude should had been kept also by his son, Ferdinand Tyrolsky. Ferdinand I paid more attention to his empire at the end of his reign, but he kept noticing the Czech Lands as well, although he entrusted his son Ferdinand.

Ferdinand Habsbursky decided to respect the coexistence of two churches when he confirmed the electoral capitulation for individual lands of Czech Crown. These churches were minority Catholic and majority Utraquistic. Utraquism prevailed but gradually became subordinate to spreading reformation. The King couldn't reconcile with this situation because he was closer to the traditional Utraquism which was not touched by the idea of German reformation. That is why Ferdinand continued without compromise against the Protestants and various members of different non-existing sects in Bohemia.

At first, the King was trying to suppress the foreign influences in Czech Utraquism but after defeat of social classes' revolt and at the end of his reign, he preferred gradual but intensive activity of conventual community and all institutions of Catholic Church in religion life in Czech Lands. The proceeds of this decision came later during the reign of his successors.

The penetration of Lutheranism to Bohemia at the end of Ludvik Jagellonsky's reign shook up with theological basis of Utraquism and led to their new defines at the same time. In spite of this fact some Utraquistic priests accepted a lot of ideas of reformation and they were trying to include it in their preachers.

Utraquistic consistory resisted the influence of Lutheranism, but it missed effective mechanisms to its elimination. That is why the face of priest's work used to change during Ferdinand's reign. Utraquism accepted some of the Lutheran thoughts and it became estranged from the original legacy of Hussitism. But it did not merge with Lutheran reformation. The character of ordination remained unchanged, although the conditions of consecrating of priests had not been favorable because there had been no popes for a long time. Priests were asking for consecrating abroad and the local bishops did not accommodate them in this specific situation. But journeys to Venice during Ferdinand's reign can be supported with evidence anyway.

The proportion of Hussies' property was different, but it was always joyless. On the basis of departed priests testaments' analysis the urban priests could be considered relatively rich, while level of priests' living in smaller manses decreased.

Rough interventions into law of testaments as well as violent handling with priest property were widespread vices at Ferdinand's time.

Also arrogance and disrespect to priests belonged to this time. The truth is many of those priests were living unprecedentedly. As well as reformation priests these priests were also getting married even the consistory forbade that. Administrators and observers of consistory were judging many more misconducts which did not lead to improving the reputation of Utraquism.

A lot of guilty priests accepted judicial decision of consistory. Consistory dossiers contain that problematic priests' cases more than exemplary lectures and that is why we do not get to know much about exemplary behavior of Utraquistic priests. The picture of Utraquism as a church morally desolate cannot be considered authentic.

**PŘEHLED ADMINISTRÁTORŮ
DOLNÍ KONZISTOŘE DO R. 1564¹⁴⁷**

M. Václav Koranda ml.	1471–1497
M. Jakub ze Stříbra, „Holub“	1497–1499
M. Pavel ze Žatce	1500–1517
Matěj Korambus z Třebče	přelom 1517/1518–1520
M. Václav Šišmánek z Litomyšle	1520–1523
M. Havel Cahera ze Žatce	1523–1524
M. Jan Kulata z Přeštic	1523–1524
Jindřich z Loun	1523–1524
Jan z Českého Brodu	1523–1524
M. Havel Cahera ze Žatce	1524–1529
M. Vavřinec Třeboňský	1529–1531
Václav Unhošťský	od 1529
Václav Unhošťský	1531–1537
M. Martin Klatovský	1539–1541
M. Jan Zahrádka (Hortensius)	1541–1542
Jan Mystopol	1541–1555
M. Jan Kolínský	1555–1562
M. Matěj z Hájku	1555–1562
Jan Mystopol	1562–15

¹⁴⁷ Bláhová, M.: Historická chronologie. Praha 2001. str. 720–721.